

VIGILIA

1975
február

2

NYIRI TAMÁS	Jezus Krisztus — — — — — — — — — —	73
BÁRCZI GEZA	Erdélyi Zsuzsanna „Hegyet hágék, lőtöt lépék...” cí- mű műve kapcsán — — — — — — — — — —	80
TÓTH SÁNDOR	Jelenlévő múlt — — — — — — — — — —	82
RÓNAY GYÖRGY	Archaikus. Apokrif. Népi. Imádság. — — — — — —	88
ERDÉLYI ZSUZSANNA	Theophilos — Tenfilius (VI—XX. század) — — — —	100
	„Ének” (Tenfiliusról) — — — — — — — — — —	108
SZÉKELY LÁSZLO	A néphagyományokat őrző egyház — — — — — —	109
DOMOKOS PÁL PÉTER	A legelső magyar népdalszöveg gyűjtő. Petrás Incze János — — — — — — — — — — — — — —	113
BITTEI LAJOS	Rondó, A tűzmadár (versek) — — — — — — — — — —	117
ULLRICH ÁGOSTON	Gyovai Eszter — — — — — — — — — — — — — —	118
GYOVAI BODÁK ESZTER	Az életem, Salve (bevezető és versek) — — — — — —	119
VÁRKONYI NÁNDOR	Pascal — — — — — — — — — — — — — — — —	121
SINKA ISTVÁN	Fiatal anyának sirató éneke; Ringassátok el, csillagok (versek) — — — — — — — — — — — — — —	124
MÉCS LÁSZLO	A „bejáró” kisdiák (önéletrajzi részlet) — — — — —	125
MEZEI MÁRIA	Bujdosó lány (2) — — — — — — — — — — — — — —	128
SIMONYI IMRE	Gyulai utcák, A kút (versek) — — — — — — — — — —	133
K É P E K	A címlapon <i>Ferenczy Béni</i> grafikája (Vattay Elemér re- produkcója), a műmellékleten, a 79. oldalon, valamint a hátsó II. borítón <i>Gyovai Eszter</i> , a 87. és a 106. oldalon <i>Oláh Mátyás</i> munkái.	

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Ortutay Gyulával (*Hegyi Béla*) — — — — — — — — 91

NAPLÓ

Siki Géza: Könyvek között (Kenyeres Zoltán: Gondolkodó irodalom) — 134;
Nádas Péter: Színházi krónika (A kecskeméti Don Carlos) — 136; *D. I.* — *G.*
Miklós: Képzőművészet (Év végi budapesti tárlatok) — 138; *Ungváry Rudolf*:
Filmek világából (Macskajáték) — 140; *Balássy László*: Rádió mellett (1944 utol-
só műsora); Szilveszter a gangon) — 141; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 143;
Tájékoztató c. rovatunk a hátsó I. borítón.

Felölős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felölős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és kiadóhivatal ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 188-098, 185-414. Postacím: 1364. Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Kúkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 11,80 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 12.— Ft. Előfizetés: egy évre: 140.— Ft, félévre: 70.— Ft, negyedévre: 35.— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

JÉZUS KRISZTUS

Azt mondja A. Schweitzer, hogy a legkiválóbb Jézus-életrajzok gyűlöletből születtek. Nem személye, hanem a személyét övező természetfölötti nimbusz gyűlöletéből. „Jézus életének történelmi kutatását nem pusztán történelmi érdeklődés vezette, hanem az az igény, hogy a dogmák ellen vívott felszabadító harcban segítőtárs találganak a történelem Jézusában.” H. S. Reimarus, D. F. Strauss és a többiek az embert akarták bemutatni; megfosztották pompás diszruháitól, és újból ráadták rongyait, melyekben Galilea útjain vándorolt. Végkövetkeztetésük az volt, hogy a történelmi Jézus nem azonos a keresztény egyházak által valóságos Istennek és valóságos embernek vallott Jézus Krisztussal, de attól is különbözik, akit az Újszövetség Messiásnak, Krisztusnak, az égből alászálló Emberfiának, Úrnak és Isten-Fiának mond. Jézus nem magát, hanem Isten eljövendő uralmát hirdette, az egyházak ellenben önmagukat legitimálják a Jézus Krisztusról mint Isten Fiáról szóló tanítással. Azt a folyamatot, melynek során az igét hirdető Jézus a korai keresztény gyülekezet igehirdetésének Krisztusává alakult át, R. Bultmann röviden így fogalmazza meg: „Jézus történelmi személyének helyébe (amint azt a szinoptikus evangéliumok a kritikus szemlélőnek elárulják) a kerigmában az Isten-Fia mítikus alakja lépett”.

R. Pesch összefoglalásából egyértelműen kiviláglik, hogy a szentírástudomány művelői nem osztják többé R. Bultmann végtelen kétkedését. A protestáns és katolikus exegéták csaknem egyöntetű véleménye szerint Jézus feltehetően egyetlen krisztológiai címre sem tartott igényt; nem tekintette magát sem Messiásnak, sem Emberfiának sem Isten-Fiának. Ebből azonban nem következik, hogy az üdvösség jó híret hozó földi Jézus és a gyülekezet által hirdetett Krisztus között nem állapítható meg a folytonosság. Bár Jézus elhárította a felségcímeiket, viselkedése és tanítása arra enged következtetni, hogy nem tévedett a korai egyház, amikor a Jézus szavaiban és tetteiben megnyilvánuló föltétlen igényre a Messiás és az Isten-Fia hitvallással válaszolt. Ha Jézus önreflexióját, vagyis a közvetlen-implicit krisztológiát megkülönböztetjük a közvetett-kifejtett krisztológiától, vagyis a keresztény hívők reflexiójától a föltámadott Jézusra, akkor viszonylag könnyen kimutathatjuk a földi Jézus és a fölmagasztalt Krisztus azonosságát és különbözőségét. „A Jézus-kérdésben történelmileg, kritikailag és intellektuálisan becsületesek lehetünk anélkül, hogy be kellene jelentenünk a kereszténység csődjét” — állapítja meg W. Kasper.

Messiási öntudat?

Nem könnyíthette volna meg Jézus a dolgunkat? Nem mondhatott volna néhány találó szót a Szentháromságról; a krisztológiáról, a pápai csalatkozhatatlanságról és a többi lényeges kérdésről? Ha ő sem tartotta magát Messiásnak, akkor mi milyen alapon tekintjük annak?

V. Taylor angol exegéta megszámlolta Jézus neveit az Újszövetségben, s mintegy ötvenfélét talált. A Krisztus körülbelül ötszáz, az Úr háromszázötven, az Emberfia nyolcvan, az Isten-Fia hetvenöt alkalommal fordul elő. A részben ma is általánosan használt kifejezéseket nem a keresztények találták ki, hanem átvették környezetüktől és — föltámadása után — Jézusra alkalmazták. A kissé bizonytalan jelentésű Emberfia a görögül beszélő egyházakban már Szent Pál fellépése előtt, kiváltképpen azonban működése alatt kiment a használatból, mivel a nem zsidók könnyen félreérthették. Ezzel szemben az Isten-Fia mindinkább elterjedt a hellenista világban, mignem a Messiás görög változata Jézus nevével tulajdonnévvé olvadt össze. Így jött létre a legősibb keresztény hitvallás: Jézus Krisztus. Ebből formálódott ki az újszövetségi krisztológia (a korai egyház reflexiója a názareti Jézusra), vagy talán helyesebb krisztológiákat mondanunk, hiszen az egyes szentírási könyvek más és más oldalról közelítik meg Jézust, tehát más és más képet rajzolnak róla. E. Schweitzer szerint Márk az emberi élete által eltakart Isten-Fiáról, Máté az Írásban megígért, a törvényt beteljesítő Messiasról tudósít. Lukács, az orvos, a szegények és nyomorultak üdvözítőjének festi. János a földi élete során kinyilatkoztatott és az Atyát kinyilatkoztató Fiút látja Jézusban; a Logoszt, aki kezdetből fogva Istennél van. Szent Pál új Ádámnak, az

emberség beteljesítőjének tekinti, a Zsidókhoz írt levél örök főpapnak mondja, aki véget vet az ószövetségi kultusznak. Az Apostolok Cselekedeteiben Jézus az egyházat a Szentlélek által kormányzó fölmagasztalt Úr, a Jelenések könyvében Isten győzedelmes Fölkentje. Mindezekből nemcsak az világlik ki, hogy a különböző elnevezések helyettesíthetők egymással, hanem az is, hogy nem a címek határozzák meg Jézust, hanem ő ad tartalmat a kifejezéseknek.

A kutatók nem tudnak megegyezni abban, hogy Jézus nevezte-e magát *Emberfiának*, vagy a fiatal egyház mondta annak. Bár kivétel nélkül mindig harmadik személyben említi, az utolsó ítéleten eljövendő Emberfiát határozott párhuzamba állítja önmagával: az Emberfia igazolja azokat, akik a Földön megvallották Őt. A legrégebbi gyülekezet felfogásához nem fér kétség: a fölmagasztalás után az Atyja jobbján ülő Jézus (akinek olyan méltósága van, mint senki másnak) az Emberfia, de nem abban az értelemben, ahogyan a zsidók értették, akik továbbra is várták eljövételét. A keresztények meg voltak győződve, hogy már eljött Jézusban, és újból eljön a világ bírójaként az utolsó napon. — A teljhatalommal felruházott *Messiás-Krisztus* fellépését is az idők végezetére tették. „Isten fölkentjén” általában a zsidók nemzeti hősét, a választott nép királyi megváltóját értették. Amikor a kenyérszaporítás nyomán fellelkesült tömeg meg akarja ragadni, hogy erőszakkal királlyá tegye, Jézus visszavonul „a hegyre egyedül”. Minden ízében átértelmezi a politikai Messiás-fogalmat. Az erőszakot megvető (és ezért megvetett), védtelen és sebezhető Messiás ugyanolyan mélységesen megbotránkoztató, mint a keresztfelirat: A Názáreti Jézus, a zsidók királya. A fiatal kereszténység megingathatatlan hite, hogy Jézus a Messiás: az átértelmezett Krisztus-fogalom azóta a Názáreti leggyakrabban említett krisztológiai címe. — A rabszolga *Úrnak* szólította gazdáját, a katona feljebbvalóját. Aki valami fölött rendelkezik, az úr. Kiváltképpen az, akinek teljhatalma van. A görögül beszélő zsidók Jahvét, a hellenista pogányok a császárt címezték így. A fiatal keresztények számára alapjában véve csak „egy úr van, Jézus Krisztus” (1 Kor 8,6). A Kúriosz névvel a Fölmagasztalt kivételes tekintélyét akarták kifejezni, valamint azt, hogy nem elérhetetlen messzeségben, hanem egészen közel van hozzájuk. Valahogyan úgy, amint még eljövendő és mégis jelen van a keresztény liturgiában. Ez az Úr teljességgel másként viselkedett, mint a császárok és a fáraók: testvér és barát, mindenki szolgája lett, Isten azonban fölmagasztalta és a világ hatalmas Urául rendelte. — Az ókori Keleten *Isten Fiának* nevezték a királyokat, a hellenizmus korában a félisteneket és hőszokot. A hellenisták szinkretista panteonjában székelő isteni származású királyokkal és császárokkal, hősökkel és kiváló férfiakkal ellentétben Jézus azért Isten-Fia, mert a bűnt kivéve hozzánk mindenben hasonló: megkísértett, engedelmes, megfeszített Fiú. — Az Ószövetség ugyanakkor lelkesedéssel beszél az isteni *Logoszról*, mint a görög filozófusok, a zsidó bölcsesség-irodalom, *Philón*, vagy a gnosztikus írók tára, a *Corpus Hermeticum*. Itt sem abból kell kiindulnunk, hogy ezt a fogalmat vitte át *Szent János* Jézusra, hanem abból, hogy *Órá* alkalmazta: Isten megtestesült Szavaként egyértelmű „logikával” ajándékozza meg az elmosódott jelentésű *Logosz*-fogalmat — írja *H. Küng*.

A mitikus címzéseket megkeresztelték Jézus nevében: a szavak érzékelhető alakja ugyanaz maradt, jelentésük megváltozott. Arra szolgáltak, hogy megértesk korokkal — s nemcsak az övékéivel — Jézus kivételes nagyságát, páratlan jelentőségét. Nem eleve ismert definíciók, hanem Jézusra mutató utalások. Ezért érdektelen, hogy Ő maga használta-e azokat. Bizonyos, hogy a korai egyház ezekkel a címekkel nem másította meg történeti személyét és tanítását. Jézus nagyon mély nyomokat hagyott követői lelkében. Senki nem merte, és nem is tudta volna megváltoztatni vagy meghamisítani azt, ami benne élt azokból az időkből, amikor még együtt evett és ivott az Emberfiával. Az első keresztény hírhirdetők és írók szükségképpen a rendelkezésükre álló fogalom-készlet segítségével fejezték ki személyes tapasztalataikat és értették meg hallgatóikkal rendkívüli élményeiket. A számukra legalkalmasabb szimbólumokat választották, hogy hűségesen hirdethessék, ami kezdettől fogva volt, amit hallottak, amit saját szemükkel láttak, amit szemlélték és kezük tapintott (1 Jn 1,1). Édeskeveset jelent tehát, hogy Jézus Messiásnak mondotta-e magát (valószínűleg nem). Csak az számít, hogy az Újszövetség megfelelően fejezi-e ki a Jézus-jelenség realitását. Annál, hogy *Emberfiának* nevezte-e magát, sokkal fontosabb, hogy e szimbólum segítségével valami fontosat tudunk meg Jézusról: hogy kicsoda, és hogy mit tanított.

Minek tartotta magát?

Erre a kérdésre akkor találunk választ, ha nem Jézus címeire, hanem beszédére es tetteire fordítjuk figyelmünket. Bár nincs vitatathatatlannul hiteles mondané (logion), amelyben Fiának nevezi magát, úgy nyilatkozik, úgy prédikál, és úgy viselkedik, mint aki tudatában van Isten megnit közelségének szavaiban, tetteiben és személyében. Ezt eruk meg követoi, ezt az üzenetet rögzítik az Újszövetség könyvei, végül is ezt az elményt fogalmazza meg a görög léfilozofia szellemi horizontjában teológusilag pontos formulával a nákeai (315) és a kalkedoni (451) zsinat. De akkor honnan a kétely, mi okozza a bizonytalanságot? A klasszikus görög filozófiát a lét érdekelte, következésképpen Jézus *mivoltát* kutatta. Az újszövetségi idők keresztényei azt kérdezték, hogy mit *jelent* nekik Jézus. Aki a zsinati definíciókra emlékeztető kijelentéseket keres a szentírásban, az föltétlenül csalódik. Aki azt keresi, hogy Jézus hogyan gondolkodott magáról, az észreveszi, hogy egészen kivételes értelemben Isten-Fiának tartotta magát. Bizonyos volt afelől, hogy az Atya nincs messze tőle, meghitt viszonyban van vele, közvetlenül van jelen benne. Ezért mindazok, akik követik őt, követik Istent. Nem volt jámbor erkölcsprédikátor, sem megtorlással fenyegetőző apokaliptikus próféta. A végső dolgok helyett a jelen feladatai foglalták le. Azt tanúsítja, hogy általa belépett Isten az emberi történelemben, sorsba, életbe. Egészen az emberek Istene, fenntartás nélkül vállalja az emberi életet, nem tér ki veszélyei és szűköségei elől, még a halál értelmetlenségét is magára veszi. Megdöbbenő gondolata azonban az, hogy távol áll korának vallási eszméitől, egyenesen szembefordul velük — ráadásul nemcsak ezekkel és nemcsak ebben az időben. Vagy csakugyan az, aminek tartja magát, vagy elment az esze. Kudarcba fullad minden kísérlet, amely másként akarja leírni: ellenkezik a kezünkön lévő Újszövetséggel, ellene mond az Újszövetség mélyebb rétegeiben feltárt történeti Jézus üzenetének.

J. Jeremias szerint az *abba* és az *amen* szó kiváltképpen jellemző Jézusra; a biblikritika tudományos zsargonjában mindkettő „ipsissima vox Jesu”. Arra, ahogyan az *amen*-t használja, nincs példa a zsidó irodalomban, még az Újszövetségben sem — a négy evangéliumon kívül. A palesztinai zsidók az *amen*-nel utólag támasztják alá egy másik személy kijelentését. Jézus *saját* mondanéinak a bevezetésére és megerősítésére használja; Amen, mondom nektek... Szavajárása kivételes önértékét, isteni méltóságtudatát árulja el, Isten jogán beszél, ez a példátlan igény emeli őt az őszövetségi próféták fölé. Isten királyi uralmának az eljövetelet saját föllépésével kotti össze, ezért „ügye” személyen áll vagy bukkik. Ugyanekkor — ha nem nagyobb jelentőségű — az *abba* szó. A régi palesztinai irodalomban — az Őszövetségben, a zsidó imairadalomban, a rabbinusi és eszénus írásokban — sehol sem fordul elő, hogy valaki *egyenileg*, egyes szám első személyben *Abba*-nak szólítaná Istent, lezfeljebb a kollektív Atyánk (Abinu) megszólítást alkalmazzák. A gyermek gügyögő hangjából az arám *imma* (körülbelül a magyar mama) mintájára alakult ki a mi apu, papa szavunknak megfelelő *abba*. „A gyermek akkor tanulja meg az *abba*-t és az *imma*-t mondani, miután megízlelte a búzát” (vagyis elváltasztották) — olvasható a Talmudban. Jézus idejében már a felnőtt gyermekek is ezen a gyöngéd, meghitt és bensőséges hangon szólították édesapjukat, amit azonban Istennel szemben mindenképpen bizalmaskodásnak érezték volna. Parját ritkító bátorságra vall, hogy Jézus úgy beszél Istennel, mint a gyermek apjával: egyszerűen, szívélyesen, félelem nélkül. Az *abba* kinyilatkoztató szó. Felülemelkedik a judaizmus korlátain és feltárja Jézus küldetésadatának a lényegét: a Fiú felülmúlhatatlan szoros és megbonthatatlan kapcsolatát az Atyával. Valami vadonatújjal találkozunk itt, amiben kitörintható Jézus történeti valósága, Jézus az, aki jogosan veheti ajkára az *Abba*-t, aki a vámosokat és bűnösöket is felhatalmazza az *abba* kimondására, és ezzel az egyetlen szóval megnyitja előttünk Isten országát. Ezért tiltja meg, hogy tanítványai bárkit is atyának nevezzenek a Földön; ez a név egyedül és kizárólag Istent illeti meg.

A Miatyánkban saját fiúságából részesíti tanítványait. Megengedi, hogy hozza hasonlóan beszéljen Istennel, gyöngéden és bizalmasan, mint gyermek az apjával. Ezenfelül kijelenti, hogy meghitt gyermeki viszony nyitja meg az utat Isten uralmának: „Bizony mondom nektek: Ha meg nem változtok és olyanok nem lesztek, mint a gyermek, nem mentek be a mennyek országába” (Mt 18,3). A gyermek őszintén mondja: *Abba*. Csak az talál el Isten országába, aki engedi, hogy megajándékozzák az *abba* mélyén rejlő bizalommal. Ezt értette meg *Szent*

Pál, amikor azt írja, hogy az istengyermekségnek és a Szentlélek birtoklásának legbiztosabb jele az „Abba, Atya!” (Róm 8,15; Gal 4,6) fohász. Ebből megsejtjük talán, hogy a korai kereszténység miért nem vette magától értetődőnek a Miatyánkot. „És tégy méltóvá Urunk, hogy örvendező lélekkel és elbizakodottság nélkül bátorokdjunk Téged, mennyei Isten Atyánknak szólítani, és merjünk mondani: Miatyánk...” — imádkozza a miséző pap a keleti egyház liturgiájában. Hasonlóképpen a római misekánonban: „Üdvös parancsolatok készítésére és isteni tanítással kioktatva merjük mondani: Miatyánk...” Az „audemus dicere” nagyon régi formula, alkalmasint az első, de legkésőbbben a második századból való. A liturgiareform előtti, latin nyelvű misében többnyire valami különös (latin) fordulatnak tartottuk. Nem fogtuk fel, hogy milyen vakmerő, csaknem arcátlan dolog apunak szólítani Istent. A liturgikusok valószínűleg nem gondoltak rá, hogy mit tesznek, amikor kihagyták az új miseszövegből az ősrégi figyelmeztetést. Jézus az egyetlen, mindennél kedvesebb Fiú, aki családtagként szólíthatja az Atyát. De nemcsak ez. Egyedül neki köszönhetjük, hogy mi is a gyermek példátlanul meghitt, szívélyes hangján beszélhetünk Istennel; a Valódi-Valósággal, a Lét Ósalapjával, az Abszolúttal, a Végtelennel. A jóhír veleje, hogy Abbanak szólítja Istent, s hogy erre bátorít minket is. Századokon át fohászokdtunk így Istenhez, de az már egészen más kérdés, hogy úgy is éltünk-e, mint akik szívélyes, meghitt és szoros viszonyban vannak a Valódi-Valósággal.

Milyen Istent hirdet?

Jézus „Isten gyermekeinek a szabadságát élte és hozta, akik persze csak addig gyermekek és szabadok, amíg Urukra találnak az Atyában” — jegyzi meg E. Käsemann. A valláskritikusok pontosan ezt, Isten uralmát tartják összegeyztethetetlennek az ember üdvösségével. Ezzel függ össze, amit Feuerbach eléggé kritikátlanul, Marx megalapozottabban, Nietzsche polemikusan, Freud nagyon egyoldalúan fejtett ki a vallásos tudatról. Az újkori ember életérzését fogalmazták meg: idegenkedését a názáreti Jézus tetteiben és szavaiban, életében és halálában megnyilvánuló eszkatológiától: az ember isteni beteljesedésétől.

Mindenekelőtt azt a megdöbbenést kell emlékezetünkbe idéznünk, amelyet Jézus szavai és tettei keltettek kortársaiban. Megtagadja a választ azokra a kérdésekre, amelyeket fontosnak tartanak, ellentmondásos viselkedése pedig felborítja megszokott kategóriáikat. Most meg vadonatúj vallási fogalmakat vezet be! Teljesen összezavarja, felháborítja és megbotránkoztatja vallásos hallgatóit. Az idegeikre megy. Kihívó viselkedése felforgatja a rendet. Példa nélkül álló szabadságtudata és az Isten gyermekeinek szabadságáról szóló tanítása beláthatatlan következményekkel járhat. A helyzetet súlyosbítja a rómaiak szokásos vallási nagyvonalúsága. Mí másra gondolhattak, mint hogy ártatlan eszelőssel van dolguk. Apunak szólítja Istent! Ezért kellett a vallási rend buzgó őreinek politikai lázadóként feltüntetniük Jézust. Így történt, hogy — bár tagadta a vádat — ezen a címen végezték ki. A főpapok mentségére legyen mondva, csakugyan nehé helyzetbe kerültek. Jézus ember létére olyanná tette magát, mint Isten, és ami még több, követőit is erre buzdítja! Elképesztő követelményét lapos formulákba foglaltuk; annál kevesebbet mondanak, minél többet halljuk őket. Megragadunk minden alkalmat, hogy ne kelljen szembenéznünk szentségtörő szavaival. Nemigen igyekszünk, hogy őt követve olyanok legyünk, mint Isten. Tulajdonképpen kapóra jön a valláskritika. Csakugyan nem az ember teremti Istent? Nemcsak kivetíti magából azt, ami a legdrágább és legértékesebb benne? — amint Feuerbach mondja. Jézus éppen azzal botránkoztatja meg az embereket, hogy nem projiciálja Istent, hanem visszaveszi magába. Olyan Istent hirdet, aki annak ellenére, hogy mindenestül felülmúlja a világot, kimondhatatlanul közel van: nemcsak másvilági, hanem evilági, nemcsak világtólotti, hanem világon belüli, nemcsak eljövendő, hanem jelenlévő. S bár igaza van Marxnak, hogy a kereszténység gyakran szolgált az elavult társadalmi berendezkedések legitimálására, mégsem a mozdulatlanság ideológiája, hanem a változásé. Jézus a rend áldozata, Atyja a világ teremtője, aki az emberre bízva műve befejezését. A megváltás közösség a fejlődést legitimáló Istennel; nem Isten és világ, szellem és anyag, test és lélek dualizmusától, hanem a bűn, a szolgóság, a nyomorúság, a halál uralmától szabadítja meg a világot. Isten nem kívánja az élet megvetését, amint Nietzsche gondolta, hiszen éppen azt vetik Jézus szemére, hogy eszik és iszik; lám, falánk,

borissza ember, a vámosok és bűnösök barátja. Az Atya nem a Freud-féle fölölties én; nem a korai gyermekkorban elfojtott vágyak illuzorikus kielégítése, nem a bűn- és atyakomplexusból származó zsarnok, sem a nők hátrányos megkülönböztetését igazoló patriarkális atya-figura. A szegények Istene: a gyöngéké, betegeké, jogfosztottaké; az elnyomottak Istene; a bűnösöké, a törvényszegőké és hitetlenké. Olyan Isten, aki édeskeveset ad saját törvényére, ha az ember java úgy kívánja, aki elsősorban és mindenekelőtt a vallástalanok Istene: „Nem az egészségesegeknek kell az orvos, hanem a betegeknek. Menjetek csak és tanuljátok meg mit tesz az: Irgalmasságot akarok és nem áldozatot. Nem jöttem, hogy az igazakat hívjam, hanem a bűnösöket” (Mt 9,13).

Nem moderálhatta volna magát? Ha tudja is, hogy Abba-nak szólíthatja Istent, ha jogosan veszi is ajkára az *amen*-t, türtőztethetné magát. Más hangot kellene megütnie. Nem prédikálhatná jóhírét, Isten eszkatológiai (az embert beteljesítő) szeretetét különös igénye nélkül, hogy Isten az ő személyében veszi magára a történelmet? Amúgy is nehéz elfogadni üzenetét. Minek tetézi azzal a botrányt, hogy voltaképpen az ő személye a jóhír. Talán tehet arról, hogy Istenről mondott szavai visszaverődnek rá, hogy a Fiú arca az Atya tekintetének tükré? Amint az újszövetségi időkben lehetetlen volt Jézusról beszélni Atyja említése nélkül, a későbbi időkben ugyanolyan képtelenség az Atyáról és Istenről beszélni Jézus nélkül. Nem nevekről és címekről, hanem Jézusról magáról kell döntenünk, amikor szóba kerül az igaz Isten. Jézussal való viselkedésünk elárulja kapcsolatunkat Istennel: hogy minek tartjuk és hogy kiben hiszünk. Nekünk szigorúan véve nem az üzenetet kell elfogadnunk, hanem Isten szenvedélyes, csaknem esztelen szeretetét, és azt, hogy könnyen elérhető, hozzáférhető Jézus személyében. Mennyivel nehezebben utasítanánk vissza az örömhírt, ha Jézus nem keverné bele ilyen mértékben saját magát! Tökéletesen lázba hoz azzal, hogy Isten szeret minket. Nem elég ez? Miért kell megterhelnie a jóhírt? Minek fűzi hozzá, hogy Benne és Általa édes jó apának szólíthatjuk a Lét Alapját? Kinek kell ilyen végletes hír, kivált ha olyan szép, hogy csaknem hihetetlen. Mire való a mesébe illő üzenet? Minek erőlteti ránk személyét is? Nem enyhíthetett volna ezen az egész „Abba és amen” ügyön?

Fárasztó szeretet?

Minden bizonnyal. Igazában nem az a bajunk Vele, hogy minek tartja magát, hanem hogy miért terhel meg önismeretével. Am semmi jelét sem adja, hogy megérti idegenkedésünket. Egy jöttányit sem enged. Elszomorodik amikor nem hallgatunk rá. Jeruzsálem hitelensége olyannyira megrendíti lelkét, hogy megsiratja a várost. Mégsem próbálja rábeszélni az embereket, nem akarja elhíttetni üzenetét. Nem fenyeget, nem hízeleg, nem védekezik, nem magyarázkodik. Hiteles, de nem azért, mert elfojtja az ellenvéleményt. Azokkal is türelmes, akik szándékosan nem akarják megérteni. Válaszol kérdéseikre, bár rendszerint nem ér el semmi eredményt. Nem tér ki a fölvetett nehézségek elől, de válaszaitól inkább összezavarodnak hallgatói. Pedig még nagylelkűek is, felajánlják neki a visszavonulás lehetőségét. Nem fogadja el. Mindinkább nyugtalanítja őket — és minket is. Mennyire megkönnyíthetné kortársai dolgát — meg a miénket is, ha egy kevéssé visszatáncolna! De hogyan szívja vissza, hogy *abba*-nak szólítja Istent? Időnként szívesen megszabadult volna terhes küldetésétől, mégis kitartott mellette. Nagy események voltak várhatók, megbocsáthatatlan bűn lett volna a hűtlenség. Tudja, hogy Isten nem kívülről, nem mítikus módon avatkozik bele a világ menetébe, hanem személyén, testén és lelkén, életén és halálán keresztül. Valósággal belekapcsolódik a történelembe. Amint Goethe írja:

*Mily Isten volna, kintről hatva pusztán,
s csak pergetve a mindenséget ujján?
Úgy illik, bentről mozgassa a létet,
életet adjon s ő legyen az élet,
úgyhogy mi benne él, hat, benne sző,
abban ő legyen lélek és erő.*

(Rónay György fordítása)

Jézust nem a menekvés sürgette az apokaliptikus, fenyegető megtorlás elől, hanem a pompás alkalom, amit meg kell ragadni. Miért nem tudjuk belátni, hogy milyen boldogok lennénk, ha Hozzá hasonlóan édes jó apának mernénk szólítani Istent? Ha el is fogadjuk az órom jó hírért Isten országaról, az emoer eszkatológiai beteljesedése helyeit inkább az Ujszövetségben fellelhető apokaliptika ragadja meg, figyelmünket. Jézus nem vonja kétségbe az apokalipszist: az ítélet és a büntetés valóságát. Az Ujszövetség ilyenféle kijelentései azonban jobbra az első keresztény közösségek teológiájáról árulkoznak; csak így tudják felfogni és továbbadni az örömhír eszkatologikus, azaz megváltó és üdvözítő tartalmát. Jézus magát hidegen hagyta az ítélet napjáról, a végső szorongatásokról és a kozmikus jelekről folytatott spekulációk. Az apokaliptika mint világnézet vagy értekezési elv Jézus korának alapvető vonatkoztatási rendszere. Amint csak arámul szólhatott hallgatóihoz, ugyanúgy csak az apokaliptika horizontjában beszélhetett az eszkatológiai beteljesedésről. Am az értelmezési sémát nem tévesztette össze mondanivalójával. A világért sem nyilatkozott a végítélet időpontjáról. Amikor erről faggatják, határozottan kijelenti: „Azt a napot és azt az órát senki sem ismeri, a mennybéli angyalok sem, sőt még a Fiú sem, csak az Atya” (Mk 13,32). A keresztény füleket mélységesen megbotránkoztató kijelentés Jézus föltétlenül hiteles, saját mondása: feltámadása után senki nem adta volna ajkára ezeket a szavakat. A tanulság aligha vitatható. Jézust Isten ígéreteinek a beteljesedése (eszkatológia) érdekelte; Atyja emberszeretete és a felajánlott szeretet elfogadása.

Miért utasítjuk vissza Isten ajándékát? Talán azért, mert észbontóan nagy-lelkű, szenvedélyes szeretete már-már elviselhetetlen. Soha síncs vége, nem enged ki soha többé karjából. Ez a Jézus is, akit küldött, örökké nyugtalanítja az embert. Ha válaszolunk Istennek, meg kihívó küldöttének, akkor mi marad nekünk? Csak egy kicsit hagynának magunkra! Miért nem biztosítják, legalább bizonyos mértékben, a magánéletet? Miért avatkoznak bele bizalmas, csak a legszűkebb környezetünkre tartozó dolgainkba? Legalább arról gondoskodnának, hogy néha kipihenjük fárasztó szeretetüket. Mire való a szívélyes, benső barátság velük? Nem elég, hogy megteremtettek? Minek tanít Jézus erre a hallatlan megszólításra? Mennyivel megnyugtatóbb lenne az összes érdekelte számára, ha valamilyen illedelmesebbek lennénk. Tartózkodóbban és megfontoltabban, sztoikusabban és platonikusabban viselkedhetnék az ember is, meg Isten is! Ha minden áron bele akart nyúlni a történelembe, más népet is választhatott volna. A rómaiakat vagy a görögöket, ezek legalább racionálisan gondolkodnak. A zsidók rajongó örültek, nyakig beleestek különös Istenükbe. Nincs még egy nép a földkerekségen, amely ilyen bizarr, meghitt és szenvedélyes, mégis mindenkinek elfogadható képet alakított ki Istenről. Csodálkozhatunk azon, hogy az eddig ismert legrégebbi feszület számárfejjel ábrázolja Jézust? A III. századból származó gúnyrajz alatt ez a felirat olvasható: „Alexamenos imádja Istenét”.

Miért kellett meghalni Jézusnak a kereszten? Amiért minden nagy embernek meg kell halnia. Rendkívül nyugtalanító, mérhetetlenül felzaklató viselkedése alaposan felbolydította kortársait. Most meg nekünk nem hagy békét. Kivégeztek, de annyi belátása sem volt, hogy halva maradjon. Tovább zaklat. Kikerüljük, megmásítjuk, megöröböljük jámbor moralistának, vagy túlbuzgó forradalmárnak tekinteni, de valahogyan nem megy. Hitelessége kikezdzhetetlen egyénisége felülkerekedik az összes sémán, amelybe beleszitolunk. Kategoriáinkat ugyanúgy felhőri, mint a sírkamrát, ahová bezárták. Úira előtünk áll. Meisiméti felszólítását: hívsvetek Atvám országában, szólítsátok Őt étes jó anának, ahogyan főlem tanultátok. Okosabban tenné, ha véleleg eltávoznék. De nem teszi. Nem ment el, nem megy el és nem fog elmenni soha.

Irodalom: A. Schweitzer: *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, Hamburg 1972. 1. k. — R. Bultmann: *Das Verhältnis der urchristlichen Christenbotschaft zum historischen Jesus*, Heidelberg 1960. — R. Pesch, H. A. Zwergel: *Kontinuität in Jesus*, Freiburg 1974. — W. Kasper: *Mérlég 10/1974/ 260-275. o.* — V. Taylor: *The Names of Jesus*, London 1959. — E. Schweitzer: *Jésus Christus*, München 1968. — H. Küng: *Christ sein*, München 1974. — J. Jeremias: *Abba. Studien zur neutestamentlichen Theologie und Zeitgeschichte*, Göttingen 1966. 15-66. o., 145-170. o. — E. Käsemann: *Exegetische Versuche und Besinnungen*, Göttingen 1964. 1. k. 187-214. o.

Gyovai Eszter munkája

ERDÉLYI ZSUZSANA „HEGYET HÁGÉK, LŐTŐT LÉPÉK...” CÍMŰ MŰVE KAPCSÁN*

Egy-egy tudományág megújodása, új utakra térése elsősorban új tényanyag felbukkanásától várható. Ha ilyen friss, eddig ismeretlen anyag ömlik a tudomány vérkeringésébe, joggal remélhető eddigi tudásunk számos hézagának kitöltése, tévedéseinek kiigazítása, új utak nyitása. Egy tudomány életében alig történhet fontosabb esemény, mint valami jelentékeny felfedezés, mely kiegészíti ismereteinket, új tényeket vet föl, tesz beilleszthetővé a tudomány épületébe, és ezáltal új összefüggések meglátására, új fejlődésvonalak kibontására nyílik lehetőség. Emlékezzünk csak például — hogy saját munkaterületemről vegyek példát —, hogy egy-egy nyelvemlék, mint például A königsbergi töredék és szalagjai, az Ómagyar Mária-siralom stb. fölfedezése micsoda pezsgést idézett elő a nyelvtörténeti kutatásban. Azt lehet mondani, annál nagyobb esemény nem sok következhet be egy tudományos diszciplína életében, mint az, ha többé-kevésbé váratlanul jelentékeny új anyag kerül elő vagy válik hozzáférhetővé a vizsgálódások számára.

Egyrészt már ezért kell rendkívül fontosnak tartanunk Erdélyi Zsuzsa felfedését; a múltban gyökerező magyar népi imádságoknak már-már eltűnőfélben levő kincsei feltárását, és e rendkívül becses anyag óriási tömegének szívos és temérdek fáradtsággal, töredéssel járó kibányászását, szinte a megmenthetőség utolsó perceiben. Ez az értékes szellemi kincs nemcsak egyetlen tudományág vérkeringését dúsítja, hanem tudományos diszciplínák egész sorát látja el bőséges és becses anyaggal, mely máshonnan nem volna remélhető. Elsősorban természetesen a folklór kutatása számára ad messze távlatokig mutató gazdag anyagot, s ezzel kapcsolatban a régi magyar poézis s a magyar költői nyelv gyökereire világít rá, a magyar népi verselés sajátos, hagyományos gyökereire szolgált gazdag példatárat, föltárja a középkori magyar szellemiség arculatának egy jellemző részét, az egyház árnyékában, de nem egyházi fegyelmű sajátos vallási szellemet, sőt egy-egy szállal visszanyúl a kereszténység előtti pogány magyar lelkivilágba is. Becses adalékokat szolgáltattal mellesleg régi magyar nyelvünk és nyelvjárásaink alaposabb ismeretéhez, de kiszolgálja a szociológiát, a népi magyar tudat fejlődéstörténetének a kutatását, az egyetemes európai művelődéstörténet egy új provinciáját kapcsolja be a tudományba, és számos egyéb diszciplínát is gazdagít anyaggal, szempontokkal.

Kétségtelen, hogy nyelvtörténeti érdekességük nem azt jelenti, mintha ezek az imák ómagyar nyelven szólnának meg, tehát nem tekinthetők a maguk egészében nyelvemlékeknek, mert régen keletkezett szövegek is részt vettek a nyelv természetes változásában, hozzáidomultak a módosuló magyar nyelvhez, hiszen céljuknak csak így felelhettek meg, érzelmi hatóerejüket csak így őrizhették meg, máskülönben nagy részben értelmetlenné torzulhattak volna el. A szövegek változásait, részben romlásukat maguk is sok helyütt elárulják. Azért elavultságot, értelmetlenné vált régi szavakat (amilyen nyelvünkben amúgy sincsen sok) nem sokat találunk bennük, de azok többnyire a vidék nyelvjárásának megőrzött régiségei, mert nemcsak az imaszövegekben találhatók meg. Ezért ezeket, bár régies hangulatuk tagadhatatlan, inkább nyelvjárási elemeknek, mint a műfajban megőrzött archaizmusoknak lehet tekinteni. Mégis tagadhatatlan, hogy ezek az imák nemcsak lelkiségükben, hanem megnyilvánulásukban, nyelvükben is régies illatot árasztanak. Az elavult szavakat, fordulatokat összegyűjtötte belőlük és elemezte Pais Dezső (Ethnographia, LXXXII. 3.), így ih „szív”, sik szék „aranyos szék”, alat vagy alit „altat; elaléltat; elolt”; szénye „szőnyeg” stb., stb. Ámde ezek nem biztosan csak az imában megőrzött archaizmusok, és nem a vidék nyelvjárásának megtartott régiségei. Ez minden egyes alkalommal külön vizsgálatot érdemel. Mégis kétségtelen, hogy a szókincstől függetlenül e szövegek jelentékeny részének régies a színezete, s e régiességek gyakran kita-

* Elhangzott Kaposvárott, az V. Dél-Dunántúli Népművészeti Héten.

pinthatók. Így sok bennük a régies igealak, a vára, néze típusú a várta nézte múlt idő helyett, gyakori bennük a szenvedő igeragozás, mely talán egyes imák vagy fordulatok hivatalos, liturgikus ihletésére vall, az alanyi meg a tárgyias igeragozás ma szokatlanul ható, de a XVI. században gyakori használatmódja: ezt mond, távozasson el a nyaválakat, stb.; az -n igei személyragnak különösen érdekes, igen ősi időkre visszanyúló kiterjesztése: felelelén „felele”, megkérdezten „megkérdezte” stb. — e különös alakulás is csak azért maradhatott meg, mert a nyelvjárás is sokáig megőrizte; a névelő elhagyása: Föld szülte eget, és számos más, kevésbé feltűnő vonás. De ami e szövegeken mint drága fűszer önti szét régies zamatát, az a sajátos költői nyelv, melyből olykor a kódexek megkapó illata árad, a különleges szóösszetételek, a képalkotás, a metaforák, ritkábban hasonlatok, melyek a gondolkodás különös világát tárják föl. A Mennysországbeli Jóságok fényeskednek, a rossz szél hordozó asszonyok riogatnak, Krisztus testét a hóhérok nyitogattyák dárdával, Mária búlátott fiát siratja, akitől a Nap keleték; csengenek a szép alliterációk: Gyönggyel gyökerezik, Virággal virágzik, Szép csillagok csillámlanak; Térdére települ (v. térdepel), Könyökére könyököl. És a sok ódon forma: a szöke haj sárig vagy sárbodor; meggyógyulni annyi, mint megjönni; a nyilik nyitul; a Világ Ūristen vagy ŪrKriszt, azaz „fény, világosság”, s mind e színek élénk tanúságai annak, hogy nemcsak az eltűnt virágénekek bizonyítják a magyar nép éles elméjét a „lelis”-ben, mint már Sylveszter megérezte, hanem e népi imádságok tömege is ugyanennek a népnek színes nyelvi leleményét tárja elének sok példában, még akkor is, ha ez imák jelentékeny része deák, iskolamester lelkes áhitatát dicséri, vagy egyes fordulatai éppen az egyházi latin költészetre vihetők vissza, mert hiszen az is jellemző, hogy a kívülről kapott javakból mit vállal magáénak a lelkes és az élettől annyiszor megtiport szegény magyar paraszt.

Pedig ez a műfaj nem magyar különlegesség (csak nálunk eddig nem veték észre): föllelhető Európában mindenütt, Portugáliától az orosz földig csodálatosan illusztrálják e szövegek az európai kultúra összefüggését, egyetemlegességét, az európai szellemnek egész földrészünket átható, élő közös hagyományát, rokonságát, mondhatni azonosságát.

Míg így egyrészt a tudományos diszciplínák egész sorának (s köztük nem elsősorban a nyelvtudománynak) jelent e becses kötet új munkaterületet, igen fontos eredményeket, addig másrészt az ez imákból áradó üde, naiv lelkület, az a megható bizalom, amely a keserv-szülte valóságból a mennysországbeli jószágok felé tereli évszázadon át a szegény magyart, s ennek ily költői megnyilvánulása a ma szkeptikus emberének ritka szellemi élvezetet jelent, ha népe gyermekkorának megható lelkeségébe tekint be általa.

E drágalátos, harmatos szövegek a tudományok egész sora számára rengeteg munkát kínálnak, követelően. Temérdek kielemezni és tisztázni való akad bennük. Bőven hoznak új anyagot a tudományok vérkeringésébe. Ezért, de meg a magyar múltunknak, a magyar lélek egy eddig ismeretlen rejtett szögletének föltárásáért, érdemel Erdélyi Zsuzsa áldozatos munkája meleg köszönetet, mély hálát. Nagy ajándékot adott a magyar művelődésnek, a magyar múlt tudományának olyankor, mikor azt hihettük, hogy a jelentős fölfedezések ideje már lejárt. S én, de nyilván sokan mások is, még külön is meghatva mondok köszönetet azért a színes, lendületes, lelkes tanulmányért, amellyel a szövegeket azok hangulatához illően bevezeti, s azért a gondos, alapos jegyzetelésért, amellyel ellátja őket, bepillantást engedve a folklorista műhelyébe, s egyszersmind megkönnyítve az olvasó munkáját.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségétől.

JELENLÉVŐ MŰLT

A népművészet
A felgyulemlett
Je'lenlevo múlt,
Hatekony emlék,
Mely ir. nyitja a jövet.

József Attila sorai voltak a mottója az V. Dél-Dunántúli Népművészeti Hétnek. A kulturális program keretében főleg két tudományos tanácskozás váltott ki nagy érdeklődést, mindkettő a népköltészet tárgyköréből. Az archaikus emlékek kutatásának legújabb eredményei, Somogy megye népköltészeti értékei is igazolják a költőt, s még inkább felhívják figyelmünket a jelenben meglévő múltra s annak hatékonyságára az elkövetkező időkre. Nagy hiba lenne azt mondani: a népművészet (beleértve a költészetet is) ma divat. Inkább a népművészet kiteljesedéséről kell beszélnünk, a hagyomány hatásáról műköltészetünkre, nyelvtudományunkra, zenére, lélektanra.

Erdélyi Zsuzsa nemrégiben megjelent könyve, a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* pedig kifejezetten feladja a leckét a hazai és nemzetközi összehasonlító folklorának. Ez a könyv volt közvetlen témája az első tanácskozásnak, melynek tükrében sor került népköltészetünk archaikus jegyeinek vizsgálatára irodalomtudományi, nyelvészeti és pszichológiai szempontból. A fáradságos munkával öszövényűjtött kötetanyaga elöszavában Ortutay Gyula meemlíti: „...új forrásvidéket, ha úgy tetszik új, gazdag tartományt fedezett fel Erdélyi Zsuzsanna...”. Pais Dező, még 1970-ben, az akkori gyűjtés ismeretében egyenesen „spiritualia incognita”-ról beszélt (Ethnographia, LXXXII évf 3 sz.)

Természetesen felvetődhet a kérdés: mennyi konkrét eredménye lehet egyetlen tanácskozásnak, amikor az alig ismert területről majd köteteknek kell valaniuk. Bán Imre irodalomtörténész tanszékvezető egyetemi tanár megadta a választ: „sok probléma fölvetése által sikerült exponálni a témát”, vagyis azokat a kérdéseket, amelyek az archaikus imádságok legfontosabb sajátosságaira mutatnak rá. Ugyanakkor ez a tudományos ülés, mely végül is dialógussá fejlődött, olyan szakágra hívta fel a figyelmet, mint a vallásos néplélek-kutatás. Gyakorlatból is tudjuk: a tudományos továbblépés elsődleges feltétele a kérdések világos megfogalmazása.

Bán Imre professzor irodalomtörténeti megvilágítása mellett Bárczi Géza ny. egyetemi tanár referátuma hangzott el, valamint Murányi Mihály pszichológusé. (Ez utóbbi két hozzászólást csupán felolvasták, mivel a szerzők nem voltak jelen.) Az anyaghoz fűzött sokágú fejtegetésből, a mindhárom referátumban fölvetett újabb és újabb kérdésekből kiderült: ha Erdélyi Zsuzsa — mint az szándékában is van — a nemzetiségi területeket is teljesen „feltérképezi”, az eddigiek-nél is meglepőbb eredményekre juthat. A referátumokat megelőző előadásában

bővebben kitért megkezdett gyűjtőmunkájára a nemzetiségiék (horvát, szlovák, sváb) körében, és fölvételeiből bemutatott néhányat (horvát Mária álma, hajósi svábok Krisztus keresése stb.). Ugyanakkor olyan részkérdésekre is rámutatott, amelyek a teljes archaikus anyag feltárásának rendkívüli fontosságát jelzik. A szenvedés és a szeretet motívumok, mint elsődleges ismertető jegyek az imádságokban a szociális emberre vallanak — hangsúlyozta —, aki fel tudja oldani napjainkban is az ellentétet a világnézeti különbségek között. A szenvedésre mint központi témára utaló magyarázatok közül a pszichológiai külön csoportot képezett, éppen a kérdés lélektani jellege miatt. *Murányi Mihály* referátuma, a vallás pszichikai megnyilvánulásait kutató szempontjai miatt valójában túlmutat az egyetlen kötet tartalmán. A passiót elemezve kijelentette, hogy „az értelmesség vált szenvedés révén való szabadulás a megváltás illúziójának alátámasztására szolgál”. Ne feledjük: marxista kutató szavai ezek, de a hívőnek is mondhatnak valamit, éppen a szenvedés értelmének kiemelésével. A vallásos ember ezt mindig is így fogta fel és azt is tudta, hol keresse értelmét. Ugyancsak ennek a problémának a hátterében áll az is, amit *Murányi Mihály* a „szeretet projekciójának” nevez. Megállapítására érdemes alaposabban figyelni, amikor a kötet „dramatikusság és epikus mozzanatairól” beszél: bennük „a szánivaló ember — csodálatos módon — még önmagánál is szánivalóbb állapotban lévő keres és talál — megint csak a passió elemek közvetítő funkciója révén — a szeretetet nélkülöző, ridegen elnyomott ember szeretni akar s azt akarja szeretni, akiről azt hiszi, hogy érte szenved.”

Egyik kijelentését azonkívül revideálnunk kell, mert alighanem félreértésből származik: „...ezekben az imákban kifejeződik bizonyos lappangó tagadása az egyház egyedüli közvetítő szerepének Isten és ember között”. Szükséges mindezekelőtt a kérdés teológiai értelmezése: mit jelent az egyház, mint az emberiség üdvössége, s ezen belül: az egyház valóban az üdvösség eszköze-e? Az evangéliumokban Krisztus az örök életet ígérte azoknak, akik hisznek benne. Ezt közvetlenül is megtehetette volna, de közbeiktatta egyházát, saját misztikus testét. Ezért írja *Gál Ferenc*: „A történeti Krisztustól térben és időben távol eső emberek csak valaminek a közbejöttével juthatnak vele kapcsolatba. A távolságot át-hidalja az egyház ige hirdetése és kegyelemkövetítése a szentségek által. Az egyház valójában nem Krisztus és az emberek között közvetít, hanem beteljesíti Krisztus közvetítését. Alkalmazza azokat a módokat, amelyeket ő rendelt a természetfölötti élet megszerzésére. „Szent Pál leveléből (1. Tim 2,4) az is kiderül, hogy Isten mindenkit üdvözíteni akar, ezért országának, népének köre messzebbre terjed a szervezetet egyháznál. Az Isten népe fogalomba beletartozik mindenki, aki „őszintén keresi az Istent és lelkiismeretére hallgatva szolgálja az erkölcsi rendet”. Aki megkapja a kegyelmet, Krisztushoz tartozik; aki bárhol a világon megfigazul, valamiképpen az egyházhhoz tartozik. Márpedig ezek a szövegek tartalmukban valamiképpen Krisztusra, a személyes Istenre irányulnak. *Murányi Mihály* állításával szemben, hogy ti. „felbukkan bennük (már-mint az imádságokban) — persze nagyon csíraszerűen egy sajátos, az eretnek-mozgalmak ideológiájában centrális törekvés: a transzcendenciával való közvetlen, nem hivatalos kapcsolatteremtés igénye is” — hadd hivatkozzunk az irodalomtörténészre: „Meg kell mondanom, hogy a nagyszámú imaszövegben van ősvallási képzet, babona, tudatlanság, apokrif elem, a népköltészet dús fantáziájának játéka, egy nincs: heterodox vagy eretnek mozzanat”. A jeles pszichológus minden bizonnyal az egyházra mint jogi szervezetre gondolt, amit emberek alkotnak, s azok visszaélései (az egyház visszaélései) kétségtelenül nem múltak el nyomtalanul az elnyomottak felett. Ezúttal azonban teológiai fogalmakról van szó, s ehhez az egyházra mint „kegyelmi keretre” van szükség. A transzcendenssel való közvetlen kapcsolatteremtés igénye, a vallási élmény eruptív ereje mindig is élt a hívő emberben. Alighanem ebben van *Pais Dezső* megállapításának igazi tartalma a „spiritualia incognita”-ról. Az egyszerű vallásos ember lelki élménye fogalmazódik meg ezekben az imádságokban a népköltészet törvényei szerint, s ez az élmény aligha feszíti szét a kollektív népiélet megszentelt kereteit. Ha tájanként különböznek is az imádságok, nem jelentik közösségi értékük megszűnését. (Arról nem is beszélve, mennyire hasonló motívumokra épülnek fel.) Hazai esetben még azt sem mondhatjuk: a Tridentinum után a hivatalos egyház üldözte őket a szó szoros értelmében. Megtúrte. Hogy egyháziak sokszor elmarasztaló kritikát mondtak, mint például még századunkban is *Varga Lajos Verses Bibliájáról*, kétségtelen (ld. *Egri Egyházmegyei Közlöny* 1910. októ-

ber 1-i számát). Mindezek után nem értjük világosan Murányi Mihálynak azt a megjegyzését sem, amely szerint az archaikus szövegekben „Az apokrif elemeknek, sőt esetenként a nem keresztény mitologéma elemeknek fel-felbukkanása mutatja, hogy a paraszti tudat mélyén állandóan ott bujkáltak a hivatalos egyház által figyelmen kívül hagyott vagy éppen negatívan értékelt eszmei igények, törekvések is”. Az ősköltől örökölt imaanyagra népünk a török uralom alatt bőségesen rá volt utalva, s itt másról nem is lehetett szó, mint ragaszkodásról ehhez a hagyományhoz, amely mégiscsak megtartotta őket a hitben, az egyházban.

Bán Imre professor referátuma tudományos pontosságával, magyar és világ-irodalmi távlataival, a hazai népi barokk irodalom bekapcsolásával, a szakrális néprajz ismeretével, egyháztörténeti alaposságával az értékelések-elemzések leg-gazdagabb kincsesháza volt. Szempontja a „kutatóé, akit szenvedélyesen érdekel minden, ami a magyar régiségből fennmaradt, de bizalmát első renden az írott emlékekbe veti és a szóbeli hagyományoknak is írott forrásait szeretné megtalálni”. Hangsúlyozta, hogy álláspontja „nagymértékben megegyezik Mezey Lászlónak és Holl Bélának az Ethnographia 1971. évi 3. számában közzétett megjegyzéseivel” Erdélyi Zsuzsa gyűjtéseivel kapcsolatban. Amit elsődlegesen értékelt, az a „Hegyet hágék” kötet szövegeinek rendszerezése, vagyis „a variánsok csoportosítása, a főbb típusoknak az egész anyagra terjedő megjelölése, az egybetartozó szövegek kiugró motívumainak értelmezése...” Négy évvel ezelőtt Bán Imre „természetes csoportosítást” ajánlott a gyűjtőnek: pogánykori, középkori és a XVII—XIX. századi szövegrészek magyarzatát kérte. Az anyag feldolgozásában ezt a rendszerezést ezúttal már nem tartotta hasznosíthatónak, az egyes rétegek keveredése, kontaminálódása révén „a jelenlegi szövegegyeségek nem szoríthatók beléje”. Fölvetette a motívumokra való bontást, de ezt az anyag természetéből következően jogtalannak minősítette, hiszen az „egységek a variációtól eltekintve, igen régen így álltak össze s így öröklődnek, legalább a XVIII. század óta. mint erre a kunszentmiklósi Memoriális bizonyossága utal”. Figyelemre méltó, amit a könyv sajtóságairól mondott, és az az árnyalati distinkció, amelylyel a motívumokat vizsgálva él: „Az anyagnak teljességgel katolikus jellege... vitathatatlan, még a Memoriális is katolikus, hiszen protestáns ember, ha anal-fabéta lett volna is, nem mondhatótt olyat, hogy Krisztust a Sínai hegyre vitték felfeszíteni, hiszen a szószejről százzor hallotta, hogy a Golgotára, a Kopynyák hegyére vitték. A szerző pusztán két református eredetű imádságot közül (23., 24. sz.)” Erre vonatkozóan könyvének bevezetőjében Erdélyi Zsuzsa is az alábbiakat jegyzi meg: „E hagyományanyag vallási megoszlás szerint inkább a katolikumhoz tapad, rómaihoz, göröghöz egyaránt. A görög gyakorlat talán mélyebben és általánosabban él, de szövegileg nem olyan változatos. E tapasztalat feltehetően egykori liturgikus összövegek kérdésével függ össze.” (Úgy véljük, még gondosabb munkát igényel ez utóbbi szövegeknek a vizsgálata, mert véleményünk szerint, ha nem is a szövegváltozatokban, de az értelmezésben sokkal nagyobb a szerepük, mint azt eddig gondoltuk, s talán a leggondosabb filológiai elemzés deríthet erre fényt. A nemzetiségi imádság-anyag felgyűjtése — tehát a keleti szertartásúak körében — sok adalékot tartalmazhat. Ugyanakkor az ezekkel a területekkel érintkező más territóriumok is. Csak egy példát: a keleti egyház mindig is megjelenítésre törekedett liturgiájában, imádságaiban több érzelmre, mint a latin rítus, amely „racionalistább”).

Ami Ipolyi Arnold óta fokozottabban az érdeklődés középpontjába került: az ősvallás problémája. Úgy tűnik, a *Hegyet hágék, lőtől lépék* kötet újabb adatokkal gazdagítja a kutatást. Erdélyi Zsuzsa idézett bevezetőjében példákra utal, amikor kijelenti: „Ősvallási genézis-motívumok kozmikus jegyei kapcsolódnak Mária születéséhez, totemisztikus képzetei Krisztus származtatásához, szoláris hagyományai Istenhez... Samanisztikus mozzanatok elködösített emléke kísért...” 1970-ben pedig ezeket írta: „E műfaj — úgy vélem funkciójában az ő és az új, a pogány és a keresztény világ lélekben nehezen feloldható ellentmondásainak kiegyenlítését szolgálta, a szinkretizmus szellemét lehelte az ő szorításából kiszakadni még nem tudó, de az újat már befogadni kész lélek számára.” Bán professor értékelésében ez így hangzik: „E bővebb anyag tanulmányozása arról is meggyőződött, hogy az ősvallási képzetek viszonylag ritkák benne, semmivel sincs több, mint ami már Bornemisza Péter bájoló imádságaiban felbukkant. Érdekes, hogy a sámáni eredetű hiedelmek, babonák bőven élnek népünk körében szinte a XX. századig. Elég Diószegi Vilmos vagy Szűcs Sándor kitűnő ada-

lékaira hivatkoznom (Diószegi: A pogány magyarok hitvilága, Bp. 1967; Az ősi magyar hitvilág, Bp. 1971; Szűcs Sándor: A sárkány a sárréti nép hiedelmében, Eth. 1940, 4. sz.), de ezek úgy látszik kevésbé szívrogtak be az imádságokba. Egyesek, mint a sárkányok=sátányok nyugodtan eredeztethetők a legendáirodalomból is, mint azt a *Szűz leán szent Margit*-ban Holl Béla meggyőzően kimutatta... Döntő azonban — ismétlem — a katolikus vallásos képzetek, képek, motívumok szinte kizárólagos jelenléte." Ide kívánczok a referátum végén elhangzott módszertani elv is, amit Bán Imre Katona Lajos szavaival fogalmazott meg, A *kedd asszonya* című tanulmányából: „Az ilyfajta hiedelmek vizsgálatánál nem tanácsos mindjárt a praehistorikus rétegekbe fúrni, mikor előbb még a közelebb eső történelmi talajnak a gondos átkutatása is meglepő fölfedezésekkel kecsegtet”. Majd a saját szavaival folytatta: „A történelmi talaj kutatása itt a magyar katolikus vallásosság elmúlt századainak, különösen a XVIII-XIX. századnak társadalmi szempontú vizsgálatát jelenti, s azt az állítást is meg merem kockáztatni, hogy a most bemutatott imádságtananyag fényében még a Bornemisza Péter feljegyzéseiről kialakított irodalomtörténeti köztudatot is árnyalni kell”. A folklorista szempontja a szinkretizmus — mondta a tanácskozas végén. Szükséges tehát az európai középkori anyag ismerete. Nem szabad azonban elfelejteni: a kötet középkori magyar anyagot tartalmaz, még ha találhatók is benne máshonnan átszivárgott motívumok.

Könyvében *Erdélyi Zsuzsa* mint „köztes peremterület” említi a ponyvairodalmat, amelyhez a népi imádságok mind szokásköltészeti párhuzamaikkal, mind közvetlenül szövegeikkel kapcsolódnak. Bán Imre is hangsúlyozta: „Nem szabad elfeledkeznünk a katolikus ponyvairodalomnak a szinte napjainkig tartó jelenlétéről sem. Az adatközlők többször utalnak öreg könyvekre, ... amelyekből a megtanult imát leírták filléres nyomtatványokra, koldusok árulta imádságlapokra.” Konkrét példának Varga Lajos nevével említette, aki a múlt század végén verse foglalta az Ó- és Újszövetséget.

Erdélyi Zsuzsa a népi imádságok múltbeli irodalmi kötődéséi közt a kódexirodalommal való párhuzamokat is sorra bemutatta. Bán Imre ezzel kapcsolatban megjegyezte: „Középkori kódexeink mai imádságainknak közvetlen forrásai nem lehetnek”. Ezután sort kerített a források megjelölésére, köztük is az egyik legérdekesebb témára, a barokk oltárképek hatásának kérdésére. A „mulier amicta sole”, az „égen repülő angyal” az archaikus imádságok jellegzetes motívuma, és Erdélyi Zsuzsa jegyzetében mint az Apokalipszis 12,1;14,16 helyeinek hatását értelmezi. Bán professzor véleménye szerint oltárkép látványból keletkezett. Állítását az alábbiakkal támasztotta alá: „Az egyház hivatalos lectio és epistola jegyzékében nagyon ritka az Apokalipszis részlet. Jellemző, hogy Aprószentek ... napjára (dec. 28.) a lectio a Jelenések könyvének idézett 14. részéből az 1-5. vers, de a 6. már nem, s éppen ebben van az égen repülő, kezében könyvet tartó angyal. Az egyház tartózkodása teljesen érthető, mert az említett könyv az *evangelium aeternum* a XIII. századtól kibontakozó veszedelmes joachimitaferences eretnokség alapvető locusa. Erről tehát a nép legalább is a Tridentinum óta nem hallott prédikációt.” A Katona Lajos nyomán a folklórban Mettertia néven elterjedt motívumnak Bán Imre ugyancsak ikonográfiai magyarázatot adott. A három személy: Anna, Mária és Jézus együttes szerepeltetése a kötetben 14 alkalommal fordul elő, amelyből kiemelkedik, mint „a népköltészeti stilsztika remeke”, a 17., a 77. és az 1. számú imádság: „Fa szülte ágát, Ága szülte bimbáját, Bimbaja szülte virágát, Virága szülte Szent Annát, Szent Anna szülte Máriát, Mária szülte Krisztus Urunkat, a világ Megváltóját.” Tipikus, szinte lokálisan azonosítható Mettertia-kép. Részletesebb elemzést igényel, főleg a nemzetközi kutatást figyelembe véve, a Szent Lukács motívum is. A fiát kereső Mária ugyanis a kötetben többször Szent János apostoltól érdeklődik Jézus holtilétéről, de — amint Bán professzor kimutatta — hét esetben Lukács evangélistától. A középkori legendákban Lukács valóban a festők védőszentje volt. A Regina Poloniae néven emlegetett kegyképről (a czenstochovai Fekete Mária) a legenda elmondja, hogy Szent Lukács annak az asztalnak lapjára festette a Szűzanya alakját, amelyen Mária názáreti házában foglalatoskodni szokott. A jámbor hagyomány még arról is tud, hogy a szent Szűz arcát angyalok festették (ld. Bálint S.: *Sacra Hungaria*; 1943).

Az egyes részletekhez fűzött megjegyzéseiből, melyeket Bán professzor mint hasznosíthatókat ajánlott, kiemeljük a Grál-monda magyarországi jelenlétének problémáját. Az imádságszövegekben ugyanis többször előfordul Krisztus véreinek

edénybe gyűjtése, vagy általában: a fölszedése. Erdélyi Zsuzsa három évvel ezelőtt idézte azokat az „értelmetlenné torzult szavakat”, amelyek a monda „alapotívumának makacs továbbéléséről” tanúskodnak. Ilyenek: Gárdelom, Gárdilom, Gádelom, Glorittom, Glorium, Horium stb. A Grál-regény egykori meglétének valószínűségére Mezey László hívta fel a szerző figyelmét. Bán Imre is elfogadta ezt az összefüggést: „A magyar középkor sűrű francia kapcsolatai alapot is nyújthatnak a monda meghonosodására (a Grál királyok Anjou-házból származtak), írott szövegünk viszont sehol sem őrzi. Annál becsebb a most begyűjtött anyag tanúsága. Magam még a szintén igen gyakori aranytemplomot és a benne lévő aranyasztalt is hajlandó vagyok elhomályosult Grál-reminiscenciának minősíteni... Hogy az aranytemplom a tenger partján vagy szigetén található, ez sem idegen elem a Grál-mondában, hiszen számos francia irodalmi feldolgozása, például Chrétien de Troyes a beteg királyt (Wolfram v. Eschenbach Amfortasa-t) »roi pecheur«-nak halászkirálynak nevezi, breton népi mondákban pedig birodalma a tenger mellett vagy a tengeren van.” Véleményét Albert Pauphilet-re alapozza, („Perceval et le Gral”). Fontos kiegészítésként közöljük: már a referátum elhangzása után, a szerző jóvoltából értesültünk arról, hogy Zolnay László a témához szólva megjegyezte: a Grál-motívum népi továbbéléséhez hozzájárulhatott a Szent Vérnek a XV. században igen erős kultusza is. Bourges legszebb műemlékei közé tartozik a Chapelle du Saint-Sang. (Hazánkban Bátán és Garamszentbenedeken volt ily nemű ereklyetisztelet.) Az adatok megerősítő jellegéhez nem fér kétség, azonban felmerül a kérdés: valóban ilyen egyértelmű-e a Grál-motívum népünk tudatában? Bán professzornak is volt egy szerény megjegyzése: „...a Kelemen-legenda csodálatos sziget-templomának hatását nem akarom kétségbe vonni, bár megjegyzem, hogy csodálatos templomleírások más középkori legendákban is előfordulnak, például Remete Antal vagy Tamás apostol legendáiban”. Ezzel kapcsolatban csak megemlíthjük: világirodalmi párhuzamokat keresve talán nem lenne érdektelen Albrecht von Scharffenberg *Jüngerer Titurel* (1272 előtti) című művét is megvizsgálni hazai vonatkozásban. (A gótikus építészet költői fantáziái közt ez a mű előkelő helyet foglal el.) Esetleg a szentföldi zarándoklatok, útikönyvek sem lennének érdektelenek. Ez utóbbiak templomokat mutatnak be teljes gazdagságukban, ereklyékről, hozzájuk fűződő legendákról számolnak be. Ugyanakkor a középkori építészeti szimbolizmus is jelentős. S ha már a szimbolikát említettük, az „Ebben a házban négy szög van” sort (40. sz. ima) ezzel is lehet magyarázni. Az Apokalipszis (7,1) „...négy angyalt láttam, amint a föld négy sarkán áll” vonatkozása ezzel sem valószínű. A motívum inkább abba a spekulatív jelképrendszerbe tartozik, amit az allegorikus irodalom képvisel, például Honorius Augustodunensis *De imagine mundi libri tres* című műve.

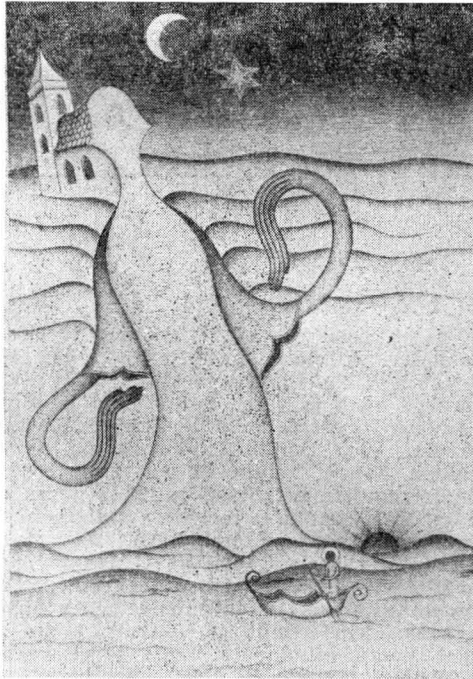
A legendapárhuzamok után az írásos emlékek közül az énekeskönyvekre is történt rövid utalás a referátumban. Egy adat helyesbítése által. Ez pedig így hangzott: a 77. oldalon (a *Hegyet hágék* kötetben) a bibliográfiában említett énekeskönyvet, amely 1569-ben Debrecenben jelent meg, „régebben Szegedi Gergely nevével idézték. Varjas Béla *Kovacsóczy Farkas* újonnan felfedezett kézirat naplójából bebizonyította, hogy Szegedi Gergely ekkor már nem élt, az énekeskönyvet valószínűleg Melius Péter bocsátotta sajtó alá.” A kiigazítás mellett általában az énekeskönyvekről mint szöveggörnyezetileg vizsgált írásos emlékekről talán nem árt egy másik speciális esetet megemlíteni. Holl Béla és Mezey László idézett 1971-es korreferátumaikban külön kitérnek az esti imádságokra. Megállapították, hogy „A fényes nap tőlünk eltávozik” („immár lenyugodott” változat is van) kezdésű imádság első 3 strófája a „Te lucis ante terminum” breviáriumi himnuszra vezethető vissza: annak a XVII. század első feléből való fordítása. Holl Béla kiderítette: a fordító Draskovich János, akitől az „Istenek hív szent anyala” kezdetű esti ének is származik. A szövegek megtalálhatók az 1719-től 1902-ig megjelent Pongrácz Ester (Apponyi Miklósné) féle népszerű Arany Korona imakönyvben, mégpedig kompléta formában. Mezey László nem hivatkozik a szóban lévő imádságos könyvre, csupán a najdani literátus emlékekre utalva mondja el megállapításait. Ezek pedig a szövegek kontaminálódását mutató „időrendi elemekre” vonatkoznak. Említi, hogy az 1969-ben Kapuvárott lejegyzett komplétában a már idézett „Te lucis” fordítás mellett előfordul egy „szép reflexió” is a 90. zsoltárra („Szent neved pejsza, Fényes sisakja” etc.) Holl Béla idézi a kapuvári változatból a „Dicséret” közbeeső szakaszát is: „Hogy gyaló testem nyugodjék” stb. Ő azonban a kontaminálódás kérdését nem vizsgálja,

tehát nem is tartotta szükségesnek megjegyezni; a reflexió és a „Dicséret” együtt szerepel az Arany Koronában (legalábbis az 1874-ik évi kiadásban), s ez nem más, mint Kopcsányi Márton (1579—1638) ferences énekszerző népszerű verses imája (Ó, én szerelmes Iesusom”...ld. Régi Magyar Költők Tára, 7. kötet 31. o.). Amikor Mezey László „a klasszikus kultúra egykori közvetítőjéről”, a literatúsról szól, és a nagyberényi gyűjtésből (a „Hegyet hágék” kötetben 42. sz.) a kezdő sorokat („Názáretbeli Jézus” stb.), valamint a „Media vita in morte sumus” antifónára visszavezethető részt („Szent erős Isten, Szent és Halhatatlan Ūristen...”) kiemeli, időrendi elemmel a kontaminálódást teszi pontosabbá azáltal, hogy kijelenti: „Az antifona böjti időben volt használatban, de soha a római breviáriumban. Az esztergomi breviáriumok viszont — Pázmányig — mind tartalmazzák. A népi esti imádság vezérmotívuma így még a XVIII. század eleje előtt lett.” Kopcsányi imádságának ismeretében azonban elmondhatjuk, hogy a „Dicséret” is (nagyberényi imádság közepe!) a XVII. század elején keletkezett, tehát a két rész kontaminálódása meglehetősen gyorsan bekövetkezhetett.

Bán Imre referátumát követően középkori liturgikus játék hangzott el, majd Tóth Tibor történész hozzászólása következett. Az archaikus népi imádságok elterjedésének problémáját fejtegetve a kevésbé mozgékony és a folyamatosan vándorló néprétegek különbözőségére hívta fel a figyelmet a hagyomány megőrzése, továbbadása szempontjából. Ennek a kérdésnek alaposabb vizsgálatát kérte.

Olsvai Imre a zenetudós szemével vizsgálta a kötet dallammal ismert anyagát, kijelentve, hogy „az énekelt felvételekből új távlatok nyílnak meg a zenetudomány számára”.

Kanyar József múzeumigazgató hozzászólásában a *Hegyet hágék, lőtői lépék* kötetet a régészeti emlékek mellé állította, de nem a holt tárgyi kultúra, hanem az emberi nyelv jóvoltából élő hagyományok mellé. A könyvet „parasztbiblia jellegű, eleven forrásnak” minősítette, hiányos művelődéstörténetünk fontos dokumentumának az emberről, mely „az írást nem tudó, de lelkiekben nem analfábéta nép értéke”.

Oláh Máttyás munkája

ARCHAIKUS. APOKRIF. NÉPI. IMÁDSÁG.

A somogyiaknak, nevezetesen a Somogyi Almanachnak és Kanyar Józsefnek köszönhetjük (és köszönjük), hogy elszórt, de országos föltűnést keltett folyóiratbeli közlések után végre kötetben is együtt láthatjuk Erdélyi Zsuzsa gyűjtésének legalább egy — túlnyomóan somogyi — részét. Mint a lényeges dolgokra takarékos tömörségében is jól rámutató előszóban Ortutay Gyula írja, „valóban új forrásvidéket, ha úgy tetszik új, gazdag tartományt fedezett fel Erdélyi Zsuzsanna több éves áldozatos munkája”. S új tartományt fölfedezni ma egy többé-kevésbé minden talpalatnyi részében ismertnek hitt területen nagyon nagy dolog. Könnyű munka sem volt: Erdélyi Zsuzsa valóban a megszállott fölfedezők törhetetlen bátorságával és hitével vágott neki ennek az ismerős tájak alatt lappangó ismeretlen ősbözőtnak, egymaga, kevés megértéstől és rokonszenvtől kísérve, minimális segítséggel, utánpótlási állomások, társak, segítség nélkül, néha nem is egészen kockázatmentesen; úgyhogy a kötet a *Hegyet hágék, lőtöt lépék egyik* (majdhogynem legnagyobb) csodája az, hogy egyáltalán létrejött; hogy fölvételre került „ez a több ezer hiteles szöveget tartalmazó gyűjtemény”, s hogy a magányos kezdeményező körül azért lassan mégis megjelentek, akik ügye fontosságát megértették és munkáját támogatták: Pais Dezső, aki „igen jelesnek találta a népi imádságok, könyörgések e gyűjteményét” (művét Erdélyi Zsuzsa az ő emlékének ajánlja); Lékai László püspök, aki egyházi részről támogatta és szorgalmazta a gyűjtést; az Új Ember, az anyagból is kitetszőleg szépen „besegítve” a munkába; Kanyar József, aki a Somogyi Almanach három, egyesített számát adta hozzá, hogy a szövegek egy részéből könyv legyen és meginduljon a publikálás fontos munkája; végül, de nem utolsósorban, mint mondani szokták, Ortutay Gyula, aki mérhetetlen segítséget adott azzal, hogy az ügyet magáévá tette és jelentőségét tudományos tekintélyével megpecsételte. A névsor persze fölöttébb fogatékos, nem is lehet teljes, nem is törekszik teljességre; de ne feledkezzünk meg Juhász Ferencről és az Új Írásról: ők tették a dolgot országos üggyé; és ne feledkezzünk meg Bálint Sándorról, aki nemcsak előtte járt Erdélyi Zsuzsának a terepen, hanem lektora is volt könyvének. És említenünk kell — hogyan is hagyhatnánk említés nélkül! — a hazai néprajztudomány nagymúltú és kitűnő folyóiratát, az *Ethnographiát*, melynek hasábjain először folyt tudományos megbeszélés e szövegekről és gyűjtőmunkáról; de a folyóiratnak erre a nevezetes számára amúgy is elég utalást talál az olvasó különböző tanulmányaiban.

Hogy ilyesféle imádságok léteznek, az eddig sem volt ismeretlen; Erdélyi Zsuzsa gondosan és pontosan felsorolja előzményeit. Az anyagnak ezt a hihetetlen bőségét azonban senki sem gyanította (hacsak talán a maga területén és módján Fettich Nándor nem), mindaddig, amíg — Bevezetésében elmondja — a szerencsés véletlen Erdélyi Zsuzsát nyomra nem vezette. Kérdés persze, vannak-e igazában ilyen véletlenek, s amit mi annak mondunk, nem szükségszerű-e?

Aztán, tudjuk, a véletlen szerencse sosem elég, ki is kell használni, üstökön is kell ragadni. Van, aki olyan bámulatos energiával, önmagát sem kímélve képes rá, mint Erdélyi Zsuzsa. Hogyan bírta hóban-hőben, vonatozva meg gyalog, egyetlen magnetofonnal vagy füzettel éveken át ezt a — minden túlzás nélkül mondhatjuk — heroikus munkát: ez az ő titka. Mint mondja: az idővel, a halállal futott versenyt: elkapni sír szélén álló öregek ajkáról, kiájni reszketeg emlékezetük-ből kincseiket, az utolsó pillanatokban. Egy bizonyos: megérte. Megmenteni a szövegeket; de nem kevésbé „a hozzájuk kapcsolódó tudanyagot”. Páratlan gazdagságot, évekre szóló, kimeríthetetlennek tetsző vizsgálódási anyagot. Néprajzosoknak, irodalomtörténészeknek, nyelvészeknek, pszichológusoknak, vallástörténészeknek; jórészt azokon a nyomokon indulva, amelyeket rendkívül sokrétűen tájékozott, egyes részeiben szinte lüktetően meleg szépségű, de néhol — nyilván kénytelenségből — túlságosan is szűkszavú Bevezetőjében Erdélyi Zsuzsa jelöl meg. Ezért a tanulmányért külön elismerés és köszönet illeti.

Mi érdemlegesen mondhat e *Bevezetés* és a különféle alkalmakkor elhangzott s megjelent tudományos állásfoglalások és hozzászólások után e sorok írója, aki az imént megnevezett szaktudományok közül legföljebb ha az irodalomtörténet-hez vél valamelyest konyítani? Annak, hogy a már elmondottakat ismételgesse, túl sok értelme nincs; amire vállalkozni mer, az nem több, mint némi gyarló széljegyzet a kötet főbb címszavaihoz.

Archaikus. Hogy túlnyomóan régi, ha tetszik ősi szövegekről van szó, az mindenki előtt, aki csak belelapoz a könyvbe, azonnal világossá válik. Régin, illetve ősin azonban nem, illetve csak elenyészően kis mértékben értendő pogány. Néprajzi szemléletünknek sokáig volt romantikus kísértése minél több emlékből, szokásból az eltűnt — a magyarság megtérítésekor állítólag tüzzel-vassal kiirtott — ősi, kereszténység előtti, pogány magyar hitvilág, sámánhit, ősvallás nyomait keresni és felfedezni. Hogy a népi emlékezet effajta elemeket törmelék állapotban, immár funkciótlanul, vagy egészen más funkciókörben (például gyermekjátékba) átkopottan valóban megőrzött, az aligha vitatható. De az sem igen vitatható ma már, hogy a honfoglaló magyarság egy — nem is kicsiny — része úgy érkezett ide, hogy ismerte, sőt egy kisebb hányadában gyakorolta is a kereszténységet; így pogánynak látszó, helyel-közzel annak is tartott mozzanatok az ilyenmódú emlékekben sokszor inkább vezethetők vissza bizánci keresztény hatásokra és „az őskeresztény apokrif irodalom” forrásvidékeire (ahogy Erdélyi Zsuzsa is utal rá), mint valamiféle többé-kevésbé hipotetikus honfoglalás kori „ősvallásra”, s az ismeretlen ősi hitvilág mágikus szertartásaira.

Archaikus tehát nagyrészt ősi, illetve régi *keresztényt* jelent; de milyent, mikor? A *Hegyet hágék* anyaga (ami a teljes gyűjtésnek csak töredéke) részben, és elég határozottan a középkorra mutat. Számos szöveg — és föltételezhető összövegük — „kapcsolatba hozható a középkori latin egyházi irodalom bizonyos műfajaival s ezeknek sok esetben megrongálódott, széthullt szóállományával” — mondja Erdélyi Zsuzsa. Mert hiszen ambróziánus himnuszok, illetve himnuszfordítások töredékeivel éppúgy találkozunk e népi imádságokban, mint meghökentető, de közvetlen átvételnek semmiképp sem tekinthető kódexirodalmi párhuzamokkal (olykor már-már a szó szerinti egyezés határáig) — ezek a könyv jegyzetekben elbújtatott, de revelációszerű eredményei közé tartoznak — s így az olvasóban óhatatlanul fölmerül a gondolat, vajon nem kell-e a középkori magyar nyelvű írásbeliség, s abból táplálkozó szóbeliség határait egyrészt az eddig véltnél még messzebb kiterjesztenünk, másrészt a két terület (írásbeliség és szóbeliség) közt a határvonalat az eddiginél lazábbnak, ingatagabbnak elképzelnünk. Ami aztán — mutatis mutandis — áll a latin és magyar nyelvűesre is.

Egyáltalán, azt, ami a reformáció és kivált a hitbéli dolgokat megfegyvelmező Tridentinum előtt volt, nem szabad a Tridentinum utáni idők másféle mértékével mérni. Így a nép részvételét sem a liturgiában és — nagyrészt kedvéért keletkezett — paraliturgiákban; hogy az egész Európában (minden jel szerint nálunk is) oly fontos liturgikus, majd templomból kikerült misztériumjátékokról ne is beszéljünk. Szövegeink számos nyoma utal erre a vallásos színjátékosra. Nem kevesebb utal a színjátékokban is jelentős mozzanatot képviselő Plancusokra. Siralmakra. A sort folytathatnánk; de ennyi is elég annak sejtetésére, hogy amit e népi imádságok mögött forrásterületként alighanem elsősorban kereshetünk, az az egységes középkori keresztény kultúra a maga — mai szemmel nézve elképesztő — változatosságával, szabadságaival, tarkaságával és sokrétűségében mégis megvalósuló egységével.

(Túl messze vezetne, ha bizonyos formai — versformai — kérdésekre is ki akarnánk terjeszkedni. Ezek az imádságok természetesen — a recitálás, és eredetileg talán a közös, fennhangon való együttmondás természetéből következőleg — ritmikusak; néhol annyira azok, hogy egyenesen versesek. Ezekben a többnyire alliterációkon nyugvó, de legalábbis alliterációkkal nyomatékosított verses részekben már a hangzás is könnyen gyanítható az olvasóval, illetve hallgatóval valami „ösit”. De legalább — ha nem még inkább — gyanítható közép-kori, himnusz-költészeti, tehát eredetileg latin formaemlékeket.)

Mindezzel szemben kézenfekvő Moháccsal érvelni: hogy akkor, ha nem is egyetlen pillanatban, de a csatavesztést követő évtizedekben elsüllyedt a középkori magyar kultúra, megszakadt a fölvirágzó kolostori írásbeliség, a kódexeket a menekülő szerzetesek, apácák magukkal menekítették, Nagyszombatba, Pozsonyba, még messzebb. Ez igaz; a nép azonban itt maradt s élt tovább, ahogyan tudott; élte tovább, ahogyan tudta, a maga vallási életét is, vagy áttérve az új hitre, vagy megmaradva a régien, vagy tengődve a török alatt; imádkozta imádságait, énekelte énekeit (mert nyilvánvaló, hogy énekelte), őrizte, ahol nem váltott át az újra, addigi hagyományait; — egyszóval a gótika ezen a szinten mondhatni észrevétlenül átfolyt a régi imádságok második nagy forrásterületét jelentő barokkba. Észrevétlenül, de a *Hegyet hágék* imádságaiban itt-ott — úgy érezzük — kitapinthatólag.

Apokrif. A hivatalos egyház persze nem nézte jó szemmel ezt az egyre jobban szabályozott és uniformizált rendjétől eltérő sokféle vallási gyakorlatot, amelyben ugyan heterodoxianak úgyszólván nyoma sincs, de azért az egyházi jóváhagyást kívánó, hivatalosan ortodoxnak minősített szövegeknek sem feleltek meg (lévén többségükben valóban apokrif eredetűek, amellet mint szájhagyomány, fluktuáló jellegűek, ellenőrizhetetlenek; néha értelmetlenül torzultak, máskor több szöveg egyberakásából keletkeztek, ráadásul — később pedig a legutóbbi szakaszban — gyanús rokonságba keveredtek a vallásos, ponyvával). A könyv fölbecsülhetetlen értékű jegyzetanyaga nemcsak a vallásos nép lelkébe enged bepillantanunk, hanem az áthagyományozás módjait is megmutatja, s azt is, hogyan élt ez a féltve őrzött „titkos” áhítatkincs nemzedékről nemzedékre a templomon kívül, bár nem annak ellenére, s akkor is, ha a papok tilalmazták, mert szerintük „csak azt imádkozzuk, ami a könyvekben van... amit a pápa jóváhagyott”. A tilalmazás természetes; de természetes a régihez, hagyományoshoz, „otthoni imádsághoz” való szívós ragaszkodás is. Ez az a nyelv, ez az a kép- és képzetkincs, amelyen népünk a maga legmélyebb csendjében, legmegközelíthetlenebb birodalmában „lelkileg beszélt”; s hogy egyáltalán „lelkileg beszélt” és így beszélt, ezekkel a néhol valódi nagy misztikusokat, egy Szent Mechtildet s másokat idéző képekkel és fohászokodásokkal: — ez a hívő magyar nép lelki életéről alkotott nem egy, máig élő téves képzetünk korrigálására buzdíthatna.

Népi. Mert ez a nép imádsága volt, legbensőbb s leglelkibb „beszélgetése”. De nem mondhatjuk, hogy egyben a nép alkotása is. Már amennyiben a „szentemberek” ponyvafüzetes szerzeményeit és kompilációit leszámítjuk. A nép imádkozta, de nem a nép költötte; illetve „költői” tevékenysége alighanem jórészt a kiesett sorok pótlására és a „hallásból összerakásra” szorítkozik. Vagyis inkább újraköltés ez, a mindenkori élmény hevében, vagy máskor csak gépies újramondás a begyakorolt szokás szerint, az ilyenkor elkerülhetetlen szövegindozásokkal, melyek azonban nemegyszer valóban „költői” remeklések. Mert, mint a Jegyzetekben az egyik adatközlőtől megtudjuk, „nem mondja senki egyformán... talán mer e nem imakönyvbe vót, aztán mindenki, aki a szüleitű ahogyan tutta... édesanyám is hazúrú vitte, így ment tovább...” Valószínűleg mai, végső lépéseiig; mert a falusi életforma mai változását, a falunak szemünk előtt folyó fokozatos iparosodását és urbanizálódását már aligha éli túl.

Imádság. A nép imádsága volt; és *imádsága* volt a népnek, tehát a maga igazi mivoltában csak így érthető meg: mint imádság. Vizsgálhatjuk, kell is vizsgálni néprajzi, irodalomtörténeti, esztétikai szempontból, vagy filológiai, elkülönítve egy-egy szöveg különböző rétegeit: a nyilvánvalóan régebbi hagyományt a hozzá függesztett újabbtól (példaként csak a 79. számú *Térdire tette* függelékszerű befejezését említsük); de a szövegek igazi funkciójáról, arról tudniillik, hogy a lélek beszélgetései voltak Istenével, nem feledkezhetünk meg. Illetve azoknak, akik tudják, mi ez a beszélgetés, és mik a formái-módjai, nem szabad elfeledkezniük.

A Vigilia BESZÉLGETÉSE

ORTUTAY GYULÁVAL

Felszól az emeletre.

— Anyám, jöjjön le, kérem, Anyám...

Hajlott hátú, töpörödött asszony csoszog le a falépcsőn.

— Itt vagyok, fiam.

— Főzne nekünk kávé? Itt van a Vigilia szerkesztője. Beszélgetni fogunk.

Rámnéz. Barázdált arcán fénylő, kíváncsi szempár és sokat megélt, megfáradt mosoly.

— Aztán mit akar kérdezni az én fiamtól?

— A néprajz professzorához jöttem.

Bólogat. Barátságosan helyel tessékel. — Akkor csak beszélgessenek. — És kitipeg a konyhába.

Elkezdenénk, de csöng a telefon. Később is, egyre sűrűbben, követelődözden. Mincs mit tenni, újra és újra fel kell venni a kagylót. Ortutay Gyulát sokan keresik: a professzort is, a közéleti embert is — tanácsért, pártfogásért, emberi szavakért. S nem marad adós sohasem: mindig türelemmel, készségesen válaszol, segít, támogat, eligazít — és minduntalan barátsággal köszön el.

Tiszta, egyenes beszéd az övé.

— *Honnan ered a Professzor Úr máig fáradhatatlan közéleti aktivitása? Miből táplálkozik szenvedélyes elkötelezettsége szinte kora ifjúságától fogva? Milyen élmények indították el ezen az úton?*

— A harmincas években a szegedi fiatalok agitációs útjain népnevelési, politikai felvilágosító munkát végeztünk a szegényparasztság körében és a munkásotthonokban. Buday György, Tolnai Gábor, Baróti Dezső, Tomori Viola, Erdei Ferenc, Hont Ferenc és jómagam voltunk, akik rendszeresen jártuk a Viharsarkot. A biatorbágyi robbantás után országos statáriális tilalmat hirdettek ki mindenféle csoportosulásra, közös megmozdulásra, mivel kommunista merényletnek próbálták feltüntetni Matuska Szilveszter rémtettét, mi azonban nem riadtunk vissza a kockázattól.

Öt-hat évvel ezelőtt Békés megyében ünnepséget rendeztek, a régi falujárás emlékeit felidézve, ahová meghívtak többedmagunkkal. Ott találkoztunk azokkal a parasztgazdákkal, zsellérekkel, akikkel annak idején összeismerkedtünk. Felelevenítettük, miről is folyt a szó ezeken az összejöveteleken. Egy alkalommal például Erdei Ferenc az 1931 utáni évek gazdasági problémáival foglalkozott, én Fazekas Lúdas Matyijáról és aktuális tanulságairól beszéltem, a szegény ember győzelméről, furfangjáról és arról, hogy eljő majd az

ideje annak, hogy ismét háromszor veri vissza az urakon a rajta esett sérelmeket. Tolnai Gábor irodalomelméleti kérdéseket fejtetett. Mindegyikünk a maga speciális szakmájából adott elő, s közvetlenül — mondhatnám az élettel, az emberekkel szembesülve — a tanúja lehetett tudománya hatásának, a tudása iránt való érdeklődésnek. Számunkra, fiatalok számára életünk nagy iskolája volt ez a szegedi közösség, ez a rendszeres vidéklátogatás.

NÉPRAJZ ÉS KÖZÉLET

— *A folklór, a magyar nép hagyományvilága sajátos tükrre mind a társadalmi változásoknak, mind a kultúra formálódásának. A nemzeti művelődéskincs megőrzésének, fejlődésének és gyarapításának folyamata tehát elválaszthatatlan az adott történelmi valóságtól, a valóság értékelésétől és feldolgozásától, de elválaszthatatlan a mindenkori továbbhaladást ösztönző küzdelmektől is. Az Ön munkássága éppen ennek — a népelettel való foglalkozás és a népért folytatott tevékenység — harmonikus egységét állítja élénk példaként.*

— Életem úgy alakult, hogy ahogy elkezdtem a parasztsággal foglalkozni, a néprajzot tanulmányozni és művelni, ugyanúgy kezdtem politikai kérdé-

sekkel is foglalkozni. Néprajz és közélet, a valóság megismerése és javítási szándéka egyszerre jelentkezett bennem, egyszerre vált mindkettő igényné, gyakorlati és politikai üggyé. Ezekben a nevezetes 1931-39 közötti években együtt ébredt föl és alakult ki bennem a politikai érdeklődés és a néprajz tanulmányozásának, elsajátításának vágya. Falujáró útjaim csak megerősítettek a paraszti élet megismerésének szükségességében, és mindjobban foglalkoztatni kezdett a magyarsági múlt feltárásának, a néprajzi gyűjtőmunka fontosságának gondolata mellett a paraszti létforma megváltoztatásának a lehetősége is, a magyar falu felemelésének gondolja. Erdei Ferencel, aki már ifjúkori szociográfiai munkáiban a paraszti társadalom szerkezeti összefüggéseit, ellentmondásait boncolgatta, s korán, saját paraszti-munkás élményeiből bogyoztatni kezdte a tanyás település, tanyás gazdálkodás kérdéseit, sokat vitáztam abban, hogy ő mindent, ami a paraszti lét múltjára emlékeztetett, félre akart söpörni. Ezért minden szépségük és értékük ellenére is indulatosan tüzelt a népi díszítő-művészetre, népviseletre, mindarra, ami a paraszti életben a költészetet, az alkotást jelentette, mert ez is jelkép volt számára, jelképe a meghaladandó paraszti életformának. Veres Péter idegenkedése ugyanilyen gyökerű volt. Én pedig azt állítottam, hogy a néprajzi kutatónak az a feladata, hogy megértse: hogyan, miért és milyen alkotások születnek abban az írástudatlan paraszti létben, amit hazánkban tanulmányozhatunk. Meg kell menteni a paraszti életforma értékeit, becses alkotásait, s ugyanakkor meg kell mutatni, mik hátrózzák meg ezt az életformát, milyen gazdasági és politikai tényezők, milyen műveltségi színvonal. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy később, a felszabadulás után Erdei is, Veres Péter is lelkesen rabiai lettek a paraszti népköltészet szépségeinek.

— *Ki kezdeményezte a szegedi fiatalok falukutató útjait?*

— A szegedi fiatalok falukutató útjainak mozgatója Buday György volt, a ma világhírű grafikusművész. Ő proponálta, mert akkor még elsősorban szociológiai érdeklődéssel bírt. Az első volt, aki egy vitában rádióállomást követelt Szegednek, hogy a Szeged környéki tanyavilágot bekapcsolják a kultúra áramkörébe és műveltté tegyék. Buday egy angliai útja alkalmával is-

merkedett meg a settlement-csoportokkal, s az általuk hirdetett elveket Magyarországon is megvalósíthatónak vélte. Az ipari settlement-tet alkalmazta a parasztság vizsgálatára is, tehát a magyarországi settlement-mozgalom tulajdonképpen a falukutatásnak is nevezhető szakszerűen. Nagyjából ezt képviselte nálunk a Bethlen Gábor Kör is, melyben többször tartott előadást s vett részt vitáiban. Mi azonban nem tartottuk a magunk számára megfelelőnek a Bethlen Gábor Kör, a református fiatalok körét, mert szűknek, lehatároltnak éreztük. Közülünk akkor már egyesek az illegális Kommunista Párt tagjai is voltak — például Hont Ferenc —, de kapcsolatot teremtettünk a csehszlovákiai Sarló mozgalommal is, és nem akartunk felesleges kötöttségeket vállalni. A tizenöt fős csoportot elegendőnek találtuk: új tagot 1930 után nem is vettünk fel.

— *Buday György azt írja önvallo-másában, hogy ifjúságának magányos barangolásai, természetjáró meditációi, az egyedüllét belső erőforrásaiból való táplálkozása képezték lelkének egyik felét, míg a másikat „a közösségi élet és szervezés ugyanolyan erős szenvedélye” hatotta át. Az egyik fametszeteiben, rajzaiban kapott hűséges formát, a másik a vezetése alatt működő Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumában, „e korszak egyik lejelentősebb fiatal értelmiségi mozgalmában” öltött testet.*

— Buday György volt a szellemi vezetőnk. Nemcsak kitűnő, egyre gazdagabb tehetségű művész, hanem nagy-gó szervező, irányító tehetség, kiváló propagandista is. Szenvedélyes mester volt, tanítani is szeretett, pedig fiatal, s azt hiszem, konokul önféjű és magányos művész volt, de a maga baráti körét úgy szerette, mint saját művészetét. Néha azt gondoltam, bennünket is, mint alkotása egyik részét, úgy tekintett. Az ő levelezése is kordokumentum. Levezetett a honi politika különböző rangú vezetőivel, s levelezett az ellenzék, az illegális kommunista párt nem is egy tagjával, írókkal, művészekkel, levelezett a Sarlós mozgalom vezetőivel, s mikor Balogh Edgárral, Gaál Gáborral először találkoztunk, már régi barátként üdvözöltük, hiszen írásaikból, leveleikből, vitáinkból szinte mindent tudtunk róluk. De ugyanígy kapcsolatban volt Buday az erdélyi írókkal, s Tamási Áron a mi meghívásunkra járt először Szegeden, s itt

olvasta fel először a Városháza ünnepi termében, a megrökönyödött Glattfelder püspök előtt a *Rendes feltámadást*. Leveleztünk az Erdélyi Fialatok szociográfusaival, a Vajdaság íróival is. S jöttek a látogatók: Gaál Gábor is, akinek szegedi rokonai voltak, unokaöccse osztálytársam, jó barátom; jött Féja Géza, aki könyvéhez kereste az anyagot, meg nem is egyszer írt rólunk; jött MórícZ Zsigmond, fáradt, tempós nyugalommal, s ahogy egymás szavába kavkodva mesélgettük neki történeteinket, ő megnézegetett bennünket, s jegyzetett kis noteszában. Másfél literes csatos üvegben hozott móri bort magával Berda Jóska, s egész napon át mesélgetett nekünk, kedves raccsoló hangján; de meglátogatott bennünket Veres Péter is, fehér inge paraszti mód begombolt, csizmája ráérvősen kopogott, s mi büszkén sétáltunk vele: már akkor az új paraszti vezetőt láttuk benne, amikor Németh László még nem gondolt erre.

Buday alakította ki a művészi koncepciót, szerkesztette a financiai alapokat adó Szegedi Kis Kalendáriumot, melynek egyik kötete Bálint Sándor Szeged-Alsóvároson gyűjtött népdalait is tartalmazta, Buday György illusztrációival. Ezek a kis kalendáriumok hozták a pénzt minden további munkánkhoz, így könyvsorozatunk kiadásához is. A kalendárium ára 1 pengő volt, de mindig rányomtattuk, hogy „felülfizetéseket elfogadunk” s elég sokan akadtak, akik az 1 pengőt kisebb-nagyobb összeggel megtoldották. A szegedi Prometheus nyomdában előállított könyvecskéknak nagy sikerük volt, még külföldön is érdeklődést keltettek. Az első kiadvány Budaynak 1931-ben született fametszetsorozata volt, a *Boldogasszony búcsúja*, melyen először szerepelt szignóként a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának neve. De kiadásunkban jelent meg a továbbiakban Radnóti Miklós három kötete, Buday György néhány bibliofil képeskönyve, az én egyik mesegyűjtésem és *A színpad* című folyóirat is, Hont Ferenc szerkesztésében. Az évente befolyt néhány ezer pengőből ezenkívül kiállításokat rendeztünk Buday György fametszeteiből, Káráz Judit izgalmas, vádoló „szociofotóiból”, előadásorozatokat tartottunk, vitaesteket, s ezeken nemcsak magunk szerepeltünk, neves fiatal professzorokat is meghívtunk.

— „Az augusztus 15-én és 16-án tartott búcsú — vallja Buday György első fametszetsorozatának születéséről —,

melyre messzi vidékekről visszazarándokoltak rég elköltözött szegediek az alsóvárosi templomban lévő Fekete Mária-hoz, egy valószínűleg bizánci szentképhez, már a megelőző években is magával ragadott, s kiéreztem belőle a kollektívumba való beolvadás érverésének lüktetését, azt, amit első szegedi éveimben annyira kerestem, s amelynek művészi kifejezésére annyi igyekezettel törekedtem.”

— Mi ott Szegeden, egyetemisták, állás nélküli fiatalok egészen természetesnek találtuk már akkor, hogy Buday művészetéről egyre-másra jelennek meg az elismerő kritikák, hogy akkor a hazai haladó művészetkritika nyomban felfedezte jelentőségét, megértették azt az újat, amit hozott. Természetesnek tartottuk, hogy a Szegedi Kis Kalendárium kötetkei nemcsak idehaza, hanem külföldön is a gyűjtők, könyvbarátok kedves darabjai közé kerültek, s 1932-ben már Európa legnevesebb grafikusai közt kap meghívást a nagy Goethe-kötet egyik illusztrációjának elkészítésére. S csak örvendtünk, de nem csodálkoztunk, hogy 1937-ben a Párizsi Világkiállítás művészeti Grand Prix-jét nyeri el a székely népballadákhöz és François Mauriac *Jézus élete* című kötetéhez készített metszeteinek tablóiért.

VILÁGNÉZETEK TALÁLKOZÁSA

— *A szegedi fiatalok csoportjának tagjai különböző világnézeteűek voltak, mégis egységet alkottak, egy tömbből faragott közösségként léptek föl. Vane máig ható tanulása a világnézetek ilyen cselekvést covácsoló, lélek-forrasztó találkozásának?*

— Igen, igen. A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma különböző pályára készülő, különböző meggyőződésű, de azonos érdeklődésű embereket tömörített. Volt köztünk grafikus, szociológus, irodalomtörténész, fotográfus, színházi rendező, valamint két költő is: Radnóti Miklós és Berczeli Anselm Károly, aki azonban valamilyen személyes kérdésben összekapott Budayval és kilépett a Kollégiumból. A legkülönbözőbb meggyőződésű emberek — kommunisták és nem kommunisták, hívők és nem-hívők — fogtak kezét, fogózkodtak egymásba, mert bár különböző társadalmi kiindulást (Buday apja jeles archeológus, egyetemi tanár volt, Széll Pistáé főrendiházi tag stb.; Pista volt az, akit mi titkon a jövőendő nagy drámaírójának véltünk), különböző vallást

és politikai árnyalatot képviseltünk, egyben azonban megegyeztünk: a társadalom problémáira adott válaszainkban, annak a szükségszerűségnek a felismerésében, hogy ezt a magyar valóságot meg kell változtatni, át kell alakítani. Baloldali húzású társaság volt a miénk, melyben a legkülönbözőbb világnézetű emberek erősítették, segítették egymást és vállalták egymást, kölcsönös bizalommal, hátsó gondolatok, gyanúsítgató feltételezések és ellenérzések nélkül. Ebben látom máig ható tanulmányát és példáját a szegedi fiatalok együttesének.

„Erős falca volt” — mondta rólunk egyszer Erdei Ferenc. Ezt arra értette, hogy ámbár belülről késhegyre minden kritizáltuk egymást, kifelé mindig szilárdan összetartottunk. Kegyetlenek tudtunk lenni egymáshoz. Amikor például Hont Feri Szegeden megrendezte Az ember tragédiájának szabadteri változatát, amit ő misztériumjátéknak fogott föl, előadás után beültünk a kávéházba és valósággal szétszedtük az előadást. Nálunknál izgágább és keményebb kritikus, analízátor nem létezett. Mi ezt azért csináltuk, hogy tanuljunk a sikerből is, a sikerületlenből is, hogy a legközelebbi munkánk jobb legyen, a következő még tökéletesebb. Mindannyian egyenlők voltunk, mindenkinek egyforma súlyt jelentő véleménye volt, senkinek sem voltak előjogai vagy kiváltságai, noha a köztünk meglévő 4-5 év korkülönbség nagyon sokat számított annak idején. Ez a vitában-barátságban megélt egyenlőség szárnyakat adott a gondolatainknak. Hangsúlyozni szeretném, hogy ami igazán összeötvözőtt minket, az a politikai iskola volt, melyet a magyar valóság feltérképezése és kutatása közben jártunk ki. Olyan tapasztalatokat szereztünk vidéki előadókörútjainkon, a munkásotthonokban, melyeknek színjátszói részére Radnóti Miklós írt szavalókórusokat, Hont Ferenc rendezett amatőr színházi előadásokat, hogy azok életre szólóan meghatározták legtöbbször sorsát. Megrendítő élményt jelentett, hogy 1932-ben, amikor az illegális kommunista csoportok lebuktak, senki sem vallott ránk. A szegedi rendőrfőkapitány és detektívjei nagyon jól tudták, kik járnak a szegedi munkásotthonba, de nekik vallomások kellett, hogy letartóztathassanak bennünket. Azok a munkások és parasztok azonban, akiket tanítottunk és segítettünk, hűségesek maradtak hozzánk, nem árulták be egyikünket sem. Szá-

mítottunk arra, hogy letartóztatnak. Reitzer Béla barátunk lakásán együtt vártuk valamennyien, hogy együtt vigyenek el. Egész éjjel figyeltük az utcái zajokat. De nem történt semmi. Hajnaltájban, kicsit megtörődve az izgalmaktól, valamennyien hazamentünk. A munkások és parasztok tisztelték a szegedi fiatalokat, akik közülük jártak felvilágosító szóval.

Most már valóban sürget az idő: meg kellene írni a szegedi éveket. Meg kellene írni a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának történetét, a mi néhányunk életét napjainkig meghatározó erővonalait, tévelygéseinket, bátorságunkat, ellentmondásokkal teli útkeresésünket, hűségünket.

— *Kik voltak azok, akiktől — bár más világnézetet vallottak — Ön élete során sokat tanult, akik tudásból és emberségből egyaránt példát szolgáltatnak? S akiknek emléke ma is kivételes erejű és múlhatatlan sugárzása?*

— Amikor *Szekfű Gyula* cikket kért tőlem lapja, a *Magyar Szemle* számára a szegedi fiatalokról, érkeztettem benne a mi politikai szándékunkat, valóságmegváltoztató törekvéseinket, ő készségesen helyt adott nézeteinknek. 1932-től nagyon megkedvelt, jóllehet egy sereg ponton nem értettem egyet magyar történelemszemléletével, koncepciójával. Mégis, nem véletlenül ajánlottam őt 1945 után moszkvai nagykövetnek egy bizalmas tanácskozáson. Korunk egyik legnagyobb magyar történetírója — de bizvást, nemzeti hiúság nélkül mondhatnók: Európa egyik legnagyobb korunkbeli történetírója volt. Európai távlatú történész, hiszen kis népe sorsát sohasem valamilyen „extra Hungariam non est vita” szemlélet alapján vizsgálta, hanem mindig is európai összefüggéseinek rendszerében. Szekfű, aki már a felszabadulás előtti években elvégezte önmaga kritikáját, revidálta történeti és politikai koncepcióját, nem várta meg, amíg mások majd mérlegre teszik — haláláig megőrizte kereszténységét, vallásos hitét, s ebben senki sem akadályozta meg. Személyiségében mintha kibékíthetetlen ellentétek ütköztek volna össze. Hívő katolikus volt, hitét nyíltan, de fitogtatás nélkül megvallotta akkor is, amikor ez részben pályakezdésének is ártalma lehetett, s nyíltan hivatkozott rá a felszabadulás utáni években, amikor politikai meggyőződése egyre inkább szembekerült bizonyos hivatalos egyházi állásfoglalásokkal. Ugyanakkor már ifjúkorának

egyik legkedvesebb mestere volt (egyik legszebb ifjonti tanulmányát róla írta) Anatole France, az emberi történet összeütközéseit ironikus fájdalommal szemlélő bölcs, a kételkedés, a kiábrándult s mégis emberszerető ráció képviselője. Szekfű a kiábrándult ember-szeretetet és a kissé reményvesztett ironiát tanulta tőle. Mindegyre alázatosan fejet hajtó katolicizmus, egyre keserűbb s a katolikus közéletet sem kímélő, nemegyszer szinte otthontalan ironia küzd benne.

Legnagyobb emberi gesztusa, amire valóban csak a kivételesen nagyok képesek: önmagának újraértékelése volt. A személyes érintkezésben melegszívű embernek ismertem meg, aki vallásosságát nem tüntetőleg, hanem a mindennapi élet gyakorlatában, az ember- és munkaszerepben élte meg, a másik iránti végtelen türelemmel, megbecsüléssel. Fiatal koromban közeli kapcsolatba kerültem vele, barátságát élveztem szerkesztőségi asztalánál, mint ahogy a *Nyugat* szerkesztőségi asztalánál is.

— *Őn írja egyik cikkében Sík Sándorról, hogy „professzor volt, nagy nevelő, tudós művek szerzője, papi rendjének egyik legjelentősebb magyar szemlélyisége, de a halálos ágy körüli metrumok zendültek fel, ritmusok hulláma úszott át a szobán, a költő tekintett ránk búcsúzó pillantással... S költő volt pedagógusnak is: a nevelői munkát, az emberformálást az alkotás egy fajtájának tekintette, s minden professzori beszélgetését lírai hevület hatotta át, költői szenvedély. Ezért lelkesült, ezért csalódott annyiszor (mint minden lírikus szenvedélyű nevelő), s ezért őrizi hangját, gesztusát, mondatainak ritmusát és belső erkölcsi hitelét annyi tanítványa.”*

— A másik tiszta példa az emberi dialógusra Sík Sándor személye. Mindannyian nagyon szerettük, tiszteltük. Egyik drámájának, a *Két testvérnek* tipográfiai-művészi gondozását Buday György vállalta és egy szép illusztrációt is készített a kötethez. Radnóti Miklós „legkedvesebb professzorának” nevezte, ő pedig mindanyunkat fiának tekintett. Mi valóban fiúi szeretettel ragaszkodtunk hozzá és ezzel az érzéssel kísértük halálos ágyáig. Amikor pedig megismerkedtünk a másik testvérrel, Sík Endrével, ez a szeretet átsugárzott reá is. Emlékszem rá, Radnóti Miklós javasolta, hogy köszöntsük Sík Sándort ötvenedik születése napján mi is, régi szegedi tanítványai, a volt Szegedi Fia-

talok, akikkel egyszerre volt barátságban s állandó vitában is. Plakettet készítettünk, szerényen odaálltunk a hivatalos ünneplők mögé, s Miklós köszöntő verset is írt, a „hú tanítvány”, aki úgy köszöntötte tanárát, mint apját „egy hitvány korban”, aki „eretnek hadak között hűségére példakép”, aki „a gyermek századot tanítja tapasztalt bölcshez illő türelemmel”.

Ugyanilyen varázslatos egyéniség volt a szememben *Marót Károly*, legjelentősebb klasszika-filológusaink egyike, a Homérosz-kutatás nemzetközileg is elismert szaktekinthelye, akihez Reitzer Béla barátommal jártunk el sűrűn. Reitzer Béla 1944 elején halt meg egy ukrajnai munkatáborban. A visszavonuló német seregek rájuk gyújtották a kórházat. Fiatal korától kezdve nevelésszociológiával, különösen a proletárnevelés kérdéseivel foglalkozott, 1935-ben írt is egy könyvet erről a témáról. Ő is Marót nagy tisztelője volt. Marót idealista filozófiai alapon, bergsonista szemlélet alapján építette fel nézeteit. Elmélyülten tanulmányozta a vallástörténetet, az ókori irodalmat, a népvallást és az antikvitásnak a magyar kultúrában betöltött szerepét. Nagyon sokat vitatkoztam vele, ám sokat köszönhettem neki folklór-elméleti munkásságomban, sokat segítettek valláslélektani fejtegetései a néptudat vallásos elemeinek megértésében.

Ezek az emberek nagy tudású egyéniségek voltak, tele igaz emberséggel s egész emberségüktől, tudásüktől, magatartásüktől elválaszthatatlan volt a kereszténység, a hitteli teli élet. Minden, amit tettek, egységben volt vallásos meggyőződésükkel.

BARÁTSÁGBAN BÁLINT SÁNDORRAL

— *Úgy tudom, Professzor Úr diákkorában vallásos világnézetű, hívő keresztény volt.*

— *Lelkes önképzőkori tag voltam a szegedi piaristák gimnáziumában. Egész életem egyik legnagyobb büszkesége a VIII. gimnazista koromban elért sikerem. Bevallom, azóta sem indultam egyetlen pályázaton sem. A gimnáziumban az önképzőkör főtítkára voltam, és nekem kellett volna felolvasnom a pályamunkákról szóló jelentést, de ez alkalommal kivételesen Diósi Géza tanár urat kértem meg, ismertesse a nyertesek nevét. Ő — mindenki nagy meglepetésére — fel is olvasta: a pályázat*

hittantételt: Assisi Szent Ferenc, a szegények szentje — Ortutay Gyula nyerte, a magyar irodalomtörténeti tételt — szintén, a novella-pályázatot — szintén, a filozófiai pályázatot — szintén. Egyszerre négy pályázat nyertese lettem, természetesen kimondhatatlanul boldog és elégedett voltam. A novellairásban megelőztem Sötér Pistát, aki utánam a második díjat nyerte s később messze felülmúlt, kitűnő író. Azóta is sokat tréfálkoztunk ezen, de hát én a szépirodalmat nagyon korán abbahagytam. A novella-pályázatra Dugonics Andrásról írtam, a zseniális íróról, a piarista tanárról. Rendetlen tanuló voltam. Csak azzal foglalkoztam igazán, ami érdekelt. Tanáriam sokszor megszidtak ezért, s nagyon sajnálták, hogy — bár telne tőlem — nem produkálok többet. Assisi Szent Ferenc élete is nagyon izgatott. Ehhez a munkához adott sok segítséget Bálint Sándor.

— *Hogyan ismerkedett meg Bálint Sándorral?*

— Nagyon jó, alaposan felkészült tanáraink voltak, nagyon szerettem ezt a gimnáziumot. Amikor úgy határoztam, hogy Assisi Szent Ferencről fogom megírni a hittan-pályázatot, felkerestem magyar tanáromat, Diósit, hogy szakkönyveket kérjek tőle. Neki is volt néhány, a gimnázium könyvtárában is, sőt a városi könyvtár is rendelkezésemre állt. Én azonban rendkívül igényes voltam: nem azt akartam megírni, amit már mások előttem megírhattak a közönyvekből. Egészen újra törekedtem, valami kimagasló teljesítményre. Diósi azt ajánlotta, hogy él egy fiatal tanár Szeged-Alsóvároson, akinek nagyon szép modern könyvtára van, tele friss könyvekkel. Keressem föl, ő biztosan fog segíteni. Valamikor tél elején beállítottam hozzá. Félsgelen, diákosan. Úgy fogadott engem, az ismeretlen fiatalembert, mint régi kedves ismerősét. Nyomban előszedett tíz kötetet, köztük angol, német és olasz nyelvűt, melyek szerinte alkalmas források munkám megírásához. Azonnal kész bibliográfiával szolgált, mit hol találok meg, ha utána keresnék az adatoknak. Aztán eldiskuráltunk a megírandó dolgozatról, mely kétszáz oldal terjedelmű lett. Assisi Szent Ferencet úgy rajzoltam meg benne, mint a katolicizmus elmúlt századainak legjelentősebb személyiségét. Európai méretű példakép volt, az emberség megtestesítője. Ezt a meggyőződésemet később sem kellett ségyelle-

nem, amikor a vallások történetéről vallott felfogásom alapvetően megváltozott, és a vallást már az emberi tudat történeti-társadalmi képződményének tekintettem.

— *Ez az ismeretség az évek folyamán barátságba torkollott, amely a mai napig is tart.*

— Nem volt köztünk soha veszekedés, noha én nem mindig helyeseltem azokat a politikai lépéseket, amiket ő naiv jóhiszeműséggel megtett — sem a képviselősködését, sem bizonyos realitásoktól való idegenkedését. Ez azonban sohasem akadályozott meg bennünket abban, hogy sokat vitatkozzunk, segítsünk egymásnak úgy és ott, ahol és amikor lehet, és mindketten a magunk útját járjuk. Én a magamét, ő a sajátját. Nem volt politikus lény, ő a tudós olyan típusa, akit mélységesen a munkája, a kutatás szenvedélye érdekelt és ebben akar jól és alaposan tájékozódni, illetve másokat is eligazítani.

Fiatal egyetemi hallgató koromban órákig tudtunk együtt sétálni a Tisza partján és vitatkozni vallásos kérdésekről, filozófiáról, az élet értelméről. Valahogy úgy alakult egész életemben, hogy akivel sokat vitatkoztam, arra sohasem haragudtam. Mert a személyes kapcsolatok mindig segítenek a másikba hatolni, megérteni a másik ember észjárását, érzelmeit, még akkor is, ha azok számunkra nem elfogadhatók, nem követhetők, mert vele ellentétes a gondolati kiindulásunk. Emlékszem rá, mennyire örült annak, hogy Solymossy Sándor, a kitűnő folklorista, a magyar népmese, néphit és népballada avatott vizsgálója került Szegedre a néprajz hazánkban első nyilvános rendes egyetemi tanárának, aki őt hamarosan tanársegédjévé választotta. Ez indított engem arra, hogy másodfél éves bölcsészhallgató koromban felvegyem Solymossy népköltészeti előadásait is, ez segített abban a döntésemben is, hogy a néprajz kutatását hivatásomul válasszam.

— *Volt-e más oka is annak, hogy Ön ilyen korán, már elsőéves bölcsészhallgatóként eljegyezte magát a magyar néprajzkutatással?*

— Szegeden nőttem föl. Ez már maga predesztinálta az embert. Különös módon a piaristáknál soha nem hallottam Kálmány Lajosról, a népköltészet és néprajz gyűjtés úttörőjéről, pedig ő pap volt, aki kemény jelleme,

a parasztokhoz húzó természete miatt még egyházi feletteseivel is szembeke-
rült. Móra Ferencről hallottam róla elő-
ször, akivel apám révén ismerkedtem
meg. Együtt dolgoztak a *Szegedi Nap-
lónal* egészen apámnak 1918-ban be-
következett haláláig. Koporsójánál Móra
mondotta a búcsuztatót. Mórával,
Tömörkény Istvánnal, Bálint Sándorral
való jó személyes kapcsolatokon ke-
resztül ébredt föl bennem a néprajz
iránti *tudományos* érdeklődés. Csak
megerősítettek ebbeli elhatározásaimban
Solymossy Sándor magával ragadó órái.
Ő volt a folklórban a mesterem. Sze-
rettem szemináriumi foglalkozásait, ka-
nyargó elbeszéléseit, szivarfüstje mel-
lett két órát is el tudott mesélgetni tu-
dománytörténeti históriákat, egy-egy
mesetípus kalandos, bonyolult vándor-
útjait senki sem követte nála érzék-
letesebben. A harmadik s a fő ok saját
fiatal csoportunk nagy nevelő hatása:
hatalmas katalizáló erő van abban,
hogy fiatalok együtt tanulva, élve, vi-
latkozva, őszintén elkötelezik magukat
a magyar valóság feltárásának és va-
lamilyen módon történő megváltoztatá-
sának ügye mellett. Ez a közös szán-
dék kovácsolt össze bennünket, és eb-
ből a csoportból alakult meg elsőéves
egyetemista korunkban a Szegedi Fia-
talok Művészeti Kollégiuma.

— *Mikor kezdte önálló gyűjtőmun-
káját? Kik segítették első útjain?*

— Felkészülésemhez, első gyűjtőuta-
imhoz nagy segítséget kaptam Kiss La-
jostól. Könyvei: *A szegény ember éle-
te. A szegény asszony élete* és a hód-
mezővásárhelyi hétköznapi és ünnep-
napok világáról írt néprajzi monográ-
fiái legkedvesebb könyveim közé tar-
toznak. Kiss Lajos mindent egységben
látott: szociográfiát, folklórt és törté-
nelmet ötvöztött össze mesterien. Együtt
vizsgálta az egész életet, az egyénit és
a társadalmi ügy, mint előtte senki
más. Amit csinált, sajátos írói remek-
lés volt, nemcsak néprajzi munka.

Másodéves koromban mentem első
gyűjtőutamra. Zsebemben lapult Móra
Ferenc ajánlólevele, amit Kiss Lajos-
nak küldött, aki akkor Nyíregyházán
telepedett le. Szabolcs megyében gyűj-
töttem, ahol igen gazdag szóhagyomány
élt és él napjainkig is. A nép a leg-
dúsabb, legősibb népköltészeti — Ma-
rót Károly találó szavával „közkölté-
szeti” — hagyományt őrzi. Amikor én
elsőször gyűjtöttem, még senki sem gyűj-
tött előttem ezen a tájon. Számoztató
folklór-anyag nem került elő addig. Hogy

mennyire kimeríthetetlennek tűnik a
szabolcsi népköltészeti forrás, bizonyít-
ja. hogy most is, tanítványaim közül
többen — köztük Erdész Sándor — ha-
talmatlan anyagot gyűjthettek ott. Erdész
például egyetlen mesemondótól, Ármí
Lajostól három kötetnyit vett föl.

Gyalog mentem, vagy felkérdezke-
tem egy-egy dőcögő parasztszekerre,
ami legtöbbször ugyanolyan lassan ha-
ladt előre, mintha én gyalog mentem
volna. De alkalmat adott arra, hogy
közelférkőzhessenek az emberekhez, meg-
értsem őket és azonosulni tudjak belső
világukkal. Igaz, feljűk nemcsak a
gyűjtő kíváncsisága hajtott, hanem a
szegénység sorsközössége is. Anyám
harmincéves volt, amikor megövegyült.
Öt gyereket kellett fölnevelnie nagy
szegénységben és nélkülözésben. Ez a
sorsközösség is hajtott, támogatott. Je-
lentős mennyiségű anyagot hordtam
össze a szabolcsi utakon. Ezekből lett
többek között a *Mondotta... című kö-
tet is*, amelynek már címében benne
van eredendő társadalmi érdeklődésem:
*Mondotta: Vince András béreslegény,
Máté János gazdalegény, valamint a
Nyíri és rétközi parasztszemék* című
gyűjtemény, amit a Kner nyomda adott
ki. Mindkettőt Buday György illusztrál-
ta.

— *Segítette-e Önt gyűjtőmunkájában,
néprajz-írói tevékenységében Bálint
Sándor munkássága? Miben látja élet-
művének jelentőségét és maradandó ér-
tékét?*

— Bálint Sándor munkássága két
irányban is jelentős. Az egyik: a vallá-
sos néprajz hatalmas, népi ihletésű ágát
műveli, aminek ugyan a német és olasz
szakirodalomban szép hagyománya van,
de a magyar néprajzkutatásnak ez meg-
lehetősen elhanyagolt része. Nálunk Bá-
lint Sándor lett a fölfedezője és meg-
alkotója. Az egész vallásos néprajz út-
törőjeként jelentkezett, nemcsak az ün-
nepkörök és szokások megőrkítőjeként,
hanem a népi szakralitás történetének,
szimbólumrendszerének krónikásaként
is. mint aki nem kívülről, hanem be-
lülről nézi ezt a világot, mert maga
is közreműködője. Más kérdés az, hogy
én más véleményen vagyok ezen a té-
ren. Én a folklór előfeltevéseként az
emberi tudat változásait vizsgálom, a
hiedelemvilág materiális alapjait. A
vallást az emberi képzőlet megnyilvá-
nulásaként nézem, bár szépségeiben
magam is gyönyörködni tudok, ha a
kultusz maga idegen tőlem. Bálint Sán-
dor szigorúan vallási alapon, én kizá-

rólág történetiségében szemlélem a népi szakralitást is, melyet gazdasági és társadalmi okok határoztak meg és hoztak létre. Ez az alapvető világszemléleti kérdés elválaszt bennünket a tudományban, de ez nem jelenti azt, hogy én ennek ellenére ne becsülém az ő őszinte hitét, keresztényi tisztességét és azt az összefüggésrendet, amit a vallásos néprajzban megalkotott. Nyugodtan mondhatjuk, hogy — jóllehet Bod Pétertől Ipolyi Arnoldig sokan foglalkoztak vele — Ipolyi Arnold óta senki sincs Bálint Sándoron kívül, aki a vallásos néprajzzal tudományos szinten oly eredményesen foglalkozott volna. Egyedülálló művet alkotott, eredményeit nagy jelentőségűnek tartom. Életművének másik része, amivel kapcsolatban nincsenek filozófiai fenntartásaim, Szeged népének élete, kultúrája. Sok minden vár még kiadásra munkái közül, és mielőbb ki kellene adnunk őket, hogy végre az egész életmű áttekinthető és értékelhető legyen. A *Tomácz bácsi meséit* most fogjuk megjelentetni, Reiznerék Szeged múltját feldolgozó század eleji nagy vállalkozásához csatlakozik Szeged történetét megörökítő munkássága, de sokkal modernebb felfogásban és sokkal szélesebb anyagot felölelve. Bálint Sándor mind a vallásos néprajz, mind a városból kirajzó szegedi nép történetének, Szeged múltjának és kultúrhistóriájának megírásában kiemelkedő teljesítményt nyújtott.

VALLÁS ÉS MŰVELŐDÉS

— *Az emberi élet egyházas vonatkozásait, a liturgiával, szertartásokkal, búcsújárással összekapcsolódó népi hagyományvilágot — mint egyik legarchaikusabb rétegét a magyar népkultúrának — feldolgozó vallásos néprajzot előkelő hely illelné meg a néprajz-tudományon belül.*

— Tudjuk jól, hogy Európa-szerte a paraszti vallásosságot egy sajátzerű keverttség, a kereszténységnek és a régiebb hiedelemvilágnak összefonódása jellemezte. Keresztény szokások, áhítatgyakorlatok elkeveredtek helyi pogány hagyományokkal, antik emlékekkel, később fejlődött paraszti babonassággal. Valósággal szövevényes, egymásnak ellentmondó részekből álló rendszerre alakult át a századok során a paraszti vallásosság. Van dolga a kutatónak, hogy az egymástól eltérő elemeket szétválassza. Nem is mindig sikerrel, mert

hisz egy-egy hiedelem a századok során új meg új alakot ölt, szerepet cserél, átváltozik.

Az egyházi évezredes, sok népen kipróbált módszereihez híven a szokásoknak egynémelyikét egyenesen megszentelte és a vallás magasabb régióiba emelte, másokat hallgatagon elnézett, ismerve nagy funkciójukat a nép életében. Így azután a nép ünneplő szokásaiban és az egyházi évhez tapadó hiedelmeiben a legkülönbözőbb rétegek egymás mellett való békés megférését szemlélhetjük. Ősi, pogánykori hiedelem, újabb fejleményű paraszti babona, germán, szláv babonások hatása s mellette a kereszténység hatására elterjedt szokások, az antik felfogás egy-egy eleme: ez mind-mind fellelhető az egyházi év ünnepeirez kapcsolódó népi szokásokban, ünnepegekben. Ha nem a mi felfogásunk értelmében is, de már a jó Bod Péter is utal arra, hogy az ünnepek szokását nemcsak a keresztények szent-tisztelete, hanem a pogány görögök és latinok, sőt a pogány magyarok hőskultusza és ünnepei megteremtették.

A vallásosság, a mindennapi élet területein eláradó vallásosság szelleme azonban nemcsak ezeket az archaikus kultúrákat élte, de át- meg átfonta mint tápláló hálózat a primitív és paraszti kultúrákat is. Ezekben a primitív kultúrákban a szó, a tett, a gesztus, az élet számtalan történése még differenciálatlan jelentéstartalmakkal bír: szolgálhatja a praktikusság, reális élet igényeit, de ugyanakkor varázslat, kultikus szolgálat, a valóság irracionális szféráihoz való kapcsolódás is lehet. A paraszti vallásosságot éppen az jellemezte, hogy benne a tételes vallás — akár katolikus, akár protestáns — hitrendszerének magatartást megszabó törvényei összefonódtak az egyáltalán nem katolikus, protestáns hiedelmek, magatartások tömegével.

— *Erdélyi Zsuzsa éppen az archaikus hiedelemvilág mélységeibe ereszkedik le gyűjtései révén, azt a történeti folyamatot dokumentálja, amely az ősképzetek jelentkezésétől a kereszténységbe illeszkedésig végbement, az archetípustól az organikusvá válásig. Ugyanakkor Bálint Sándor munkásságát is továbbépíti, tevékenysége szorosán kötődik gyűjtéseihez, témaköréhez.*

— Erdélyi Zsuzsa tevékenysége részint Bálint Sándoréhoz kapcsolódik, részint pedig az ősi laikus hitvilág

összehasonlító, filológiai bemutatására törekszik gyűjtéseiben. Jóval több archaikus vonást vél találni anyagában, mint én. Véleményem szerint a vál-lásos barokkhoz sokkal több köze van. Kétségtelen, hogy szövegeinek egyes fordulatai, egy-egy motívuma a kereszténység előtti korszakig nyúlnak vissza, de zömükben mégis a hazai kö-zépkorra, de főként a barokkra utalnak, az egyházi himnusz-költészet imáira emlékeztetnek. A törzsanyag fogalma-zása a folklór sajátos törvény-szerűségét mutatja: a történeti egymásmelletliséget. Ezeknek az imák-nak, könyörgéseknek egy-egy szövege önmagában is több történeti korszakot hordoz, teljes, immanens egységben, több történeti korból való réteg, for-mula ötvöződik természetes egységben — és a mi korunkig hatóan.

Erdélyi Zsuzsa áldozatos gyűjtő. Nyolcvan-kilencvenéves öregasszonyokat kért meg, hogy elmondják ezeket az imákat, könyörgéseket. Hatalmas energia, sok fáradtság van a munkájában. Kezdetben Lajtha, László mellett népdal-ok gyűjtésével foglalkozott. Az utóbbi években egyik legjelentősebb gyűj-tőnké nőtte ki magát. Örültem, hogy a Somogy megyei múzeum kiadta ezt a — „Hegyet hágék, lőtőt lépék...” cí-mű — páratlan gyűjteményt, amely egy elsüllyedő, lassan halódó világról hoz hírt. Fiatal gyűjtő koromban a pa-raszti vallásosságnak ugyanezen emlé-keit láthattam-hallhattam, mint most Erdélyi Zsuzsa. A gyűjtés nehézségét az adja, hogy az imák is — mint minden folklór-alkotás — részint hagyományos, megőrzött formákat követnek, részint a spontán rögtönzés, pillanatnyi ihlet egyéni szituációktól meghatározott ha-tásait mutatják. Mindig ez a kettős-ség működik a szóhagyomány alkotásai-ban: ez okozza a gyűjtés nehézségét is, de az adja fő vonzerejét is. Erdélyi Zsuzsa birtokában még archívumnyi anyag van; mi a Néprajzi Intézetben állandóan ösztönözzük őt munkája folytatására. Nálunk, a Néprajzi Inté-zetben komoly megbecsülés övezi. Munkásságát különösen fontosnak tar-tom, mert a történeti vizsgálódásnak, az emberi tudat fejlődésének feltárá-sában az ilyen irányú kutatás nagy je-lentőséggel bír.

— *Vannak-e ehhez a munkához meg-felelően felkészült, kellőképpen tájéko-zott fiatal kutatók? Nem gond-e az utánpótlás?*

— Mi öregek, korunknál, nevelté-sünknel fogva is, jól ismerjük a népi vallásosság világát. A mai fiatalok ért-hetően nem ismerik.

— *Vajon nem válik-e ez előbb-utóbb művelődéspolitikai problémává? Mű-veltség-hiánnyá, kulturális mulasztássá?*

— Nem válik, mert már most is az. Sajnos, vannak még olyan nézetek, amelyek szűklátókörűen ellenzik az egyetemes emberi kultúra részét képe-ző vallásos alkotások tematikai meg-ismerését, tárgyi elsajátítását. Ez a fel-fogás indokolatlanul félti az emberi tu-datot, művelődést a vallásos alkotá-soktól, noha ezek az univerzális em-beri kultúra szerves részét teszik. És nem lehet a művészetet élvezni, az al-kotások mélyére hatolni annak a val-láskultúrának az ismerete nélkül, amely e művészeti alkotások hátterül, ihle-tőül szolgált.

— *Mintha alig vesztettek volna aktua-litásukból a Professor Úrnak 1935-ben írt figyelmeztető sorai, csak talán más megvilágításban, más okok alapján kell értelmeznünk őket: „A magyar népi kultúra az egyoldalú, a sajátosságoknak csak egyik felét kiemelő szemlélete szűkösnek, igaztalanak bizonyult előt-tünk. Észre kellett vennünk és nyo-mósan értékelnünk a magyar paraszt-léleekben, magyarságunk népi kultúrájá-ban azokat a vonásokat is, amelyeket az eddigi szemlélet tagadott: a vallá-sosságnak (a vallásosság fogalmát itt nem a tételes vallások, hanem a val-láslélektan fogalomrendszeréből vesz-szük) a mindennapi életen eláradó for-máit, az eksztázisnak kirobbanásait, a reális világ és a transzcendens világ-kép állandó kapcsolódásait, a közössi-gi szellemnek tipikus, szinte dogmati-kus törvényeit — tehát azokat az ir-racionális erőket, amelyek minden pri-mitív és parasztkultúra legsajátabb szí-neit, legkiapadhatatlanabb forrásait je-lentik.”*

— Egyre több történik egvébként ezen a téren is. A rádió *A Biblia vi-lága* sorozatában, melyet könyvalakban több kiadásban is megjelentettek, a hi-vő katolikus vallástörténésztől kezdve a marxista történettudósig mindenki el-mondta a véleményét, tanulságos esz-mecszerét folytatott. Ez a tudományos szintű párbeszéd hozzásegít bennünket a helyes történet szemlélethez és a vál-lásos értékek méltányos fogadtatására készít föl. Sok ilyen, ehhez hasonló so-rozatra, kezdeményezésre volna szükség.

HEGYI BÉLA

Pókos János, a. Barba' hája
(1900) (1473. 11. 5)
1974. dec. 12

J. 72

1. N. t' ga 2. te nu levé-ku nitga nercac bi - éi Kuj lac megel ni - j' - ku

(1-33)

30. zsa o - t' po - sa - zai - éi.

Tóth Hosszú fejéjéve

ERDÉLYI ZSUZSANNA

THEOPHILOS—TENFILIUS (VI-XX. SZÁZAD)

A „Hegyet hágék, lőtöt lépék...” kötet valójában csak bepillantás az archaikus népi imádságyanyag alig belátható területére. A munka még mindig csak a kezdeteknél tart. Az imaszövegek gyűjtése változatlanul folyik. S változatlanul folyik versenyfutásunk az idővel, a gyorsan alakuló paraszti életformaváltással szükség szerint együtt járó szemléletváltozással. Mind ez a hajsza az öregekért, az előttünk botorkáló, halál kapuja előtt ácsorgó, saját és a mi életünkben is kilépő vénékért. De a nyakukba akasztott tele tarsolyért is, melyben ott lapul még a múltból hozott, életre szóló útipogácsa. Régen termett búza lisztjéből, régen élesztett kovászból készült, régi kemencében sült. Ósnagyszülék vetették, régi szülék aratták, öreganyók sütötték. Ha kérünk, mi is kapunk belőle, a bibliai morzsából lakomáztatás kifogyhatatlan bőségével. Mert ahogy látom magam előtt elvonulni ezeket a tömött szellemi batyukat cipelő egy-két elemis, vagy éppen analfabéta öregeket, a bibliai csoda jut eszembe. A kézter ez előtti, az isteni. S vele együtt a korunkbeli, az emberi. Ezt nem a mindenható Isten végezte — Ő mindig teheti, mert Isten —, hanem a véges lehetőségű ember, aki semmit sem tehetett, csak egyet, mert csak ember: túrt s várt. S az ember ebben volt krisztusi s talán abban, hogy úgy hitte saját feltámadását, mint ahogy Krisztus tudta a magáét. S leste, mint a csodát, de hitte, mint valóságot. S míg ezt leste, hitte, magába gyűjtögette a csodaváráshoz szükséges reményt, erőt, szívárványhídra lépni vágyást, valósága fölötti lebegni-tudást. Mindezt az a röpke szépségélmény tartósította benne, melyet az élet időnként fölillantott előtte, de sorsletétbe soha nem helyezte. E villanatokat halmozta századokon át addig, míg végül is megtörtént a csoda: megnyílt az ég a maga szivarványhídjával s kinyílt az idő a maga korlátlan lehetőségeivel. A tehetetlenségéből cselekedet lett, a röghözkötöttségéből szárnyalás, a gyűjtött erőből levegőbe emelkedés, a sok kicsi fénypázmából ragyogás. E fényben megint csak elem sorjázának a feketekendős öregasszonyok, letűnt idők fáradhatatlan hírmondói. Jelenükkel úgy tapadnak a múlthoz, mint ahogy a mi jelenünkben válik ki a jövő. S míg tántorogva vonulnak a sír felé, nemcsak agyondolgozott testüket készítgetik az örök pihenőre, hanem koporsójukba zárják, akár csak a melléjük tett imakönyvet, a múlt bennük folytatódott egy-egy fejezetét. Minden egyes koporsóra hullott göröngy valamikori vályogviskóra hullt fény sugarat olt ki. Fényt, mely belőlük, mint sugárzó testből szóródik környezetükre s közösségükre. Világítva így nekünk a szájhagyományak az irodalmi emlékeknél talán sápadtabb fényével, de világítva ott, ahol semmi, vagy csak kevés fény van, mint az irodalmi emlékekben oly szegény magyar középkorban.

S mi megyünk e fények után...

A gyűjtő járja a falvakat, fölkeresi az öregeket s összeszedi azokat a nyelvi-szövegi emlékeket, melyek ma a népi vallásosság — paraliturgia — gyakorlatában fellelhetők, rögzíthetők, és túl funkcionális szerepükön, szövegi mivoltukban is „vallatúra foghatók.” Gyűjti a szövegemlékeket, egykori irodalmi és liturgikus valóságokat. Ezek, mint valami üzenethordozó palackposta, a múltat átölelő, magába olvasztó és a népi emlékezés jelenbe irányuló aradásában ki tudja milyen szellemi áramlások eredményeként érkeznek el korunkig s nyújtják eddig rejtett mondanivalóikat az őket kihalászóknak. Hol közelebbi tájakról jönnek, hol messzebb fekvőkről sodródnak. Hol néhány nemzedékkel előbb bocsájtották vízre, hol homályba vesző századok időtlenségében. Akárhol, akármikor és akárhik, lényeg, hogy eljutnak hozzánk, s tartalmuk tartalmakat hordoz. Letűnt korok megnyilatkozásaiba tömörített gondolati egységeket. Élethez, emberhez, közösségekhez köthető élethelyzeteket, emberi sorsokat, közösségi állapotokat kivetítő tartalmakat. Mind úgy kapcsolódnak a valósághoz, mint kaszát tartó inas kéz az érett búzatáblához, csatos imakönyv az ünnepi harangzúgáshoz, merítő kanál a gőzölgő leveshez, vagy felhő a zivatarhoz.

Szükségszerűen, egyértelműen, egymás feltételeként. Ahogy szükségszerűen, egyértelműen és egymás feltételeként jelentkezett e tartalmakat szülő s tartalmakat kivetítő múltban az egyház és közösség, hit és életforma, tudattartalom és magatartás az európai kereszténység hatalmas szellemi egységében. E nagy egyetemességben elmosódtak a közgazgatási határok, el a nyelvi válaszfalak. Az egyházi kultúra jegyében létrejött alkotások a görög-latin nyelv szárnyán szabadon terjedhettek országok-népek között-fölött. Terjedtek mindaddig, míg csak az egyre erősödő nemzeti irodalmak nyelvi gravitációja olyan erőteret nem létesített, melynek vonzáskörébe behullott a Bizánc-Róma irányította görög-latin irodalom műfajostul, témástul s formai jegyestül. A középkor vége felé az egyes nemzeti irodalmakban is megkezdődött az uralkodó műfajok, témák, formák alakulása, módosulása, sőt a történelmi fejlődés és kulturális szint függvénye szerinti kiélése, elhalása. Megindult a lassú lefelé áramlás, s megkezdődött a szövegek folklorizációja, népi gyakorlatba illesztése. A folyamat végén a népi emlékezésbe süllyesztés, de a megkövesedés s ezzel megőrzés is. E süllyesztőbe került irodalmi valóság számtalan részletét a közösségi emlékezésnek köszönhetjük. Segítségével szerzünk tudomást egykori, ma már elveszetteknek, vagy nemlétezőnek vélt irodalmi tényekről, melyek gyakorta egymás mellett élő népek egymásról tárolt irodalmi információival is kiegészülhetnek. Így derült fény Hadrovics professzor kutatásai nyomán a délszláv irodalomból az egykori ómagyar Trója-regény nyomaira-létére. Ugy ahogy most legutóljára a horvát néphagyomány anyarából szereztünk tudomást egy már századok óta „nyomavesztett” másfélezer éves irodalmi téma, ha nem is éppen magyar, de magyarországi léteéről. Vagy ki tudja, valamikor magyar előfordulásáról?!

Téli álomra készülő természet — eltűnő paraszti társadalom — avarja fölött keringő őszi fekete madarak: 70-90 éves kendős öregek, kik az elmúlt nyár bőségét, a népi kultúrába átmentett irodalmi termések gazdagságát idézik.

Így idézte bennem 1974 nyarán egy csillogó szemű fürge kis öregasszony a horvát anyanyelvű Pókos Jenőné, Barbér Mária a Dráva menti Berzencéről a VI. századi Antiochiát, Ciliciát és benne egy szentet, ki nem is volt mindig szent, mégis századoknak, sőt ezer esztendőnek lett irodalmi hőse. Ismét feltört a folklórban egy búvópatak, mélybe süllyedt szellemi rétegek aljáról, görög-latin nyelvűségből német-olasz-horvát nyelvi csatornákon keresztül.

Bizonyos történeti és eredetproblémák tisztázása végett álléptem az archaikus imádságsanyag magyar nyelvi keretein és a nemzetközi folklór megfelelő, vagy hasonló műfajaiban igyekeztem még „élőben” elkapni e gyorsan múló hagyomány emlékeit. Külországi útra módom nem lévén, határaink közé hoztam az „idegen” párhuzamok gyűjtését. Könnyen tehettem. Segített a népi adottság, országunk több, gazdag örökségű nemzeti-népi kultúráját megjelenítő-hordozó egyes lakossága. Hazai nemzetiségeink között végzett gyűjtéseimnek máris jelentős értékeket, idő- és térjelző köveket köszönhetek. Elgondolásom az a jól ismert tény volt, miszerint a diaszpóra etnikumok kényszerű elszigeteltsége kulturális önállóságra készíteti közösségeit. Ezért hatnak sokáig eleveitül az egykor magunkkal hozott szellemi értékek. Ugyanakkor az anyaországi újabb áramlások hatásak csak késve, vagy sűrűve jutnak el. E kétségkívüli hátrányból előny is származik. Tartósodnak az óhaza szellemi javai, és így viszonylagos érintetlen-

ségben érkeznek el korunkig a folklórtudomány és a gyűjtő öröme. E jelenléggel magyarázható többek között az egykori bukovinai székelyek és moldovai magyarok archaikus jellegű hagyománya, melynek szépségei annyi feledhetetlen órát szereznek a néprajzkutatónak, történeti értékei a szakmának, sőt, annyi, talán a gyorsabban változó hazai folklórból már meg sem válaszolható kérdésre adnak feleletet.

1973. január 3-án levelet hozott a posta. Egy levelet az Új Ember hirdette gyűjtések sok száz írása közül. A papíron semmi megszólítás, jelzés, csak felül ennyi: „Régi Imádság. Estéli. Regeli is.” Majd egy *Fehér rózsza Mária*... kezdetű archaikus imádság következett (a Hegyet hágék... 78. sz. szövege, 145. o.). Azután hat sűrűn teleírt oldalon imádságok, énekek, s a legvégén ennyi alul: „Kedves Erdélyi Zsúza Dóktorné, elnézést kérek én olyan falúsian írok. Nagyon szépen kérem ha valamelyik imám vagy Ének nem vál be vagy nem teczik, szépen kérem szíveskedjen nekem meg írni -nagyon szépen kérem, én nagyon sok Éneket tudok és szeretek is énekelni, csak sajnós Az ifjúság a fiatalok nem akarnak. Isten vele és velünk. Sok szeretettel Üdvözlünk s Csóköljük. Választ kérünk szépen.” Aláírás nem volt. A küldő nevére csak a boríték alapján következtethettem. Levelét köszöntem, nyugtáztam és ezzel hosszú levelezésbe kezdtünk. Nagyon sok éneket, imádságot írt le. Elfoglaltságom miatt csak 74 nyarán kerülhettem el hozzá Berzencére (Somogy m.). Leveleit magammal vittem. Sorra vettük a leírtakat, hogy magnóra rögzíthessem a nem ismerteket. Elfogyván a küldött szöveg, előszedték a fiókok mélyén rejtettet. Magyart, horvátot egyaránt. Egy teleírt füzetet is, melyben sok más mellett több „popevka” ének is volt. Hosszabb, rövidebb, vegyes alkalomra: karácsonyi, húsvéti, halottas és egy hosszú virrasztó ének. Az idő már éjféltre járt, de nem akaródzott nyugovóra térni. Különösen nem, mikor a virrasztóra került a sor. Meghatározása szerint „igen szívrehatós ének”-re, melynek hőse a különös nevű Tenfilius volt. Nem értvén horvátul, a néni, „ez magyarul így gyün ki” mankóival végigdöcögte a 28 szakaszos szöveget. Amire az utolsó is „kigyűtt”, elmúlt fáradtságunk. Megállt az idő előre, és megindult az idő visszafelé. Mind e közben tágulni kezdett a kicsi dombparti ház fala. Messzire vetődött a kalandozó tekintet. Először nyugatra a majnamenti Frankfurtra, Johan Spies mester nyomdájára, ahol is 1587-ben megjelent a bűbajos tudományáról híres varázsló-csodadoktor Faust János Historiája. Aztán leszállt a Földközi tenger mellé a távoli Antiochiára, keresztény kezdetek idejére, midőn Simon, a mágus, vagy Cipriánus, a bűvészből mártírrá vált püspök működött. E démonnal paktáló férfiak mögül azonban egyre inkább előtérbe törekedett Theophilus archidiaconus. A mi „igen szívrehatós ének”-ünk Tenfiliusa, az egyik legnépszerűbb középkori legenda hőse. Az ő történetében jelentkezik először irodalmi megfogalmazásban az ember ördögvel való szerződésének motívuma, azaz a Faust-téma. Pókosné virrasztója nyomán életre kelt az egyik Faust előkép hőse, az ún. „középkor Faustja-Theophilus”. „Tenfilius” sorsa szerencsésebben alakult, mint neves késői utódjáé, akinél a protestáns teológiai szemlélet már nem hagyta érvényesülni a középkor bűnhocsájtó megbánását, sem a Mária-kultusz alapmotívumát, a bűnösök szószólója-Istenanya üdvösségmentő közbenjárását.

A Faust és Theophilus legendában mint előképes témamagban azonos az ördöggel való cimboraság, a vérről írt szerződés főmotívuma. De eltérő a végkifejlet. Faust üdvössége sorsát már az újkor lutheri tanítása határozza meg, mely szerint az embernek nincs szerepe a megigazulásban. De nincs a bűnre ébredő megbánásnak és esetleg érdemszerző jócselekedeteknek sem. Egyedül Isten kegyelmének. Az ezer évvel korábban élt Theophiluson, a középkor fián segít a töredelmes megbánás „könnyes bánata” és Mária közbenjáró segítségébe vetett mély hite. A nincs irgalom Faust-történettel szemben az ő sorsa optimisztikus kicsengésű. A VI. században vagyunk. Jó kétszáz éve már, hogy a Niceai zsinat (325) elfogadta, kötelező erejűvé tette, sőt 381-ben újra meg is erősítette Krisztus és Isten egylényegűségéről, azonos természetéről vallott dogmáját. Az ariuszi „i” betű körülüli véres harcok nyugvásában, az ember-Isten közötti közvetítő Logos-Krisztus egyértelműen istenné válása után, előtérbe került egy új közvetítő szükségessége. Mária lett, a szelíd anya, kit az Ephesusi zsinat (431) örökké szűz Istenanyának jelentett ki, felmentvén ezzel az eredendő bűn terhe alól, és méltóvá emelve így az égi közbenjáró szerepére, arra, hogy a benne bízók segítője legyen.

Theophilus bízott benne, s nem hiába bízott.

A Faust-történet más eszmeiséget, szellemet tükröz. Új korszakra nyit kaput.

A feltehetően 1480-ban született és 1540-41 körül meghalt Faust János, eredetileg György névre hallgató doktor, egyaránt járatos volt a teológiai, a filozófiai, de az orvosi-természettudományos ismeretekben is. Faustban korának kettős szellemisége mutatkozik meg és nyer irodalmi megfogalmazást. Már az újkor szülöttje, de a középkortól még nem tud teljesen elszakadni. A reneszánsz antikvitásból táplálkozó ember- és életközpontú humanista törekvéseit képviseli, s az új természettudományos érdeklődés vonzásába került embert is megtestesíti. A titokzatosnak minősülő, valójában ismeretlen fizikai erőkre kíváncsi tudós kísérletező alakját, aki bízik a saját eszében, képességeiben. Az igazság keresésében már nem a bibliára támaszkodik. Sőt a tudás meg a vele járó hatalom és földi örömök megszerzéséért az ördöggel is szövetségre lép. Huszonnégy évig élvezi paktuma gyümölcsét. Am Faustus doktorban még él a középkor is: rádőbben tette következményeire. Iszonyodik a rá váró kárhozattól. Mentené lelke üdvösségét, de már késő. Csúful pusztul el, lelke azé lesz, akinek eladta: az ördögé, Istennek még a lutheri korban is oly nagy szerepet játszott soha nem nyugvó ellenfelé.

A keresztény felfogás szerint ugyanis az Isten és az ördög, mint két valóságos hatalom áll egymással szemben. Örökös küzdelmük tárgya az ember, aki bűnös volta miatt esendő és vétkezhet: könnyen válik az ördög áldozatává, de ha Istenhez fordul, megmenetheti magát a pokol fejedelmétől. A legszűkebb és örök keresztény téma az ember bűnbeesése és megtérése, vagyis az ördög kezére jutott ember megmenekülése az isteni kegyelem révén, melynek kieszközölője Mária.

Ezt a szemléletet mutatja Theophilos története és a középkoron végigvonuló példája. Az ő számára más megoldást tett lehetővé a koraközépkor fellendülő Mária kultusza és az Istenanya említett közvetítő szerepe.

Theophilos (görögül: Istennek tetsző) magas rangú egyházi férfiú, a VI. századi Antiochiában élt. Püspöke halála után a papság és a nép őt szeretné utódjául. A magas hivatali szerénységéből nem fogadja el. A megválasztott új püspök előtt — ki egykor irigye volt —, Theophilost megrágalmazzák. A püspök hitelt ad a rágalomnak s megfosztja egyházi tisztségétől. Theophilos magára hagyatva, sértődött daccal egy öreg bűvész segítségét kéri. Az öreg segít neki, azzal a feltétellel, ha nem fél semmitől és nem vet keresztet. Majd az éjszaka során elviszi magával egy arénába, ahol fényes trónuson Satanas, az ördög ül. Fogadja hívei hódolatát, dicsőítő énekeit. Theophilos is közéjük áll. Hódolata jelétül megcsókolja az ördög lábát, aki viszont szájon csókolja, és ezzel fiává fogadja őt. Theophilos átadja neki a saját vérével írt szerződést. Az ördög állja a szavát. Theophilos visszanyeri hivatalát, sikerekben, földi örömeiben gazdag életet él mindaddig, míg el nem fogja a megbánás és öngyötres. Lelke nyugalmát elveszíti. Vádolja magát s irtózáttal gondol a rá váró kárhozatra. Elmegy a templomba, ahol negyven nap és negyven éjjel imádkozik, bójtöl. Kéri Mária segítségét, eszközölné ki számára Isten bocsánatát és szabadítaná meg az ördög hatalmából. Végül Mária meghallgatja kérését. Theophilos a negyvenedik nap reggelén fölébredve mellén találja a szerződést. A levelet átadja a püspöknek. Nyilvános vezeklést tart. A püspök elégeti az írást. Harmadnap Theophilos meghal. Utóbb szentté avatják. Története a *Szentek Életébe* is bekerül.

A legenda mondanivalója Mária közbenjáró erejének érzékeltetése, dicsőítése. A Mária tisztelet terjesztő legendakör egyik legrégebb darabja. A több görög változatban fennmaradt történetet először egy magát Theophilos kortársának valló görög, bizonyos Eutyhianos, foglalta össze már a VI. században. A kezdetleges görög nyelvű megformálást a IX. században egy nápolyi diakonus, Paulus már irodalmi értékű elbeszéléssé kerekítette ki. Hasonlóan latinul, bár rövidebb formában ugyanakkor Gentianus Hervetis is. E két feldolgozással kezdődött meg a Theophilos-történet irodalmi pályafutása. Először latin, majd a lassan kialakuló nemzeti nyelvű egyházi irodalom népszerű témája lesz. Mária-himnuszok, legendáriumok anyagába is belekerül. A mintegy 25 latin prózai és verses változat mellett angol, német, francia, holland, spanyol, olasz, svéd és egyéb nyelvű epikus és dramatikusan feldolgozásai vannak. Gyakran fordul elő prédikációk-moralitások betéteiként, vagy közjátékok során.

Mindez a Mária-tisztelet jegyében fogant legenda közkedveltségét és teológiai, morális hasznosíthatóságát bizonyítja. A téma átkerült a képzőművészet területére is. Több francia székesegyházban (Chartres, Notre-Dame) üvegfestmények, szoborkompozícióik alkotói örökítették meg a történet főbb mozzanatait.

A Theophilos-legenda irodalomtörténetileg számon tartott nevesebb változatait most nem soroljuk fel, de megemlítjük két világirodalmi értékű feldolgozását. Az egyik Hrosvita (Hrotsvitha) hosszú elbeszélő költeménye, a másik Rutebeuf drámája. A X. századi nagy német költő az alsószászországi gandersheimi kolostor lakója. Korának egyedülálló irodalmi jelensége. A középkori latin nyelvű irodalomban az ún. Ottó korabeli reneszánsz képviselője. Műveivel a keresztény szellemű esztétizáló moralizmust szolgálja. Hat drámát, nyolc legendát és történeti művet írt. Fordulatos meseszöveg, kitűnő nyelvi készséggel írja prózai, epikus és drámai műveit. Egyik drámája a *Dulcinius* magyar fordításban is fennmaradt. A XVI. századi Sándor kódex őrizte meg számunkra *Három körösztyén leány* címen.

Hrosvita munkássága a középkorban folytatóra nem talált. Századok némasága után Celtés Conrad találta meg műveit és adta ki 1501-ben. Alakjával és költői értékelésével könyvtárnyi irodalom foglalkozik. Számunkra a Theophilos-téma feldolgozása érdekes, melyet *Lapsus et conversio Theophili vicedomini* címmel írt meg 455 soros poémában liturgikus epikai stílusban, rímes hexameterekben. A poéma utolsó sorai asztali áldással végződnek, jelezvén ezzel a mű funkcióját: kolostori étkezések alatt épületes olvasmányok-lekciók hallgatását. Forrása a IX. századi latin nyelvű Paulus-féle szöveg volt. A cselekmény súlypontos és drámai mozzanatait követi. A költői ötvözöttség érdekében tömörít, lényegtelen részeket elhagy.

Rutebeuf, változatos életű XIII. századi kiváló francia költő, ki a legkülönbözőbb műfajokat művelte, *Le miracle de Théophile* címmel legendánkból rövid drámát írt. E dráma a középkori színházaság még azon állapotát mutatja, melyben epikus és dramatikusság elemek nem nagyon válnak szét. Hosszú monológok és dialógusok váltogatják egymást. Theophilos monológja például a darab egyharmadát teszi ki. Nehezen tisztázható, hogy Rutebeuf művét színpadi alkotásnak szánta-e, vagy zártabb közösség számára írt épületes történetnek, melyet szereplők szerint több személy tolmácsolt, vagy maga a szerző olvasott fel.

A legenda népszerűségét érthetővé teszi már jelzett eszmei tartalma: a Krisztus-királyság gondolata, Mária tisztelete s a „könnyes bánat” hangsúlyozása. Azonban főleg a korai feldolgozásoknál — és ez különösen Paulus és Hrosvita műveire érvényes — más gondolati tartalom is kifejezésre jut benne, mégpedig a X. század ezredév végét, a világ végét váró közhangulata, melyet a Trosley zsinat (909) így fogalmazott meg: *Dum iamiamque adventus illius diei in maiestate terribili, ubi omnes cum gregoribus suis venient pastores in conspectum pastoris aeterni*. A X. századi embert eltöltötte a beigért és egyre közelgő világvég — utolsó ítélet — büntetés gondolata, félelme, élménye. Mindez szigorú aszkétikus életmódra, intenzív vallásgyakorlatokra készíti és olyan közszellemet alakít ki, melyben megjelenhet Cluny képe. Hrosvita ezt Theophilos szájába adva, így fejezi ki: (172-178. sor)

*Quid dicturus ero nimium peccator in illo
Tempore iudicii sanctis ipsis metuendi,
Quando factorum mercedem quisque suorum
Accipiet dignam satis aequa lance librata
Pro diversorum qualitate quidem meritorum?
Vel quis forte mei tunc apponet misereri,
Cum vix pro meritis iustus salvatur opimis.*

Háromszáz évvel később Celanói Tamás ferences költő Dies irae — végtéleket sequeutiája ugyanezt hangozza: „Quid dicturus ero, quum vis — pro meritis iustus salvatur opimis.”

Mindezeket csak azért bocsájtottuk előre, hogy a mi késői Theophilos-témánkat, azaz Pókosné Tenfiliusát már jó ismerősként köszönthessük. Ne idegenként szemléljük a horvát szöveg hősét, s megértsük virrasztó-funkcióját. A horvát néphagyományban fennmaradt szöveg azért látszik különösen jelentősnek, mert a Theophilos-irodalom szerint a legendának a reneszánsz óta nincs nyoma. A magyar folklórban ez ideig nem találkoztam vele, tudomásom szerint kollégaim sem. Ezért is tűnt fölöttébb érdekesnek e „virrasztó ének”, mely éppen e funkciójában idézi az ezer év előtti Hrosvita-féle világékváró hangulatot, esetünkben a lélek halál utáni, ugyancsak ítéleten alapuló sorsát.

Pókosné a hosszú, 28 szakaszos szöveget elődje, a 15 éve, jó hetvenévesen meghalt Somogyi Józsefné Czmerk Katalintól tanulta, s az ő megörökölt füzetből énekelte. Valamiképpen nehézséget okozhatott neki ez az írt szöveg, mert az ének emlékezetben megőrzött részei nem egyeztek a füzetben leírtakkal. Gyakorlására nem jutott lehetőség, mert amióta a temetői ravatalozás rendje bejött, szűnőben van a háznál való virrasztás. Ezzel feledésbe merül sok ősi, legtöbbször középkori témájú-eredetű virrasztó ének, melyben közvetlenül vagy közvetve az ember és Isten közti első nagy szembesítésről, a halál utáni megméretésről és következményeiről van szó.

A mi Tenfilius-történetünk a legenda lényegi elemeit sűríti, de nem tér ki az előzményekre. Összesíti az ördögi szerződés témamagot, Theophilos megbánását, imáját, az Istenanya segítségét és a történet morálját. Külön hangsúlyt nyer például a Hrosvitánál egyáltalán nem szereplő, Rutebeufnél meg nagyon rövidre fogott disputa Mária és az ördög között. Ez a kiemelt mozzanat a szöveg egykori moralitások közjátéki szerepére utalhat. Az „ének”-ben epikus és drammatikus részek váltakoznak. Nem állt módunkban megvizsgálni a többi nagyszámú Theophilos feldolgozást. Így nem tudjuk eldönteni, hogy a mi változatunknak van-e előképe, esetleg azonos, vagy hasonló idegen nyelvű összövege, mely a középkor szellemiségének inkább megfelelő hosszú, terjedős verses-párbeszédes feldolgozásokat énekké rövidítette, hogy ezzel modernebb közösség számára is hasznosíthatóvá tegye. Tény, hogy Pókosné úgy emlékszik, mintha elődje, Somogyiné az éneket valamikor valahonnét leírta volna. Azért is okozott Pókosnének nehézséget a füzetből való éneklés, mert ennek nyelve eltér az ő beszélt nyelvüktől.

Tehát az esetleges összöveg kérdését csak akkor tudnánk tisztázni, ha kezünkben lennének a lehetséges változatok és nyomon tudnánk követni a horvát szöveg útját. Ismervén az olasz és a horvát reneszánsz irodalom kölcsönhatásait és kapcsolatait, praktikusabb — rövidebb — olasz előképet feltételezhetünk. De nem téveszthetjük szem elől a bosnyák salvatoriánus ferencesek magyarországi működését a török hódoltság alatt, amikor is budai rendházuk szellemi központ volt. Ugyanígy számolnunk kell a nagyon mozgékony mindenkori ferences szerzetesek közvetítő-terjesztő szerepével is. Ám nem zárhatjuk ki a német hatást sem, mivel a horvátság nyugat-dunántúli közösségei német nyelvterülettel szomszédosak. E területek századokon át a szintén német nyelvű Sopron szellemi körzetéhez tartoztak.

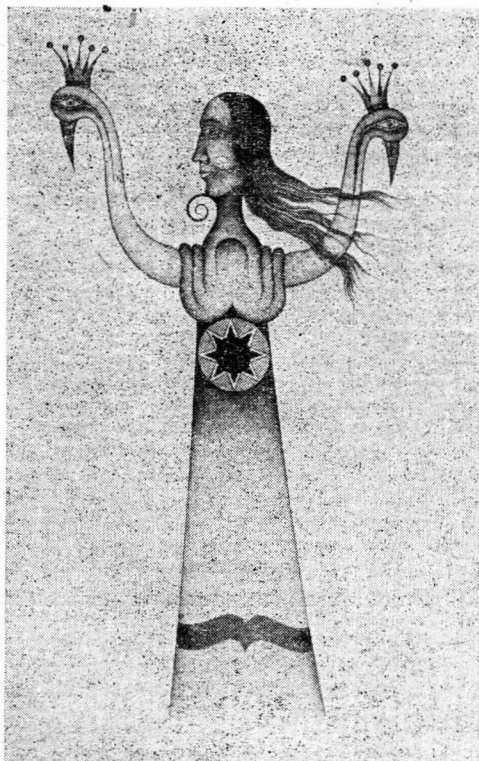
Summázva: elképzelhető, hogy valamelyik *Szentek Élete* kiadás prózai latin, vagy más nyelvű szövege alapján született meg a mi Tenfilius-történetünk, de az is lehet, hogy közkezen forgó rövidített és ezzel közhasznúbbá alakított olasz-német szöveg fordításaként, mely — ahogy ez szokásos — búcsúkon, kegyhelyeken is elhangzott, sőt ponyvára is kerülhetett. Innét írhatta le Pókosné elődje, Czmerk Katalin, vagy az ő elődje, ha ugyan nem korábban került a falu szellemi állományába.

Theophilos-Tenfilius mindezen feltevések látszólagos valószínűségében sem hagyott nyugtot. A rendelkezésemre álló viszonylag kevés irodalom további segítséget nem adott. Izgatott a kérdés. Ezért Hadrovics László professzorhoz fordultam. Még jóformán el sem mondtam, miről van szó, már adta is a választ: 1754-ben Sopronban Laurentius Bogovich *ferences szerzetes* egy ima és énekeskönyvet jelentetett meg HISA SLATA (Aranyház) címen.

Ebben a LXIII. „Jacska” (ének) előszava így hangzik: Od Teofilusa k-diviczi Marii: Ne sztaru Notu horvazcku: Kasze na szhodosichi: ali pred kipom. B. D. M. jacsit more. (Teofilusról Máriahoz régi horvát nótára, amelynek búcsújárásakor, vagy Mária képe előtt lehet énekelni). Ezután a könyv 477-480. oldalán hozza „Teofilus”-t a mienktől némileg eltérő, és terjedelmesebb szöveggel. Hadrovics professzor új kötete példatárában szerencsénkre éppen Tenfilius-Teofilus történetét közli az 505-508. oldalon. Adata igen fontos, s a legenda múltbeli haladási iránya első állomását jelzi 220 évre visszamenően. Csak a további terepmunka és könyvtári kutatás adja majd meg a választ arra, hogy ez az általános egyházi eredetű görög-latin örökségből származó téma történeti útja ily megfogalmazásban 1754-től visszafelé mily irányt vesz és merre tart. Csak annyit tudunk, hogy Eutychianos, illetve Paulus olyan kezdőbességet adott Theophilos történetének, mely nem várt módon még a XX. század második feléig is eljuttatta a népi emlékezés megőrző-fenntartó erejének ékes példajaként. Akármilyen legyen a „régii horvát nótára” írt Máriaéneknek (melynek dallama magyar anyagban

is előfordul — számunkra még követhetetlen történeti útja, a középkori morálon túl még egy nagy tanulságot szolgáltat: mi itt, a Duna völgyében együtt élő népek, közös történelmünk során közös kulturális hatásokat nyertünk és őrzünk. Ezek emlékét, nyomait hol az egyik, hol a másik nép hagyománya tartotta és tartja fenn, adta és adja hírül egyik a másikának, népeik szellemi erejének bizonyosságaként.

Irodalom: Dörthe Ulmer-Stichel: Roswitha von Gandersheim, én. Leipzig. — Frank, G. Rutebeuf: Le miracle de Théophile, 1949, Paris. — Hadrovics László: Az Ómagyar Trója-regény nyomai a délszláv irodalomban, 1955, Budapest, Akadémiai kiadó. — Hadrovics L.: Schrifttum und Sprache der Burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert, 1974, Budapest, Akadémiai Kiadó. — Heinrich Gusztáv: Faust és rokonai, Egyet. Phil. Közöny 1884, 8. évf. 825-843, 940-953 o. — Henning, H.: Historia von D. Johann Fausten dem weitbeschreiten Zauberer und Schwarzkünstler (1587), Leipzig (1964). — Homeyer, H.: Hrotsvithae Opera, 1970. Paderborn. — Jubinal, Achille: Oeuvres Completes de Rutebeuf trouvère du XIIIe Siècle, Paris, MDCCCLXXIV — Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig I—II. 1923, Budapest. — Kardos Tibor—Dömötör Tekla: Régi magyar drámái emlékek, I—II. 1960, Budapest. — Klaniczay Tibor: A múlt nagy korszakai, 1973, Budapest. — Köpke, R.: Hrotsvit von Gandersheim, 1869, Berlin. — Mone, F. J.: Schauspiele des Mittelalters, 1946, Karlsruhe. — Nagel, B.: Hrotsvit von Gandersheim, MCMLXV, Stuttgart. — Sommer, E.: De Theophili cum diabolo foedere, 1844, Halle. — Szövérfy, J.: Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung, I—II. 1964, Berlin. — Toschi, P.: La poesia popolare religiosa in Italia, 1935. Firenze. — Winterfeld, de P.: Hrotsvithae Opera, 1902, Berlin. — Young, K.: The drama of the medieval church, 1933, Oxford.

Oláh Mátyás munkája

Popelka

Nitga bilo na svetu nitga neese biti

Koj se moget na borsju majku poturati

1
Sfédocitel grešniki veliki i máli

Kivite pomoes márie nad seboim sepoznali

2
Peldaje tenfilius koje veket vrágu

Da eses boga ra tajatt i májku predvrágu

3
4
A ko nyemu na svrsku bludnomu pomoe
Greha vekiveconoga daga imat more

5
Kátore tenfilius vesi vrágu zaveral

Sfójom krójom nyemuse navéke rapisral

6
Tako vráraszjom pomoesjom tenfilius bludni

Drugo vréme nyegovo gréheire on trudi

7
Jednos posme sám seboim milo tuguvali
I sfój vsitek seemerni jako oplakati

„ÉNEK” (TENFILIUSRÓL)

(Szöveghű fordítás)

Nem volt a világon olyan és nem is lesz, aki a Szűzanyára panaszkozhatott volna. Bizonyítjátok ti kis és nagy bűnösök, akik Mária segítségét magatokon megismertétek.

Erre példa Tenfilius, akit azt mondta az ördögnek, hogy meg fogja tagadni Istent és a Szűzanyát,

Ha neki segítségére lesz a paráznaságban (feslettségben) és akkor őt örökké bírhatja.

Erre Tenfilius (egészen) teljesen elkötelezte magát az ördögnek és a vérével örökre neki írta el magát.

Így az ördög segítségével Tenfilius paráználkodik és hosszú időn át bűnös életet él. (Bűnt követ el.)

Egyszer elkezd magában panaszkodni és kezdi siratni keserves életét:

Nem vagyok méltó arra, hogy Isten megszánjon, megérdemeltem a pokol minden kínját.

Megtagadtam az Istent és a Szűzanyát és a test paráznaságáért eladtam lelkemet az ördögnek.

Nincs már többé reményem a Szűzanyában, a legnagyobb bűnösök segítőjében. (Tenfilius) Elmegy a templomba és imádkozni kezd és Mária szobra előtt kezd könyörögni.

Vedd magadhoz Szűzanyám az eladott bűnös lelket és végy öledbe engem az elveszejtettet.

Te vagy az én reménységem, segítségem, ne fordítsd el anyai arcodat.

Leborulok előtted és sirva imádkozom hozzád, majd ha a lelkem elhagy engem.

Erre Mária vigasztalni kezdi a bűnöst, hogy majd imádkozik érte fiánál.

Ezután Mária az ördöggel kezd kiabálni, hogy a bűnös szerződését adja vissza.

Erre a pokolbéli dühösen kezd kiabálni, amiért a hatalmas Istenanya vele igazságtalanságot követ el.

Mert hiszen nekem maga az Isten adott hatalmat arra, hogy a pokolban kínozhassam azt, akit magamhoz bolondíthatok.

Ezért most nekem igazán nagy kárt teszel azzal, hogy el akarod venni tőlem ezt a szomorú madarat.

Ekkor Mária kezdi az ördögöt kérlelni és kemény szavakkal rivall rá:

Hallgass te, pokolbeli ördög, add vissza az írást, mert mostantól fogva Tenfilius örökre az én szolgálóm lesz.

És így az ördögnek vissza kellett adni az írást. És a lélek nélkül kellett visszamenni a pokolba.

Mária szeretettel fogadta magához Tenfiliust és szolgálójává ismerte el.

És így kezd hozzá nyájasan beszélni: kérve, hogy ezt a kegyelmet a világnak hirdesse.

Ezért kedves keresztény férfiak és nők, soha ne feledjétek a Szűzanyát!

Mert ő értünk kérni fogja fiát és minden bűnünk bocsánatát el fogja nyerni.

Oh Mária drága anyánk, ne vond meg tőlünk az égi kegyelmet.

Mindannyian mondjuk: ámen, hogy ne égessen bennünket a tűz.

A NÉPHAGYOMÁNYOKAT ŐRZŐ EGYHÁZ

Az egyházi néprajz az utóbbi időben az általános néprajz elhanyagolt területe, pedig többek között sok vonatkozásban hozzájárulhat a vatikáni zsinat megbeszéléseinek és határozatainak megértéséhez. A néprajznak ez az ága azzal a néphagyománnyal foglalkozik, amelynek egyházi gyökere van, egyházi talajból sarjad vagy valamiképpen az egyházzal kapcsolatba kerülve, ott meghonosodott. Egy hivatalos és nem hivatalos formanyelv jellemzi, mert a liturgiához a népliturgia, a hithez a néphit, a természetfelettihez a természetes járult. Ez az egymasmellettség történelmi adottság, amely napjainkban is hat. Az egyházban élő néphagyományokban az ősi keresztény hagyományok mellett kereszténység előtti rétegeket is találunk. A középkori és újkori nyugati keresztény egyházi szokásokban még az ősi babilóniai néphagyományok és a Latium paraszti kultúrája is tükröződik. Ennek a történelmi kontinuitásnak az eredménye például, hogy a „bolondok királya” néven ismert babilóniai szokás a római saturnaliákba került. Mindkettő a keresztény középkor paródiás hajlamából (1) a bolondok ünnepébe (*fête des fous*) és az ezzel kapcsolatos festum puerorumban folytatódik (2), amelynek végső szakasza a Csíkban és sok más helyen is szokásos aprószentelések. Ezzel az állandó egymás mellé rendeléssel és átformálással magyarázható ez a „vallástörténeti geológia”. Ezeknek a szokásoknak a kialakulásában a tiltások mellett egy hallgatólagos beleegyezés is észlelhető, amely a lélek misztikus vágyával (szubjektív áhítat) és a kollektív forma kívánalmaival is számol. (3)

A néphagyományokat az egyház tudatosan is ápolja. A II. vatikáni zsinat határozata az egyházi életet érintő kérdésekben (istentisztelet, a népnyelv használata, népművészet, népénekek, ájtatosságok) a legnagyobb mértékben alkalmazkodik a népi szokásokhoz. Mindez a történelmi fejlődés alapján nyugszik. Már az elvirai zsinat (306) figyelmeztet arra, hogy a pogányok istenszobrait minden ok nélkül nem kell megsemmisíteni. Előfordult ugyanis, hogy a túlbuzgók istenszobrokat zúztak szét s ezért életükkel fizettek. Ezeket a zsinat szerint nem kell vértanúkként tisztelni. (4) A régi zsinati törvényhozás szellemében adták ki rendeleteiket a keresztény császárok is a templomok megőrzésére. (5) E rendeletek hatékonyságáról tanúskodik Rómában a Vesta-templom kiásása is, amelyben igazolta, hogy a kereszténység nem rombolta le a pogány templomokat.

Ismeretesek I. Gergely pápának *Szent Agostonhoz* és misszionárius társaihoz intézett figyelmeztetése is, hogy Anglia néphagyományait tartsák tiszteletben, a pogány templomokat ne rombolják le, hanem alakítsák át keresztény templomokká, a pogány áldozásokat formailag ne tiltsák el, hanem változtassák agapévá, néhány meg nem engedhető szokást telítsenek keresztény tartalommal. (6) Ez volt a kereszténység ősi eszménye s egyszersmind a civilizáció és kultúra feladatainak a kijelölése is. Később a trident zsinat előtti és utáni időkben a centralizációs és normalizálódási törekvések a néphagyomány és néphit némely szokásait mellőzték. (7) De jelentős az a tény, hogy az egyház az alkalmazkodási elvet az évszázadok folyamán nemcsak megtartotta, hanem amint magunk is láthatjuk a vatikáni zsinat óta, megerősítette.

Az egyházi néprajznak sokféle kifejezési formája van. Ezek közül jelen dolgozatunkban a szenthelyekkel, egyházi évvel, áldásokkal, jogi étellel kapcsolatos népi hagyományokkal foglalkozunk.

A középületek közül leginkább az istenháza hat termékenyítőleg a néphagyományok fejlődésére, mert a falak díszítésére és néppasztikára indít. Sok helyt a Madonna és a Szent Család képeivel az anya és gyermeke nagy népi ábrázolásait szemlélteti. A templomoknak ez a hagyományt őrző jellege néhol egész történelmet örökített meg. Ezt szemlélteti az az ősi szokás, hogy ahol a pogány templom helyén keresztény templom épült a pogány szobrokat a templom külső falába falazták. Ezzel a kereszténység győzelmét szemléltették, de egyszersmind megőrizték az ősi népművészetet is. *Bregenzben* (Voralberg) három pogány istenszobrot a kápolna belső falába is beépítettek. A román templomok portáléin

például *Remagenben* (Rajna-vidék) az Apokalipszis 22,15 szerint díszítményként a templom belsejéből száműzött pogány szörnyetegeket, jeleneteket örökítettek meg. A *groszen-lindenii* (Hessen) templom portálóján a germán mitológia istenségeit, a napot és holdat elnyelő szörnyeket láthatjuk. De néhol a templom belsejében is található pogány képeket, mint az *aachenii* székesegyház szőszékének a padozatán a föld istennőjének, Isisnek a képét és jelképét, a hajót (*carrus navalis*). Ez a végső jelentésében abrenunciációs kép ősi hagyományokat is őriz. (8)

A *Szent László legendáját* ábrázoló középkori gelencei és székelyderzsi templomok falfestményei a pogány korba visszanyúló művészet becses emlékeit őrzik, mert a Szent László legendákban eurázsiai, szkíta mondai elemek is keveredtek, mint például a „keleties kedveskedési jelenet” (amelyet egyébként a Vatikáni Legendárium is őriz). (9) A XIII. században épült *kisbényi* templom pillérfőjén látható vadászjelenet az akkori viseletet, Hunor és Magyar mágikus vadászatát örökítette meg, még ha egyházi tartalma az állati testbe öltözött gonosz üldözését és megsemmisítését is ábrázolja. (10) Hogy szülőföldem példájával éljek, a csíkszentléleki szárnyasoltár (1510) a csíksomyói zárda képét, a csíkiak öltözetét, vonásait őrizte meg.

A szenthelyek azonban nemcsak plasztikus emlékekkel őrzik a néphagyományokat, hanem mint a hősköltészet forrásai is. *Joseph Bédier* (1864—1937) francia irodalomtörténész szerint ugyanis a *chanson de geste* számára azok a szerzetesek adtak anyagot, akik a középkori híres zárándokhelyeken éltek s ahol a hősköltészet szereplőinek sírjait őrizték. (11)

Az egyházi és polgári esztendőn kívül van egy szakrális elemekkel tele néprajzi év is. Salzburg egyik múzeuma a 12 hónapot, a népi áhitat profán és szent időszakait az alakoskodókkal együtt mintegy pillanatfelvételekben szemlélteti.

Az évezredes ősi hagyományok a napéjegyenlőség és napfordulók természeti jelenségeihez kötődtek. Az egyház is megtartotta a hagyományos évet és szokásainak nagy részét — ha átértékelve is, de — megőrizte.

A téli napforduló legnagyobb ünnepe, karácsony néphagyományokban gazdag, mert mint a *sol invictus*, *vita invicta* ünnepe a hindu *Pongol*, a perzsa *Mithras*, az egyiptomi *Osiris*, a római *Saturnus*, a germán *Freja* ünnepének hagyományait őrizi. A gyermekek karácsonyi megajándékozása a római saturnaliák maradványa (*dies iuvenilis et servorum*). A gyergyóditrói madármisét flandriai papok honosították meg. (12)

A tavaszi napéjegyenlőség ünnepeihez tartoznak a tavaszi körmenetek. Az ősi hagyományok leginkább az évfordulók körmeneteiben maradtak meg, mert azok jeleneteket idéznek a nép múltjából s bekapcsolják őt celekvőleg is a hagyományokba. Nem ritka, hogy a pogány hagyományok keresztény körmenetben szerepeljenek, mert miként a pogány isteneket a kereszténység győzelmének szemléltetésére a templomokba falazták, az ecclesia triumfáns felvonultathatja a legyőzött isteneket győzelmi menetében is. Ezekben a körmenetekben az áldást közvetítő és megszentelő egyház mellett a természet és a történelem is felvonul. Ilyen az aacheni húshagyókeddi felvonulás, amelyen a napisten szekerén a Wotánt helyettesítő napkerék helyett egy színarany Krisztus-szobrot hordoztak körül. (13) Ilyen volt a csíki húshagyókeddi felvonulás is, amely a plébánia udvaráról indult s a hamubotosok (hamvaszószerda jelképe) kíséretével elégette Konc királyt (a farsangot). (14) Ezt az eszme kört illusztrálja a Laetare vasárnap felvonulás is, amelyet a tél és a nyár harcának szemléltetésére Halberstadtban (Szászország), Mainzban, Strassburgban tartottak, ahol a dóm prépostjának részvételével a tavasz hírnökeként egy medvét is körülvezettek. (15) A húsvéti felvonulások érdekes formája a sevillai körmenet, amelyet hagyományos társulatok tartanak középkori viseletben passiós jeleneteket ábrázoló képekkel, szobrokkal. (16) Szép szokásokat őriz a csíki húsvét-reggeli kikerülés is, amelybe sok egyházi és népi hagyományos elem keveredik. (17)

A nyári napforduló jeles ünnepe Keresztelő Szent János napja (június 24), ősi hagyományokat őriz az echternachi (Luxemburg) körmenetben, amelyben a hívek egy lépést hátra, két lépést előre téve haladnak. A hátra tett lépés a kemény telet, a két előre tett lépés a nyarat jelképezi, amely a hátra tett lépés ellenére is előrehalad a biztos győzelem felé. Ez a hagyományos menet a fénynek a sötétség hatalmával vívott harcát s végleges győzelmét szemlélteti. (18)

Az őszi napéjegyenlőség, amelynek hagyományöröksége nagyjából már elveszett, a Szent Mihály-nap körüli szokásokban tükröződik.

Az egyházi év szokásokban gazdag nagy ünnepeihez a szentek hagyományokat őrző napjai járulnak. A szentek élete minden időben nagy hatással volt a népre. Mídon az egyház lefektette a hősiesség dogmatikus alapját (communio sanctorum), megnyitotta kapuit a szentek tiszteletéből fakadó népi hagyományok számára is, s évszázadok óta állhatatosan halad ezen az úton. Ezért jelentős a modern etnográfus számára az őskeresztény hagiografia, amelynek néprajzi értelmezése még távolról sincs kimerítve. A nép változó ízlésének és hangulatának megrajzolására még sok megállapítást tehetünk. Amit az Acta Sanctorum, az Analecta Bollandiana, Legenda Aurea, Gesták az Acta Martyrum és Vitae Sanctorum számára a krónikások stílusában az elmúlt évszázadokban mondtak, a szentek ünnepeiben tükröződnek. A szentek tiszteletének tradícióhoz kapcsolódó színes egyházi-népi hagyományaiból e helyen csak néhányat említhetünk.

Szent Fábán és Sebestyén (január 20) már a IV. század óta jelentős, népszerű szentek. Mindkettő közbenjárását kéri ember és állat járványos betegségei ellen. Sebestyén nyilat, mint amulettet a „pestis mérgező nyila” ellen hordták. Sebestyén Pestnek is patrónusa, róla nevezték el a Sebestyén teret, szobrát szentmise után körüljárták. (19) Február 17-én van *Szent Donát* napja, aki a mitológiai Donar helyére került. Ereklýeiről azt tartják, hogy lecsendesíti a vihart. Münsterfelfelben (Westfalen) külön „időharangja” is van. (20) *Szent Gertrud* (március 17) a mitológiai Isis ünnepeit helyettesítette, amelyeknek középpontja a belgiumi Nivelles volt. Isissel kapcsolatos Szent Gertrud hajóformájú áldásphara is. Szent Gertrud egyébként a hajósok védőszentje. Kápolnája Bonnbán a Rajna mellett van. Kocsiját, amelyben végighordozták a körmenetek alkalmával, a nivellesi templomban őrzik. (21) *Sarlós Boldogasszony* napja az Ed-dak esőistennőjének Sif-nek emlékét őrzi. Ezt az ünnepet Németország egyes vidékein Maria Sifnek nevezték s „negyvenes nap” jellegét a közeledő aratáshoz fűzték. (22) Hilda valkúrt *Havas Boldogasszony* (augusztus 5) képviseli. Hildáról ugyanis azt tartották, hogy ő idézi elő a havazást. Hildesheimben (Hannover) egy Mária napi havazás emlékére Lajos császár (Nagy Károly utóda) akkora templomot építtetett, mint amekkora területre hó esett. Azóta azokat a templomokat, melyekhez hasonló mondák fűződnek: Maria ad Nives, Notre-Dame au neige-nek nevezik. (23) Az ősi magyar néphit Boldogasszonyának nevét őrzi a két nagy Mária-ünnep augusztus 15-én és szeptember 8-án. A kilences szám varázserejének és az ősi áldozat emlékének hagyománya öröklődik a Nagyboldogasszony-napi kilencféle növény szentelésében. (24) Az őspogány őszkezdő magyar nap Kisasszonynapja, Mária napjává változott. (25) *Dömötör napján* (október 20) a szegedi pástorok zászló alatt vonultak búcsúra; s az egyházi szertartás után a juhászok megajándékozták a plébánost, a búcsúében felszolgált birkaprikást pedig a templom udvarán fűzték meg. (26) *Mindenszentek* ünnepét Csíkszentdomokoson a népliturgia gazdagította: ezen a napon a nép „keresztaljával” a közeli erdőségbe, Pásztorbükkbe ment búcsúra. A menet a templomból indult. A mindenszentek litániája után a búcsú vezetője olvasót mondatott. Pásztorbükkben azon a helyen, ahol Ördög Balázs és Nagy Kristály András megölte Báthori Endre bíboros fejedelmet, a falu papja misét mondott, szentbeszédet tartott, elvégezte a halotti szolozsmát s a feloldozó éneket, majd mindnyájan elénekelték a Báthori életéről szóló ősi éneket. (27) Mindezt egy tölgyfa alatt végezték, amelynek derekáról 1936-ban ezt a történelmi felírást olvastam:

*Báthori kardinal Erdély fejedelme,
Éltét it fejezte s végső veszedelme
Tulajdoníttatik Nagy Kristály Andrásnak,
Mikor egy híja volt az ezerhatszázaknak.
Azután tizenhét s kétszáz esztendővel,
Tétetett e kereszt, hogy lenne örök jel.
Tette e keresztet Puskás Tamás papunk,
Mikor ezernyolcszáz tizenhatban irtunk.*

Szent Márton (november 11) a téli évnegyedkezdés szokásait őrzi, a rómaiaknál Aesculapiusra emlékeztet („avis Martini”), kardjával, köpenyével („prémes Márton”), lovával a mitológiai kultuszt idézi. (28) *Szent Miklós* (december 6)

a németeknél mint mitológiai alak lóháton jelenik meg, ezért templomaiban több helyt patkót láthatunk befalazva. Az ünnep kalácsát is patkó formára sütik. (29)

A népliturgia áldásai is sok keresztény elemet tartalmaznak és sokszor ezek tartják életben a varázsének szövegeit. Az áldásformulák az emberi kapcsolatok, betegségek egész területét felölelik. A középkorban nemcsak a gabonához és fontosabb terményekhez, hanem mindenfajta haszonállathoz is fűződött egyházi szertartás. (30) Az áldások láncolata ma is átfogja a folyók és tengerek, virágok és mezők, a havasi viharok és emberek életét s mint ősi közösségi javak a vallás, kultúrtörténet és irodalom számára értékes dokumentumok.

Ha a népi áldásokban tovább él a varázsének, az egyház áldás-szövegeiben a technika új vívmányai is szerepelnek. A nehéz problémának látszó kérdés: technika és vallási hagyományok közös nevezőre hozatala, gyorsan fejlődő korunk nélkülözhetetlen termékeinek (gőzgépek, gépkocsik, repülőgépek) megáldása figyelemreméltó modernséggel oldódik meg bennük. Az áldás a természeti folyamatoknak, a technika csodás eredményeinek elismerésével és lelki kontaktussal drámai együttéléssé és új élőszokások forrásává válik.

Az egyházi néprajz jogtörténeti hagyományokat is őriz. Ezeknek egy része a szentek legendáiban előforduló királyi adományozásokban maradt fenn. Eszerint például Chlodwig király *Szent Remigiusnak* annyi földet adományozott, amennyit körüllovagolt a király déli alvása idején. Hasonló módon adományozta a földet Waldemár király *Szent Andrásnak*, *Dagobert Szent Florenciusnak* és Károly császár *Szent Arnoldnak*. (31) De nemcsak a legendák, hanem az egyház-községi gyakorlat is, főleg a patronátusok kérdésében, sok jogszokást őriz. Ilyen a cluny-i monostor Péter-kultusza, a franciaországi „Bertalan gyertya”, (32) a szülőanya törülköző és fonaladományai (offerenda lini et canabi). Ilyen nálunk a hívek számának és oblatiőinak vízkeresztű összeírása. (33) Mindezek a szokások a néprajz és kultúrtörténet számára értékes adatokat szolgáltatnak.

Mindent egybevetve megállapíthatjuk, hogy az egyház minden időben tiszteletben tartotta a népek egyéniségét, jellegzetességeit, hagyományait s ez szüntelenül közelebb vitte a népekhez. A II. vatikáni zsinat ennek a folyamatnak kontinuitását jelzi.

Források: (1) Paul Lehmann: Die Parodie im Mittelalter. München. 1922. — (2) dr. Hanns Koren: Volksbrauch im Kirchenjahr. Salzburg, 1934. 75. — (3) Maria Beermann: Volkstümliche religiöse Ausdrucksformen im Katholizismus, in: Die Christliche Frau 27 (1929) 356. — (4) C. J. v. Hefele: Conciliengeschichte Freiburg, 1873. I. 183. — (5) Hartmann Grisar: Rom beim Ausgang der antiken Welt, Freiburg i. Br. 1901. I. 17. — (6) Hergenröther-J. P. Kirsch: Handbuch d. allgem. Kirchengeschichte Freiburg 1924. I. 727. — (7) Georg Schreiber: Kirchliche Volkskunde, in: Deutsche Forschung, Heft 2, Berlin 1928. 58. — (8) Karl Simrock: Handbuch der deutschen Mythologie 5. kiad. Bonn 1878. 519. — (9) László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete, Bp. 1944. 417. — (10) László i. m. 414. — (11) Giuseppe Cocchiara: Az európai folklór története, Bp. 1962. 324. 597. — (12) Szendrey Zsigmond: Jeles napok, in: A Magyarság Néprajza 3. kiad. Bp. 1943. IV. 284. — (13) Karl Simrock i. m. 545. — (14) Székely László: Nagybojti és hűsvéti szokások Csíksban, in: Erdélyi Iskola 9/2, 1943. 251. — (15) J. Grimm: Deutsche Mythologie, Göttingen 1835. 743. — (16) J. B. Malina: Orbis catholicus, Berlin 1933. 138-139. — (17) Székely László: Ünneplő székelyek, Csíkszereda 1944. 18. — (18) Karl Simrock i. m. 590. — (19) Szendrey Zsigmond i. m. 272. — (20) Karl Simrock i. m. 270. — (21) Oswald A. Erich und Richard Beitzl: Wörterbuch der deutschen Volkskunde, Leipzig, 1936. 242. — (22) Karl Simrock i. m. 379. — (23) Uo. 368. — (24) Uo. 536. — (25) Szendrey Zsigmond i. m. 280. — (26) Bálint Sándor: A szegedi nép, Bp. 1968. 169-170. — (27) Székely László: Áhítat a falun, Csíkszereda 1943. 25-27. — (28) dr. Hanns Koren, i. m. 179. — (29) Karl Simrock i. m. 564. — (30) Dömötör Tekla: A magyar néphit és népszokások Kelet és Nyugat között, Ethn. 75, 1964. 193. — (31) Karl Simrock i. m. 542. — (32) Ch. Lalore: Cartulaire de Montier-la-Celle, in: Collection des principaux cartulaires du diocèse de Troyes, 6, 1802. nr. 232. p. 280. — (33) Szendrey Zsigmond i. m. 271.

A legelső magyar népdalszöveg gyűjtő

PETRÁS INCZE JÁNOS

Kallós Zoltán *Balladák könyve* című művének bevezetőjében Szabó T. Attila hangsúlyozza, hogy a magyar irodalomban a legelső népdalszöveg gyűjtő nem Erdélyi János, nem is Križa János, hanem a messze Moldvában, elszigetelten tevékenykedő Petrás Incze János. A gyűjtésre való ösztönzésben sem Gyulai Pál, hanem Döbrentei Gábor áll az élen. Mindez 1956-ban vált nyilvánvalóvá, amikor Petrás Incze János népdalanyaga: 2029 sort kitevő 85 népdalszöveg e sorok írójának könyvében (Domokos Pál Péter—Rajeczky Benjamin: *Csángó Népzene*, Budapest, 1956., I. kötet 25-129. lapok) Petrás rövid életrajzával együtt megjelent. E könyvkiadással tisztázódott, hogy Petrás Incze János 1841—43 években Budapestre a Magyar Tudós Társaságnak megküldött anyagában a magyar klasszikus balladák közül a Nagy hegyi tolvaj (33. sz.) Széjep fejéer juhaszka (34.), Ahol felnőtt vala (54.), Eme nyuguvó mezőbe (Molnár Anna) (57.), Szegény árva asszony (Budai Ilona) (60.), Elindula három árva (65.), Oláhul Marinka és a két változatban is feljegyzett Párjavesztett gerlice (35. és 74. sz.) balladaszerű szöveget közölte. Titok és megoldatlan kérdés marad, hogy folyóiratirodalmunk egyik legelső tagja, a Tudománytár 1842-i évfolyama miatt közli Petrás Incze János anyagának csak 1—20. számú népdalát a 150-163. lapokon és miért nem kerít sort a többi népdal, de különösen a balladák közlésére. Erdélyi János is csak a Tudománytárban közzétett 20 népdalt közölte munkájában (Erdélyi János: *Népdalok és Mondák I—III.* Pest. 1846—48) az I. kötet 417-34. lapjain „Csángó dalok” címen, pedig a magyar nyelvsziget minden irányából érkező népdalanyag a kezéhez jutott s így ismernie kellett a Petrás Incze János teljes anyagát is!

A XVIII. század végén nyugatról indult felhívás: „... érdeklődni kell bármily népnek költészete iránt, csak eredeti legyen az”, tanítás: „... a közenekekben... különböző vidékeken lakóknak különböző szójteéseket, természeti indulatukat gyönyörködve csodálhatjuk”; vagy: „... minden nyelv szépsége ott (ti. a versben) tenyészik, mintegy melegágyban ott nevelkedik...” a XIX. század elején alakult Magyar Tudós Társaságra is hatással volt. A Társaságnak több nyelvet beszélő és nyugaton is megfordult két személyisége, Döbrentei Gábor és Toldy (Schedel) Ferenc a magyar nyelvsziget keleti részéből érkező hangokra felfigyelt, és a Társaság levelező tagját, P. Gegő Eleket konkrét „megbízással” néprajzi tájékoztatóra 1836-ban Moldvába küldötte. Gegő megtette útját, meghozta tájékoztatását a moldvai magyarok mind földrajzi, mind történelmi körülményeiről. Térképpel is ellátott, bő statisztikákkal kiegészített jelentését a Társaság saját „hivatalos irományaként” nyomtatta ki 1838-ban. A Gegő könyvével felkelt érdeklődést Döbrentei Gábor terelte egyetlen határozott irányba, amikor 1841. július 22-én egészségének helyreállítása céljából Borszék fürdőre ment és ott a moldvai magyarság kérdésének aprólékos tanulmányozására alkalmas személyt keresett és talált az éppen szintén Borszéken fürdőző Arduini Rafael moldvai katolikus püspök titkára, majd Petrás Incze János személyében.

Döbrentei — Arduini püspök tudtával és engedélyével — Petrás Incze Jánoshoz 1841. július 22-én 38 kérdést tett fel írásban, mely kérdésekre már július 28-án megkapta írásban a Petrás feleleteit, mégpedig püspöke hitelesítésével és aláírásával. Döbrentei a „Feleletekkel” 1841. augusztus 31-én Budára hazatért, majd azokat a Tudós Társaság szeptemberben tartott nagygyűlésén bemutatta, melyeknek a Tudománytárban való azonnali közlése határozatba ment. Döbrentei bevárta Petrás néhány további adatát és azután a „Feleletek” teljes anyagát, a „népdal szövegek” közül az 1-20. számúakat közzé is tette a Tudománytár 1842-i évfolyamában.

Döbrentei Gábor 38 kérdése a Magyarország határán kívül régóta élő magyar népcsoport sajátos életrendjét, életkörülményeit akarja tisztázni, amikor az ott

élő magyarság statisztikája (1.), földrajzi elhelyezkedése (2., 3., 7.), történelme (6., 27., 31., 32., 33.), vallása, lelki vezetése, papsága (17-25.), írásai, nyelve, dalai (15., 16., 24.), néprajza (4., 34.), foglalkozása, birtokviszonyai (3., 7.), antropológiája stb. után érdeklődik. A már említett Toldy-féle, Gegőhöz intézett parancsszerű „Utasítás” után Döbrentei „Kérdéseit” egy sajátos magyar népcsoportnak főként néprajzi körülményeit kutató, a magyar irodalomban legelső „Kérdőívnek” kell tekintenünk.

Petrás Incze János Forrófalván született 1813-ban. Apja, Petrás Ferenc Forrófalva 45 éves kántora, aki a Háromszék megyei Kantában (Kézdivásárhely) a minorita rend egri kolostorába került és az „istenes tudományokban” ott mész és írja. Forrófalva Románia Moldva nevű tartományában, Bakó vármegye beszercei járásában van, Bakó városától délnyugatra, a legnagyobb csángó magyar falucsoport közepén, a Szeret folyó jobb partján fekszik. Az újszülött kántorivadék a keresztségben János nevet kapta. Kántorok voltak az összes felmenők is, egészen az úkapáig, aki 1671-ben kezdődő magyar nyelvű naplót írt a moldvai magyarokról. Az úkapa ősei Baranyából vándoroltak Moldvába, Egyedhalmára (a mai Agiud) és onnan szertült el a nagy család a Szeret partján.

A felcseperedő kis Petrás Jánost az elemi ismeretekre a kántor édesapa tanította. Középiszkolai oktatását, nevelését a háromszéki kantai minorita szerzetesek végezték el. Ott érlelődött meg benne a szerzetbe való lépés gondolata. Kantából a minorita rend egri kolostorába került és az „istenes tudományokban” ott mélyült el. 1831-ben Incze néven a rend tagjai közé „beesküszik”, majd 1836-ban pappá szentelik. Pappá szentelése után misszióba a „Missio Moldavia Fratrum Minorum Conventualium”, azaz a könnyebb szabályok szerint élő kisebb rendű ferences testvérek moldvai missziójába küldték szülőföldjére, testvérei közé. Petrás Incze János a papi pályára felkészülten, misszionáriusi feladatok végzésére készen, szíve szeretetével, lelkesedéssel áll munkába Moldvában.

A Magyar Tudós Társaság 1837. november 23-án Fr. Magni, Joannes Carolustól, a moldvai minoriták Apostoli Vikáriusától latin nyelvű levelet kapott, mely Jassyban, 1837. október 31-én kelt. A levél fordításomban így következik: „...A moldvai fejedelemségben szétszórtan élő magyarok körülményeinek jobbátételelén fáradozom. Ezeknek nagy része ugyanis — akiket az alábbiakban moldvai magyaroknak fogok nevezni — csaknem teljes mértékben elfelejtette anyanyelvét, más részük pedig annyira romlottan beszél az, hogy az illusztris nyelvnek eme megtépzott formáját a tudatlanság sötétjében tespedők is ki-nevetik... Minthogy Moldvában a műveltség terjesztésére itt-ott olyan iskolákat állítanak fel, melyek nem jelentéktelen eredménnyel működnek, a gyermekek kezébe román nyelven írt magyar nyelvtant kellene adni... ingyen...”

Magni levelét a magyarországi lapok közölték. (Hazai Tudósítások, Jelenkor) A Tudós Társaság a célra gyűjtést indított és az összeadott 106 Pf. 50 krajcáron vett könyveket Moldvába küldötte.

Petrás Incze János amint megpillantja a Magni levelét, még aktív működése előtt megírja válaszáat „Észrevételek a moldvai magyarok ügyében Magni Károly Jánosnak, a Moldvai Katolikus Misszió igazgatójának a Magyar Tudós Társasághoz 1837. október 31-én írt levelére”. Feltárja a levélíró indítókait, hogy a magyar haza tudósai jobban lássák a dolgot. Magni — mondja — már hat éve áll a misszió élén, de ez idő alatt sohasem jutott eszébe a Magyar Tudós Társaság, melyet olasz szívből utált, gyűlölt és kigúnyolt. Az istenszolgálatban a magyar nyelv használatát megtiltotta, az utcán magyarul beszélőket kinevelte. A nyelvük védelmében felszólaló minoriták Rómába küldött panaszát főnökük ellen nem hallgatták meg ott. Magyar parochiákra magyarul mit sem tudó lelkészeket küld, és eddig semmit sem tett a magyar nyelv ügyében, sőt ő maga a magyar nyelvet ökörbógságnak, szamárordításnak nevezte. Milyen nyelvismeret alapján állapítja meg hát, hogy „egy része elfelejtette”, más része „romlottan beszél” a nyelvet? Hiszen saját vallása szerint „csak egy szót sem tanulhatta meg”. Való, hogy nem grammatika szerint beszélnek, de könnyebben érthető, mint a Mátra völgyeit lakó kövendi, vagy szentistváni palócok. Tudatlanok, de *tudatlanságuk oka az olasz papság gondatlansága*, mert nem törődnek a nép tanításával. *Moldva magyar lakosságának száma 60.000 fő, a Propaganda mégsem nevelt századok óta egyetlen lelkészt sem közülük*, „pedig Moldvának is az az Istene, aki a többieknek”. Maguk közül való tanítóra, papra van szükségük! Csakhogy akkor az olasz minoriták befolyása csökkenne.

„Költ Moldovában Igaz völgyben április 10-én 1838 Nzsk. Ui.: Kéretik tisztelettel szerkesztő úr e soroknak ha lehetetlenség benne nincs hív közlésére.”

Petrás Incze János „Észrevételei” megérkeztek a Tudós Társasághoz, de az aláírást nem tudták megfejteni, s így a fontos írásra „Ismeretlen levélíró” feljegyzés került, s mint ilyen bizonyára olvasás nélkül jutott irattári helyére.

Magni hat év múltán szülőföldjére távozott, és Moldva apostoli vizitátori és prefektusi székét 1838. szeptember 28-án Arduini Rafael Péter carrensi püspök foglalta el. Az új olasz püspök — emberpéldánynak is adoniszí, gyönyörű férfi — talán egyetlen az Olaszországból küldöttek között, aki a moldvai magyar nép sorsa iránt őszinte érdeklődést mutatott és érte rövid működése alatt is sokat tett. Az időközben Pusztinára kinevezett Petrás Incze Jánosban felismerte a tehetséget és tudást, és titkárként többször magával vitte, így Borszékre is. Innen indult Petrás Incze János és a Magyar Tudós Társaság, illetve első kiküldöttje, Döbrente Gábor, majd az őt követő megbízottak közötti barátság. A „Feleletek” átadása után sűrű levélváltás következett. Petrás minden levele terjedelmes, a moldvai magyarság életét pontosan ismertető leírása, melynek minden betűje a Tudós Társaság tagjainak és a magyar olvasóközönségnek van szánva. Elenyésző kis hányaduk került kiadásra, legnagyobb részük ismeretlenül a Tudományos Akadémia levéltárában van. A mellékletekkel együtt mintegy harminc levél érkezett a Tudós Társasághoz. 1838-ban az első és 1886-ban az utolsó. Az 1848 és 1863 közötti 15 évről egyetlen levél sem került elő.

Munkáját Pusztinán Arduini püspök ideje alatt szíve szerint végezhette, mért püspöke mindenben meghallgatta és tervei keresztülvitelében támogatta. Mielőtt 1842. augusztus 9-én végképp eltávozott Moldvából, Petrás még Klézsére helyezte el és kötelességévé tette, hogy a moldvai magyarság történetét latin nyelven írja meg és küldje utána Rómába.

Arduini eltávozásával Sárdi Pál következett a misszió prefektusi székében 1843—48 között. Az új klézsei pap portáján ez idő tájt jelent meg a Tudós Társaság első budapesti küldöttje, Jerney János, aki az Akadémia megbízásából végezte 1844-ben etelközi utazását, 1851-ben adta ki „Jerney János Keleti Utazása” I—II. című könyvét. Ennek 23. lapján olvassuk: „...a Klézse patak partján a' hasonnevű faluban értem Petrás Incze honunkban is immár ismert moldvai születésű derék magyar lelkész... Döbrentei leveléből legott megismer-ven Petrás utazásom célját nyílt barátsággal fogadott... Petrás tudományos műveltségű és családi viszonyok által a' csángókhoz köttetett egyén, gondolom mindenek iránt adhat kellő utasítást... A klézsei csángók tehát jó magyarok és hozzá még rezesek is, ami már bizonyítja szabad ősi településüket... Pater Jánosnak nevezik a buzgón tisztelve szeretett s köztük született Petrás lelkész... kívül több ízben megjárám csinos lakjait, házi életük és szokásaikkal megismerkedendő, saját szerű beszédjüket hallandó .. Petrással a régi nagypataki temetőbe rándultunk át, hol hat sírkövet fedezénk föl felírásokkal, amiket fölásatván a sírkerthez támasztottunk...”

Jerney és Petrás a csángó magyarok ügyében együtt mentek az új püspök, Sárdi Pál elé, s vele egyértelemben, szinte a püspök utasítására írja, helyesebben tervezte meg Petrás a legfőbb magyar fórumokhoz irandó, püspöki aláírással és pecséttel elküldendő levelet. „Nemes Magyar Nemzeti Országgyűlése! Fenséges Cs. és Királyi Örökös Főherceg és Nádorispán! Kegyelmes Hercegprímás! Kegyelmes Érsekek, Püspökök, Főpapok, Kegyelmes uraim! Nagyméltóságú Főrendek! Tekintetes Karok és Rendek! Nem lehet elrejtve a Magyar Nemzet előtt miként a Moldvai fejedelemségben sok századokat felülhaladó idők óta oly nép felekezett létez, melly vérség és nyelv tekintetében a magyarral ugyanegy... Ezen főpásztorságom alatti bizvást hatvanezer főre tehető népség sorsának... erősb karbahelyezése indíta engemet arra, hogy a magyar nemzet színe, szíve és szeme eleibe... tárjam... Nem polgári jogok kívánásáért emelek értük szót, hanem merőben szellemi jobblétük eszközléséért, oly állapot eszközléséért, melly által hitben, erkölcsben és azáltal nyelvünkben is erősödvén... a görög nem egyesült szertartású földnépével egyenlő status, polgári és vallási szabadságokat szerzhessenek... A magyar anyaszentegyház számos főszlopai tetemes segedelemnyújtással mozdítsák elé az itt keletkezett templomok építését... A hitszolgák még segédek, iskolákat, tanítókat és fenntartásukra költségeket kívánnak az itteni körülmények... stb. stb.” Jászvásárhelyt, 1844. június 27.

A tervezett, de el nem küldött levél alá Petrás a következő megjegyzést fűzi: „Méltóságos Szárdi Pál vérei felszentelt Püspöktől a Moldvai Missio Prefektusa és Apostoli igazgatója tervezetett és elkészítettetni illy modorban parancsoltatott: mikor pedig elkészült a Püspök által ismert, terhes és mégnagyobb okokból alá nem iratván, ügyünk kissé hátrább taszított a Magyar Nemzet Országgyűlés pártolásától.”

Az 1861-ben a Szent László Társulat kiküldötteit Petrás Incze János otthonában éppoly szeretettel fogadta, mint Jerneyt. Ezzel közvetlen kapcsolat létesült közte és a Társulat között. A Társulat megalakulás és Petrás halála között eltelt 25 év alatt 37 alkalommal közvetítette Petrás a moldvai magyar községek kérelmét: templomépítésre, harangvételre, miseruhák pótlására, kegyszerek vételére stb., stb. Íme, miként emlékeznek meg a Szent László Társulat kiküldöttei Petrásról: „...Forrófalváról egy negyed órára eső Klézsére megyünk át... Amint a régi galambbúgos kapun — mintha székely faluban járnánk — belépünk, a tornácban élesen figyelmező házi úr helyzetben teszi magát. Őt, a jó hírből előtünk régóta ismert Petrást köszönteni, ajánlatunkat, kiletünket, szándékunkat kijelenteni pár perc műve volt. Egészen derültté vált tiszta férfi arca s mi a legszívélyesebb rokonsággal fogadattva, csakhamar otthonossá leszünk. Petrás emberies érzelmekben dús kebel, nemcsak hivatásszerűen, hanem személyileg is művelt fő... Magyar atyafisága és barátsága miatt az olaszoktól sok kellemetlenségnek és bosszantásnak volt kitéve... de a szülőföldi kegyeletes kapcsai továbbí maradásra, kitartásra és töredelemre inték a példáséletű, buzgó férfiút.”

Kovács Ferenc társulati küldött naplójában pedig ezt olvashatjuk: „Forrófalvát elhagyva, meredek hágón át a teknő alakú völgyületben fekvő Klézsére ereszkedtünk. Látni lehetett merre van a templom s a papilak. Bátáran léptük át a plébános úr küszöbét, mert tudtuk, hogy e hajlékban kedves nyugnapot tartott fenn számunkra a valódi magyar vendégszeretet. Úgy is volt. Sehol sem találtunk otthoniasabban magunkat, mint Petrás Incze atya házábanál. Ő az, kinek neve megérdemli, hogy arany betűkkel jegyeztessék a moldvai csángók annaleseibe. Külseje megnyerő, termete izmos, közép, képe tojásdad, színezete barnás, szemei mandula-vágatúak, bajusza fölfelé pödört, szakála szürkés hegyezett, mi a szívében, az a nyelvén! Klézsza plébániáján 1350, nyolc filiájában 2363 lélek él. Kelefkézése hihetőleg a kereszténység behozásával egykorú, anyakönyve 1793-tól van.”

A Magyar Tudós Társaság tagjai közül Jerney után Szarvas Gábor, a Magyar Nyelvőr megalapítója, majd Munkácsi Bernát és Kúnos Ignác keresték fel Petrást. Munkácsi Bernát 1880-ban írt cikke így emlékezik meg róla: „Egy őszinte köszönetnyilvánítással kell megemlékeznünk mindenek előtt nemzeti ügyünk egy lelkes misszionáriusának a mi derék Rokonföldinknek — (Petrás írói álneve) — azon kiváló buzgóságáért, mellyel évek óta folyó becses közlései által igyekszik hazai nyelvtudományunknak fejlődésére s azon szíves, hasznos utasításokért, mellyel mint minden előbbi utazót, csekély személyemet is elhalmozá...”

Petrás halála után is jártak magyar tudós kutatók Klézsén (Ballagi Aladár és Rubinyi Mózes), és hagyatékában kutattak.

A Magyar Nyelvőrrel közvetlen kapcsolatban állott, és megalapításától 1872-től haláláig (1886) 41 tudósítást, néprajzi cikket (népdalt, dülőneveket, gyümölcs-, családnéveket, meséket stb.) küldött. A MNyr. 1873 november 15-én a 428. lapon „Üzeneteink” rovatában ez áll: „Petrás Inczének: A dalgyűjteményt kérjük újra, mert belőlük Döbrentei mennyit közölt, mennyit nem, nem tudhatjuk.” Szarvas Gábor tehát nem ismerte a Döbrentei—Petrás kapcsolatot és ezért kérte újra a népdalanyagot és — Petrás kezéből közvetlenül — közölte is.

Petrás Incze János életművét csak a Magyar Tudományos Akadémia kézirat-tárában levő teljes anyag ismeretében lehet méltán látni. Munkáit a magyar néprajz- és irodalomtudománynak volna feladata kiadni.

R o n d ó

Kiutat keres valahol
az ablakon túl a tekintet
egy repülő fémszárnya billeg
elő a fellegek alól

mekkora terhet elrepíthet
négy lángcsóvás acélmotor
kiutat keres valahol
az ablakon túl a tekintet

egy terjeszkedő füstgomoly
vak semmibe takar be mindent
az üvegtábla meg se zörrent
belül csend van nem válaszol

kiutat keres valahol
az ablakon túl a tekintet

A t ű z m a d á r

Az egyik szárnyam égbe szánt
a másik víz színét
súrolja sebes röptű láng
vagyok én aki rég

egy vulkán roppant kráterén
kitörve megszőkött
nyomomban ott izzik a fény
a sötétség fölött

vörös ég az ablak
kunyhón és palotán
olvadt pörkök maradnak
az üveghegy falán

retteg tőlem a gyáva
csak a bátor csodál
egy tollam sugarára
kigyúl a láthatár

ha átzúgok a tengeren
fornak a hús habok
meg nem állíthat semmi sem
fészket én nem rakok

utamat társtalan rovom
mindegyre és tovább
el nem tévedek otthonom
a széles nagyvilág

előlem mind kitérnek
szűkölve a szelek
egyetlen büszke ének
feszíti lelkemet

hogy a határtalannal
azonos egy vagyok
szabadabb mint az angyal
fellegeknél nagyobb.

Megfognál mégis te merész
hogy szárnyamat lenyesd
egy pillantásomtól elégsz
a szemed rám ne vesd

porrá omolnál mielőtt
nyújthatnád ujjadat
füstté foszlana friss erőd
egy suhintás alatt

borulj inkább a földre
arcod homokba fúrd
míg messze száll dörögve
kit önnön lángja gyújt

akkor állj újra lábra
ha megtört a varázs
és nem marad utána
csak egy vérző parázs.

Azt mondják, szerencsém volt, mert kedvező pillanatban találkozhattam vele és mert, állítólag, én voltam az utolsó vendég, akit fogadott. Általában bizalmatlan volt, sokszor nyersen elutasító — elsősorban akkor, ha dolgozni akart. Ilyenkor kikapcsolta a csöngőt, kihúzta a telefon zsinórját, bezárkózott és éjjel-nappal faragott, teljesen elfalazva magát a külvilág elől. Mikor aztán elmúlt a „roham”, nagyot pihent, föltárcsázta barátait, bocsánatot kért a gorombaságaiért.

A budai várban, egy kis öreg ház utcai traktusában lakott, az első emeleten. Egyetlen zsúfolt szobája maradt, benne vaságy és kályha, rozszant szekrény, néhány polc félkész munkáival és megszámlálhatatlan fával telerakva. Spanyolfal — rajta fogas —, választotta ketté a szobát. Világosabb felében a „műterem”: itt volt a munkapadja és a könyvtára, azaz a Biblia, egy magyar népballadás kötet és egyetlen kiállításiának katalógusa. A falon száraz, csorba perccé függött.

Kissé mackós tartása volt, haja rövidre vágva. Arca szinte szép, főként, ha mosolygott. Ritka az az ember, akinek érdemes a beszédhangjáról beszélni; az övé szép, zengő alt hang volt, tiszta beszéddel. Többnyire nadrágot hordott, s mikor meglátogattuk, akkor is másoktól levett nylon férfinag volt rajta.

Míg nála voltunk, állt — neki már nem jutott ülőhely. Egy mesterszéken és egy sámlin ültünk közös ismerősünkkel, Soós Katalinnal. Az ablakhoz támaszkodott, karba tett kézzel. Hosszan beszélt — sok jasszos kifejezéssel, de ezek idegenszerűen hangzottak a szájából: hapsi, csaj... — a betegségről, a vizsgálatról, a tüdőtükrözésről, melyet kívánságára tükröből végignézhettünk s a tüdejébe bepillantva, olyan látványban volt része, „mintha egy kút fenekére nézett volna az ember”. Látszólag igen élvezte a kivizsgálást, a betegek szolgálatát, magát a kórházat, az ottani életet. Ki nem mondottan is arról igyekezett meggyőzni, hogy milyen kegyemen állja a sarat, milyen legénykedő, súlyos betegségét, folytonos halálközelségét csak félvállról veszi.

Még panaszai is inkább zsörtölődésszámba mentek. Akkoriban egy váladékvizsgálat eredményét várta. Két le-

hetőség közül az egyik biztos volt. Ha „csak” tbc-je van, akkor még sokáig élhet ezüstcsöve a torkában, hangtalanul. De ha rákja van, csupán néhány hónapja van hátra.

Hogy lelkében mi játszódott le, nem tudhatni — magyarázgatni, kikövetkeztetni nem akarok. Az azonban biztos, hogy a tbc esélyeiért szurkolt. Egyetlen nagy bánatát emlegette többször is: ha többé nem nyelhet majd szilárd ételt — hiszen megfulladhat tőle —, akkor le kell mondania kedvenc ételéről is, a rántott húsról. Pedig — dicselkedett vígan — ő bizony egy ültő helyében húsz deka szafaládét is megesszik, mert a munkájához nagyon sok energiára van szüksége. És neki „addig” még sok faragást kell befejeznie. Megkérdeztem tőle én is mosolyogva: mennyi időt ad magának? Hasonlóképp válaszolt: hatvan napot vagy hat hónapot. (Nem sokat tévedett...)

— Látom, maga mosolyog. Na, ennek örülök. A szeméből látom, hogy nem vesz komolyan engem — mondta.

— Természetesen, nem — válaszoltam. És még sokat mosolyogtunk egymás biztatására.

Beszélgetésünk során vasárnapi ebédkéje, a pirított, gríz, többször is odaégett. Ez volt gyakori eledele; nem szerette, ha éhes volt. Éléskamrának az ablakok közét használta: ott tartotta a kétszersültet is, amit csak puhára áztatva tudott megenni.

Körülvették a domborművei: keresztetek, golgoták, Krisztusok. Ezek őrizték magukba zárva a néma halálfélelmet. Mert nem volt ő olyan fenegyerek, olyan hányaveti, mint amilyennek látszani szeretett volna. Dehát a fafaragás nehéz fizikai munka, férfierőt igényel. Férfias akaratot, konok keménységet kíván. Alkotásai mind kemény, törvénytelen munkák, becsületes, nagykezü munkák — ezek között hogyan árulhatta volna el finom törékeny, túlérzékeny lelkét avatatlan látogatói előtt? Ha Kőmives Kelemen sorozata ez az áhíttatos, végzet-vállaló kétszer-hat tábla ott függ szobája falán, hogyan sopánkodhatna, mint egy átlagasszony, és vallhatná be, mennyire szeretne élni, dolgozni — boldogan és egészségesen?

Magát is faragta ő; férfias és kemény akart lenni, mint egész életműve.

Ott volt körülötte szinte minden, amit alkotott, mert mint mondta: nem érdekli, mi lesz velük a halála után, de addig minden nap látni akarja őket. Amit eladott, azt is visszavásárolta vevőitől, mert még aludni sem tudott a hiányuktól. Mesélt a galériabeli kiállításáról is. Büszkén emlegette, milyen magasra becsülték munkaasztala fölött függő csodálatos feszületét. Miközben munkáit mutogatta, beszélt a különböző fafajták színéről és arról, milyen cselekkel szerezte meg munkájához a nyersanyagot.

Ablakára galambok jártak.

Abban az időben vált esedékké a Képzőművészeti Alapba történő felvétele, s ehhez jó szolgálatot tett volna egy-két cikk, méltatás. Akkor, azon a látogatáson megbeszéltük, hogy rövidesen újból találkozzunk, nyélbeütünk egy cikket a Vigilia részére és néhány, a faragásairól készült fényképet mellélékelünk hozzá. Végezetül kértem, mutassa meg Erdélyi Zsuzsa akkor még kéziratban lévő könyvéhez készült illusztrációit. Erre azonban nem volt hajlandó. Most már nagyon fáradt a sok beszédétől — mondta —, legyünk szívesek, menjünk el, különben is, dolgozni szeretne. Ez 1973 november derekán történt.

A cikk megírására azonban sohase került sor. Mikor a megbeszélte időben felkerestem, nem találtam otthon. Napok óta nem látták.

Tudván súlyos állapotát, ismerősei kutatni kezdtek utána. Erdélyi Zsuzsa néhány nappal később rálelt: egyik kórházi barátnőjének lakására szökött.

Telefonon beszéltem vele:

— Nem volt otthon a megbeszélte időben — rovom föl neki.

— Senkinek nem tartozom beszámolni a tetteimről — volt az idegen, ellenséges hangú válasz.

— Természetes. Mi csak aggódtunk magáért.

— Teljesen fölösleges.

— Akkor talán megbeszélhetnénk egy másik időpontot.

— Nem akarok magával találkozni. Semmi dolgunk egymással.

Mindketten letettük a kagylót.

Meglepetésemből alig tudtam fölocsúdni. Erdélyi Zsuzsa, aki Esztert olyan bölcsen megértette és tisztelte benne a zsenialitás kettősségét, vigasztalásul megmutatta az illusztrációkat, alázatos munkákat, szárnyasoltárok és népi művészet sajátos egyesüléseit, tragikus ártatlansággal és ájtatos humorral.

Mikor ezeket a sorokat írom, Gyovai Bodák Eszter már több hónapja halott. A könyv megjelenése is addig váratott magára, hogy ő azt már nem érthette meg.

Ismeretlenül élt, sietve dolgozott, jászó nélkül szenvedett, és meghalt, mielőtt észrevették volna. Most aztán sajnálkozhatunk rövid, névtelenül ellobbant életén, mi, akik megint túlélünk valakit.

ULLRICH ÁGOSTON

GYOVAI BODÁK ESZTER VERSEI

A „Hegyet hágék, lőtöt lépék” nagyszerű illusztrátorának, Gyovai Bodák Eszter — mint magát szerény öntudattal nevezni szerette — „fifaragónak” — ezt a két versét (egy harmadik, kissé darabosabb, *Atlényegülés* címmel a borról szól, mint az emberi öröm, mámor és indulatok forrásáról, ám ugyanakkor az Eucharisztia anyagáról is) nem azért közöljük, mintha kiemelkedő esztétikai értéket tulajdonítanánk nekik, hiszen a csak kissé is gyakorlott fül azonnal kihallja belőlük a különféle reminiscenciákat, hanem mint egy hívő, ha tetszik: konvertita kivételesen mély és gazdag lelki életének versben megfogalmazott valóságait.

Egyébként sokkal zárkózottabb volt, semhogy önmagát másként, mint a — mind magas, mind népies — gótika fájdalmas és finom, egyszerre átszellemült és mellbeütően realiztikus élményvilágára emlékeztető „fifaragásainak” tárgyiasításában föltárta volna; nem volt lírikus alkat. Mint maga jellemezte magát: „Szükszajú, olcsó mázas edényké vagyok, mint a mesebeli, mely nehezen fogad be és nehezen tágul; de tudja — mondta mosolyogva — előnye is van: ha felborítanak, nem zúdul ki tartalmam, mint a félrúgott lavóré.”

Ugyanakkor (mint Halász Ottó felsőmocsoládi plébános, aki temette és élete utolsó idejében lelkiatya volt, s akinek szívességéből ezeket az adatokat és tényeket közölhetjük) sok jóbarátja volt; mint az effajta természetek, miközben ő maga nem nyílt meg (mert megnyilatkozásának más volt a területe: a művésze), mintegy kihívta a másik őszinteségét, bizalmát, talán azért is, hogy gondjait-bajait magára vállalja. Míg a maga gondjait-bajait (az anyagiakat is: lakásgond, tüzelőhiány, majd a súlyos betegség, s a jól viselt, de azért nyilván befelé fájó mellőzöttség) megtartotta magának. Barátait olyanoknak fogadta el, amilyenek; magával viszont sokat küszködött. „Nemcsak a sima fával szeretek dolgozni — mondta —, abban nincs fantázia”; s mutatta némely munkáját úgy, ahogyan „a görcs alakította”. Magát is ilyen nehezen alakítható anyagnak tartotta; „sajnos, tudom, elég nyakas vagyok” — mondta, de ugyanakkor érzékenységgel leszámolva teljes, akár a nyerseségig menő őszinteséget kívánt: „Nem kell azt a másikat kímélni, az őszinte szót ki kell mondani mielőbb” — írta egy levelében.

Az anyagiasságot (s a vele karöltve járó művészi engedékenységet) nem ismerte. Munkáiról egészen élete utolsó évéig nem készített másodpéldányokat, nem ismételte meg önmagát (anyagiak reményében); nehezen vált meg a dolgaitól, s akkor is inkább ajándékozott, mint eladott. És nagyon becsületes volt a művészetében; „ehhez nem értek, nem vállalom — hártott el egy fölkinált, de „mesterségén” kívül eső munkát (amit persze könnyedén elkészíthetett volna). — En igazán csak olyan munkát vállalom, ami szakmailag kifogástalan és becsületes.”

Markáns, kemény jellem volt, mosolyogni tudott a szenvedéstől (elsősorban a keserves testitől) befelé nyelt könnyei fölött, mondta róla konorsójánál a rap. Nemcsak pár hónapot töltött szerzetesnők (cisztercita apácák) között; egész élete Istennel volt tele. És bibliás lélek volt: szerette és olvasta a szentírást. Egyszerű lélek is; de ez az egyszerűsége sok mindenből tevődött össze; nem készen kapott, hanem kifaragott egyszerűség volt.

Mint a nagy lelkeké mindig.

A z é l e t e m

A hivatásom: a kereszt,
az utam végig stáció,
az életem fehérkaringes
istenszolgálat, ministráció.

Az életem nem a büntelenség,
hanem az alázat és a bánat,
én minden este tékozló fiúként
ölelem Atyámat.

De itt megtudtam, hogy a gyengeség
sokkal nagyobb lehet, mint az erő,
és hogy több a tisztánál néha
a bűnbánattal könnyező.

Az életem csupa szenvedés
nincs is más, csak a kereszt velem,
az életem mégis csupa boldogság,
sok szenvedés — sok kegyelem.

S a l v e

Szeme csillag volt,
s a haja éjjel
holdsugárból font
ezüst fátyol volt,
s röppent a széjjel.

Homlokát nappal
színarany búza
s játékos kedvvel
sok szín vadvirág
koszorúzta.

Napszállatkor, ha
lelkem csókoita
egész valómat
gyémántos fénnel
hintette, szórtá.

Míg élek, szívem
csak Őt kutatja.
S ha egyszer hívna,
boldogan futnék,
— Salve Regina!
Salve Regina!

Gyovai Eszter munkája

György Eszter munkája

PASCAL

Blaise Pascal (1623—1662) jelkép és példakép. Benne az Újkor két nagy gladiátora vívja meg csatáját: az ész és a lélek. Az ész függetleníti magát Istentől, onerejéből akarja megteremteni világát, azaz a saját képére szabni a Mindenséget, megnyerni a világot, és elfoglalni Isten helyét. A lélek tudja eredetét, Isten teremtményének érzi magát, egyesülni kíván vele, és megnyerni az életet. Pascal életének páratlan eredménye, hogy mindkét küzdőfél győzelmet arat önmaga felett: harcukban feloldódik a teljességre törő barokk irracionalizmus és az egzaktszerező racionalizmus ellentéte, igaz, halálos szenvedések árán, s a kettős győzelem többé nem ismételtető meg, legalábbis nem oly roppant arányok között, akkora intenzitással s ugyanavval a jelentőséggel. Ezért jelkép és példakép Pascal; a jelképek nem sokszorosíthatók, de példaképekül szolgálhatnak a kicsinyeknek is.

Gyermekfejjel, játék helyett, feltalálja az előle elzart tudományokat, ifjúkorában viszont játszva sajátítja el a felnőttek ismereteit, s kitágítja határaikat. Matematikus, fizikus, géométer és bölcselelő, s mások csak azért múlják felül e pályákon, mert maga letér róluk. Mint gyakorlati és üzletember, technikai találmányaival megelőzi korát, s jól jövedelmező csatornázási és közlekedési vállalkozásokban vesz részt. Mint író, első művével a legelső el kerül, lehengereli ellenfeleit, s megteremti a klasszikus francia prózát. De benne lakozik a lélekismeret és a hittudomány géniusza is, új emberképet alkot, s felrajzolja a keresztény vallás szenvedélyes apológiáját, egyben a maga útját földöntúli régiók felé. S az ellentéteket még jobban szétfeszíti, hogy egész élete szakadatlan gyötrő szenvedés, maga mondta, tizenhét éves kora óta nem volt egyetlen fájdalomtól mentes napja sem, de a testi nyomor nemhogy akadályozta volna munkáját, ellenkezőleg, sarkallta rá.

Koraérett, persze, de minthogy gyenge szervezetű, idegzete kényes, túlzottan izgulékony, s már egyéves korában ájulások környékezik, tetszhalálba esik. Ezért atya könnyebb tanulmányokra fogja, humanistának szánja, nyelvekre taníttatja, s mellőzi a nehéz természet tudományokat. Nem tud róluk semmit, mégis, tízéves korában, egy tányér csörgésnek hallatára, hangtani elmélet-félet dolgoz ki. Két évvel utóbb megkérdi tanítóját, mi a geometria? A kapott meghatározás alapján sorra fölfedezi a mértan alaptételeit; elmés szemléltető eljárásokat szerkeszt papírból kivágott idomokkal. Atyja, felismerve a természet ujjmutatását, kezébe adja Eukleidész *Elementáit*; ábécékönyvként olvassa el, s mire a vége éri, birtokába vette a mértant. Tizennegyedik évében már részt vesz Roberge-vel, Mersenne, Mydorge és más tudósok (a leendő Akadémia majdani oszlopai) heti összejövetelein, ahol a geometria izgalmas kérdéseit vitatják. Tizenhat éves korában értekezést ír a küpszeletekről, a kortársak szerint Arkhimédész óta nem készült hasonló, megmutatják Descartes-nak, ám a nagy bölcselelő jóindulat nélkül fogadja, Desargues-nak tulajdonítván a munkát, idegen tollakkal gyanúsítja az ifjút, ki igen zokon veszi, mert Desargues-ból indult ki ugyan, de önállóan dolgozott. Tudós híre már elterjedt, és igen büszke rá, d'Aiguillon hercegné egy gyermekelőadás után úgy mutatja be a mindenható Richelieu-nek, mint „nagy matematikust”. Tizenkilenc éves, amikor atya hivatali munkáját megkönnyítendő, feltalálja (megszerkeszti) az első számológépet, mely az alapműveletek ismerete nélkül is használható. Szabadalmat kér rá, ötven darabot elkészít, mert gyártása drága, nem terjed el; néhány ma is megvan és hiba nélkül működik. A fizikát sem hanyagolja el, 23-30. éve közt továbbfejleszti Torricelli kísérleteit, nagy meglepetést kiváltó tanulmányt ad közre a „horror vacui”-ról vagyis a légüres térről; megméri a levegő súlyát, igazolja a barométer-elméletet, és magasságméréseket végez a Puy de Dome-on. Kísérletileg vizsgálja a folyadékok és gázok nyomástörvényeit, megszerkeszti az aritmetikai (binomiális) háromszöget, a matematika terén kidolgozza a valószínűségi számítást. Róla nevezték el a Pascal-féle tételt a küpszeletbe írt háromszögekről, a csigavonalat, a fenti háromszöget, az ún. hidrosztatikai paradoxont. De írt több más matematikai művet is, amiket csodálójá, Leibniz akart kiadni, azonban egy híján elvesztek. Utolsó geometriai munkája a cikloidról szól, hosszabb szünet után, 35 éves korában írta, a Port Royal kérésére (ez a Pascal-féle csigavonal).

Szép teljesítmény harminc esztendő s korig, de ne higgyük, hogy négy fal csöndjében születik, íróasztal mellett, körző, vonalzó, kalamus forgatásával; mind-ez viták, cikkezések, utazások, sűrű társas élet közepette készül, zajt, vér, mert a matematika a kor divatos tudománya, mint ma az atomfizika, közérdeklődést kelt, és dicsőséget gyümölcsöz. És Pascal nem veti meg a hírnevét, sőt keresi, büszke reá, féltékenyen őrzi szellemi tulajdonát. Általában igen magas fogalma van a szellem rangjáról; a 27 éves ifjú tudós, Krisztina svéd királynéhoz írt levelében, a szellem hatalmát, minden barokk hódolat nélkül, a királyoké fölé helyezi, mert emez csak alattvalóik testére terjed, míg amaz a szellemek sokkal magasabb rendű birodalmában uralkodik. Pedig ekkor java munkája még hátra van, s géniusza ezután ível igazi magasságába.

És mire véljük, hogyan magyarázzuk, hogy a szellemnek ez a káprázlató száguldása egy minden nyomorúsággal megvert testből veszi iramát? Azok közé a kivételes emberek közé tartozik, akik egyformán nagyok az alkotásban és a szenvedésben, s akiknek — Maine de Biran szava szerint — megvan az a szomorú kiváltságuk, hogy mindentalan hallják gépezetük eresztékeinek recsegését, s szerveiknek erre a kiáltozására felel szüntelenül gondolatuk és metsző ékes-szólásuk. A beteg test valóban furcsa dolgokat „kiáltozott” Pascal fülébe, hogy megérthessük sugalmait és a „gondolat” vagyis a lélek válaszait, latra kell tennünk, amit életéről megtudhatunk. Minthogy Pascal még gyerekkorában elvesztette anyját, nénje, Marguerite, Périerne asszony gondozta haláláig; utóbb megírta életrajzát, beszámolt betegségeiről is, laikus módon és nem éppen mélyre-látóan, de a szemtanú hitelességével. „Atyám, gondolható, nagy örömet lelte a haladásban, amit öcsém tett az összes tudományok terén, de nem vette észbe, hogy a nagy és állandó szorongalom oly zsenge korban megtámadhatná egész-ségét; és az valóban romlani kezdett, midőn elérte tizennyolcadik évét. De mint-hogy a gyöngélkedései egyelőre nem voltak súlyosak, nem akadályozták szokott foglalkozásaiban, úgy hogy azidőt és 19 éves korában találta fel, azt az aritmeti-kaik gépet, amellyel mindenféle számvetést lehet végezni, nemcsak írótlól és ér-mők (zsetonok), hanem a számtani szabályok ismerete nélkül is tévedhetetlen biztonsággal... Ez a munka nagyon kifárasztotta, nem a gondolkodás vagy a mozgatás (szerkezet) miatt, amit nehézség nélkül kitalált, hanem azért, mert min-den dolgot meg kellett értetnie a munkásokkal. Így aztán két esztendőbe került, míg olyan tökéletessé tette, amilyen ma. De a fáradság és egészségének néhány éve tartó gyöngesége bajokba döntötték, amik soha többé nem hagyták el; oly-annyira, hogy nemegyszer mondta: tizennyolc éves kora óta egy napja sem múlt el fájdalom nélkül. Mindazáltal e gyöngélkedések nem voltak egyformán hevesek, így mihelyt egy kis nyugalma volt, szelleme nyomban valami új foglalkozást keresett.” — Hogy pontosabbak legyünk, a „gyöngélkedések” főként neuralgiás fejförgöcsök, álmatlanság, étvágyhiány, sőt ételundor formájában jelentkeztek.

Hat év múlva azonban, 24-ik évében súlyos fordulat állt be: „Nagyon rend-ellenes állapotba került, amit a tudományoknak szentelt buzgalma okozott; ugyanis minthogy a szellemi munka túlerőltette agyát, bénulás fogta el dereká-tól lefelé, olyanynyra, hogy csak mankóval tudott járni; combja, lábszára és láb-feje márványhideggé vált, naponta borszeszbe mártott alsónadrágokat kellett hú-zni rá, hogy a meleg valamennyire visszatérjen belé. Ez az állapot arra indí-totta az orvosokat, hogy mindennemű foglalkozástól eltiltsák; azonban eleven és tevékeny szelleme képtelen volt henyélni.” A bénulás három hónap múlva meg-szűnt, és többé nem jelentkezett. Fellábadván, Párizsba utazott, hogy az ottani híres orvosoktól kérjen tanácsot a továbbiakra, többek közt Descartes-tól is, ki jó orvosnak tartotta magát, s türelmet, ágyban fekvést és erőleveseket ajánlott. Tanácsát nem követte, önkéntes ágyban fekvésről Pascalnál szó sem lehetett; az orvosok pedig nyugalom helyett eret vágtak rajta, minél többször, fűrésztették, purgálták, ami hajszálnyit sem enyhítette szenvedéseit.

Ugyanis bajai egyre sokasodtak. „Öcsémet — írja Périerne — szakadatlanul kínozták a betegségek s egyre nagyobb mértékben... Többek közt az volt a baja, hogy nem tudott semmiféle folyadékot lenyelni, hacsak nem melegen, s ak-kor is cseppenként. De minthogy ezenkívül elviselhetetlenül fáj a feje, belső részeit mértéktelen forróság égette, sok más bánalom mellett, azért az orvosok elrendelték, hogy három hónapon át kétnaponként purgálja magát. Így hát be kellett vennie mindezeket az orvosságokat, s evégből fölmelegíttetnie, és csöp-penként lenyelnie, ami valóságos kínszenvedést okozott, és megfájdította min-

denki szívét, aki mellette volt; ő azonban sohasem panaszkodott.” — De tudni kell, hogy Pascal nyavalyái közben percre sem hagyta abba a munkát, ellenkezőleg, mennél jobban kínozták, annál feszültebben dolgozott mindaddig, míg nem úgy látszott, élete forog kockán. Orvosai, barátai, néje és unokahúga tanácsára ekkor feladta nagyobb tudományos terveit, és szórakozásban keresett enyhülést. Ez volt Pascal ún. világiás korszaka (29-35. éve közt); megismerkedett néhány léha ifjúval, libertinnel, ahogy akkoriban hívták a hippiket, s úgy lát-szik, megismerkedett a szerelemmel is. Périerné és leánya, Gilberte (ki utóbb szintén írt emlékezéseket) e dolgairól nem szereztek bővebb értesüléseket, leg-alábbis nem szolgálnak velük, de sejlhetünk egyet-mást *Értekezés a szerelem szenvedélyeiről* című munkájából, mely valószínűleg ily nemű tapasztalatainak gyümölcse. Maga később apáca húgának, Jacqueline-nek „szörnyű kötelekekről” beszélt, melyek „furdalják lelkiismeretét”. Ennek a rövid ideig tartó életmód-nak vet véget balesete a Neuilly hídon, utána átéli „a Tűz éjszakáját”, s élete, tevékenysége új célok felé fordul. De ez más lapra tartozik.

Közben szenvedései állandósulnak, egyre növekednek, újak szaporítják a régieket. Am most már nem igyekszik szabadulni tőlük, sőt úgy érzi, szüksége van rájuk, mert lázas szellemi izgatottságát tetőfokára korbácsolják, s e lát nélkül nem tudna élni. Imát ír, „a betegségek jó használatát kérve Istentől”, s kérése irappáns meghallgatásra talál. 35-ik évében kínos íny- vagy foggyökérgyulladás teszi elviselhetetlenné álmatlan éjszakáit heteken át, s noha már évek óta abba-hagyta matematikai tanulmányait, most eszébe jutnak a csigavonal, az ún. cik-loid problémái, s elhatározza, hogy gyötrelmes állapotát felhasználja megoldásuk-
ra. Barátja és csodálója, Roannez herceg egy este nagy kínok közepette hagyja magara, de másnap reggel gyógyultan találja, s meglepődve kérdi az orvoslás titkát. Pascal, mintha semmi jelentősége sem volna a dolognak, közli, hogy az éjjel meghányta-vetette a cikloid kérdéseit, s megoldásukra jutva, fogfájása is megszűnt. Számításait leírni sem tartotta érdemesnek, szokása szerint fejében orizte, s csak a herceg és Port Royal-beli barátai kérésére vetette papírra őket. Az elmélet kifejtése nyolc teljes napba került.

Még négy esztendőig kínlódik ezután, kórtörténetének legállandóbb tünetei: fej-, gyomor- és bélgörcsök, emésztése merő szenvedés, tápleveseken él, étel, orvosság, minden, ami lenyelendő, utálattal tölti el, de alázatosságából s az ön-sanyargatás vágyából leküzdi. Néha oly gyöngeség fogja el, hogy írni, sőt dik-tálni sem tud, s ez a legnagyobb csapás. Ilyenkor templomokba, kegyhelyekre, ereklyékhez vonszolja magát naptárszerűen összeállított menetrend szerint, vagy pedig a breviáriumot olvassa. De érverése rendszerben van, láza nincs, az orvosok hipochondriára gyanakodnak, avval vádolják, hogy képzelt beteg, purgálják, koty-valékokat itatnak vele. Végül kólika lép föl, bódultság, végletes fejfájás, szaka-datlan alváshiány. Az orvosok tanácsaltanak, úgy vélik, túlozza panaszait, de Pascal jobban tudja, miről van szó: „Nem érzik az én bajomat, tévednek. Fej-fájásomban van valami nagyon rendellenes.” Kezdődik a haláltusa, ájulásokba esik, papot hivat, meggyón, megáldozik, ráadják az utolsó kenetet, utána felsón-hajt: „Csak Isten el ne hagyjon soha!” Elveszti eszméletét, haláltusája huszon-nég óráig tart.

A boncolási jegyzőkönyvet Pascal unokahúga írta vagy másolta, s emlék-irataiban adta közre (kiemelések tőlem V. N.): „Pascal barátai, megnyitván holttestét, a gyomrot és a májat sorvadtnak találták, a beleket fekélyesnek, de nem tudták szabatosan megállapítani, vajon ez oka volt-e a borzasztó kólikának, amiben egy hónapig szenvedett, vagy pedig a következménye. A fej megnyítá-sakor kitűnt, hogy a koponyának egy varrata sincs meg, hacsak talán nem a lambdavarrral vagy nyilvarrat, s nyilván ez okozta a nagy fejfájásokat, melyek egész életén végigkísérték. Igaz, hogy valaha megvolt a fontálisnak nevezett var-rat (helyesen: kutacs, fonticulus; itt a nagykutacsot, azaz fejlágyat érti), de minthogy gyermekkorában nagyon sokáig nyitott maradt, amint gyakran meg-történik ebben a korban, és nem tudott bezáródni, (helyén) kéreg képződött, mely teljesen befőtte, s oly nagy volt, hogy ujjal könnyen ki lehetett tapintani. Ami a koszorúvarratot illeti, semmi nyoma sem volt. Az orvosok megállapítot-ták, hogy csodálatos mennyiségű, igen szilárd és nagyon sűrű agyvelővel bírt, s ez okozta, hogy — a fejlágy nem tudván bezáródni — a természet kemény hártáival pótolta. De amit még jelentősebbnek találtak, s aminek kiváltképp tulajdonították Pascal halálát, valamint az utolsó kísérő tüneteket, az volt, hogy

a koponya belsejében, az agykamrákkal szemben két mélyedés mutatkozott, mint ujjlenyomatok a viaszban; s ezek az üregek telve voltak alvadt és romlott vérrrel, melytől az agykéreg már fekélyesedni kezdett.” — Mai diagnózis szerint Pascal halálát közvetlenül rákos agyhártyagyulladás és gyomorfekély okozta. E kórrajzot és az autopsziát tartjuk emlékezetünkben, mert nem egy mozzanatuk kulcsként szolgál a „Pascal-probléma” megértéséhez, a Pascal-probléma pedig többet jelent egy ember életkérdésénél: mint mondtunk, jelkép és példakép.

(Folytatjuk)

SINKA ISTVÁN VERSEI

Fiatal anyának sirató éneke

Világom, virágom, kedves lilimom,
kéktenger kötömben többé nem ringatom.
Naptalan két szemét koporsóba zárom,
s útjait immárom Jézusnak ajánlom.

Estéim sírosak, dalom: megszűnt patak.
nagy kéktenger kötöm végig ketté hasadt.
Hová temessem el eltörött gyűrűmet:
földbe ásták bele az én gyönyörűmet.

Kézen fogva most már nagy angyal vezesse
s a szabadság arany székibe ültesse.
Mikor csorda ballag estenden, hadd lássam
arany székit, habár, csillagtávolságban.

Gyászoló ruhámat talpig hasogatom,
hajamnak selyemjét porba mártogatom.
Fekete országom, fekete nappalom,
kis lilimomat többé nem ringatom.

Ringassátok el, csillagok

I-Naggyal és A-Baloggal
Ormágyról is mentiünk tova,
s talpunk alól szállt a por, mint
sorsunk sárga füstoszlopa.

Bizony, a sorsunk őshomály,
s füstölög és a füstje fojt,
mint őszi köd a széjjeldült
dombját sirató hangyabolyt.

Gyalogoltunk tehát hárman,
s velünk volt a vagyonunk mind:
egy-egy villa, tarisznya és
siratnivaló rongyaink.

Hajh, mikor árva az ember,
s kincsnek néz egy csipetnyi sót,
csak a körmit pengeti, nem
zsinóros nadrágravalót.

S meddig is tartott az utunk?
Az ilyen utat nem mérik!
Sok major volt, sok dűlőút
le egész a Tőz vizéig.

Lám csak mennyit bolyg az ember,
s ameddig él, mindig gyalog,
míg egy darab kenyeret kap:
I-Nagy, Sinka és A-Balog.

Hej, Tőz vize. Ott állottunk
pártján, ahol a bodza sok.
S kik is voltunk? ... Ajánlkozó
szalmahányó napszamosok.

Vasvillánkat földbe szúrtuk,
három vándorló vadmadár.
Kék volt az ég, a Tőz vize,
és nekiünk nagy kék sir a táj.

...Emlék! emlék! Hová is lett
I-Nagy és hova A-Balog?
Lelkünket, ha majd arra száll,
ringassátok el csillagok!

A „BEJÁRÓ” KISDIÁK ÖNÉLETRAJZI RÉSZLET

Írta MÉCS LÁSZLÓ

Édesapám beiratott Kassán a IV. elemi iskolába. De mindamellet nem voltam semmiképpen városi emberke. Egy egész éven át nem ismertem meg Kassa városából, csak a Széchényi-ligetet, melyen át kellett mennem, hogy az állomásról a Kossuth Lajos utcába jussak rögtön a liget után, onnan jobbra a Kovács utcába.

Az itteni elemi iskolába inkább az „úri gyerekek” jártak. De apa nem azért íratott ebbe az iskolába, hanem főképp mert legközelebb volt az állomáshoz, márpedig én vonattal jártam Hernádszentistvánból minden reggel és vonattal mentem haza délután.

Az osztálytanító egy Balázs István nevű nagyon komoly, kicsit hízásnak induló, már agglegény-korba menő férfi volt. Csak annyit tudok „magánéletéről”, hogy késő ősszel és télen a vaskályha mellé helyezett szék támláján szárította két-három zsebkendőjét. Hozzám mindég férfiasan kedves volt, mint vasúton bejáró falusi gyerekhez, és a délutáni előadás vége előtt 10-15 perccel mindég figyelmeztetett, hogy szaladjak az állomásra, ne késsem el a vonatom indulását. Lehet, hogy ő is falusi származású volt, és ezért volt hozzám gyöngédebb, mint a többiekhez, már amennyire egy ilyen agglegény ilyesmire képes.

Akkoriban (1904—1905) még nem volt „divat” vonaton járni városi iskolákba faluról, mint ma, mikor külön diákvagonok vannak. Csak a vasutasok gyerekei jártak így. Falumból a bakterek fiai, Babec, Ráczka polgárba, Tvardos a reáliskolába. Ezek persze majdnem semmibe kerülő vasutasjeggyel. A Tvardos-fió a vasúti hídon túlról, a Mária-templom tövében lévő bakterházból járt gyalog a hernádszentistváni állomásra, onnan vonaton Kassára, vissza Szentistvánba, onnan gyalog a vasúti pálya mentén még haza. Bizony nem volt ez könnyű feladat, különösen őszi és téli reggelek sötétjében, mégis megtette ezt a háromnegyed-órás gyalogutat a Tvardos-fió s aki később, vasúti mérnök korában Tarnai lett.

Ezek a bakter-gyerekek rendes, komoly fiúk voltak. Lehetett tőlük a vonaton olvasgatni, készülni a következő napi előadásra. Igaz, hogy az út Kassától Hernádszentistvánig 10-12 percig tartott. Nekem 10 krajcáros jegyet kellett váltanom oda is, vissza is. Nem emlékezem rá, hogy valami kedvezményem lett volna. Az volt a szokásunk, hogy a vonatról leszállva Kassán, a Széchényi-liget vadgesztenye fái alatt, a malomárok hídján át a Kossuth Lajos utcán a dómba mentünk. Nem én kezdeményeztem. A bakter-gyerekek már előző évben is így csinálták. A dóm főbejáratától jobbra van egy különálló „oldalhajó”-féle, a Szent Szűz „csodatevő” képével, padokkal, a padokon kemény imatáblákkal. „Most segíts meg Mária” s mások. Ezeket sorba végig imádkoztuk s mentünk az iskolába; Tvardos a réalba, Babec és Ráczka a polgárba, én meg a Kovács utcában lévő elemi iskolába.

A magammal hozott „betyárkosztot” déli 12 és 2 óra között a színház melletti parkban ettem meg, vagy a premontreiek és az orsolyiták rendháza közötti parkban a Fő utcán. Télen, tanítói engedéllyel, az osztályban tartózkodtam ebéd-idő alatt.

Hát így vonatoztam napról napra. A kis szobában volt ugyan óra: nagy kerek öreg jószág, rézláncon lelógó vas-súlyokkal. Falon lógott a vaskályha mellett, de vagy nem figyelte senki, egyezik-e a vonatok idejével, vagy elfelejtették felhúzni s így nem lehetett benne bízni annak, akinek pontos időre lett

A Vigilia szerkesztősége és olvasói szeretettel köszöntik a nyolcvanéves Mécs Lászlót.

volna szüksége a vonatozáshoz. Ébresztőóra nem volt a házban, így a Satanas harangozó harangozásaira szorultunk, de ő se volt egészen pontos, ha például valamelyik vonat késett, amelyhez ő igazodni szokott korai „Angelus”-ra való harangozáskor, vagy a misére való három harangozáskor. Így én és velem együtt az egész család, vagyis apa, mama, Etelka bizony félelmeket éltünk át, nem fog-e otthagyni a vonatom. Volt úgy, hogy már hallottuk a Malyek dűlő s a vashíd felől a vonat dübörgését s ilyenkor a reggeli kávét se ittam meg, csak rohantam az állomás felé, ahol már pőfögve várt a vonat, várt, mert Pinka bácsi váratta kicsit, az utolsó kocsinál kezembe nyomta a jegyet, betuszkolt s már indította is a vonatot.

Volt úgy is, hogy a vonat tényleg elindult, 100 méterrel befutásom előtt. Ilyenkor Pinka bácsi vigasztalt.

— Nem baj, Józsikám. Indulj el gyalog. Még csak 7 óra. Jó lábad van, de ne szaladj sehoh. A pályatesten menj, de ne az alagúton keresztül! Kerüld meg az alagutas hegyet, menj az úton, mely megkerüli az alagútat, egészen szorosan a Hernád bal partján. Tékányban menj át a pallón a Hernád jobb partjára és a „szőlők” alatt be a városba.

— Köszönöm szépen, Pinka bácsi.

Eléggé szaporáztam lábaim ritmusát, hátamon a táskával. „Most segíts meg Mária!” mormogtam a dőmbeli imatábla szövegét. De mikor végre bekanyarodtam a Kovács utcába, a dóm tornya elütötte a nyolc órát. Lihegve értem az osztályba. Balázs tanító már megkezdte a tanítást. Motyogtam, hogy lemaradtam a vonatról s gyalog jöttem. Jól megnézett s csak ennyit mondott:

— Ül csak, fiam, a helyedre.

Ebben a „fiam”-ban benne volt részvéte és tisztelgése a „férfias” diák-hősiesség előtt.

Délután, mikor kiengedett a 4 órai csengetés előtt, megint csak szaladtam az állomásra, hogy a vonat hazafelé ne induljon el nélkülem. A jegyváltó pénztárhoz siettem, ahol a kisasszony már várt rám mindég, mint Pinka bácsi az ott-honi állomáson. Lihegve kértem jegyet. A kisasszony mosolygott.

— Ne félj, kicsit késik a vonat.

Megnyugodtam. Ránéztem. Minden mosolygott, gyönyörű kerek dióbarna szem, dióbarna haja, gránátalma-szerű viruló két orcája. És még valami piros is kacagott rajta: nem emlékezem már rá, hogy két korallszerű fülfüggője, vagy ugyanolyan színű nyakéke, vagy a szája, vagy mind együtt; annyi tény, hogy valami vigasztaló, félelmeimet elfelejtető pirosság tűnt elő a dióbarna mosolygásokból. Úgy látszik, menyasszony volt, tehát boldog. Csokoládés doboz volt mindig előtte és az ujján jegygyűrű.

— Hogy hínak?

— Józsinak.

— Hát Józsika, szereted a csokoládét?

— Szeretem.

Erre belenyúlt a csokoládés dobozba s egy maroknyit a markomba nyomott a fízkracjáros jeggyel együtt. Azt zsebrevágva rohantam s utolsó pillanatban ugrottam fel a kupéba.

Mikor lehullott az első dér, Mama észrevette, hogy didergek.

— Józsika, egészen elfelejtkeztem róla, hogy neked nincsen übercihered. — Így nevezték akkor a felöltőt. Tényleg nem volt nekem soha se őszi felöltőm, se télikabátom. Édesanyám adta az ingem alá vett kezes-lábast, ha hideg volt s így telettem, így jártam még rorátékra is, bizony, térdig érő hóban, 30 fokos hidegben is! Soha semmi bajom nem volt.

— Várjál csak, Józsika, van itt az ócska holmik között Margitkának egy felöltője, majd ezt átalakítom neked.

Elő is kereste. Ez egy majdnem zsemlyeszínű női kabát volt: ujjai fent puffosak voltak az akkori női divat szerint s lefelé keskenyedtek, a csuklónál egészen szűkek voltak. A bélése élénk rózsaszínű volt.

Az „átalakítás” annyiban állott, hogy az ujjából levágott a csuklónál, beszegte; lent a kabát hosszából is levágott, azt is beszegte. Rám adta.

— No látod, egészen jó lesz ez neked erre az ősre és télre. Jövőre majd veszek egy újat.

Másnap már ebben mentem Kassára. Gondolom, hogy az utcán sokan utánam nézhetek. Az iskola folyosóján szerencsére ott állt Balázs tanító úr, mosolyát elfojtotta, nehogy rossz példát adjon a gyerekeknek. Ezek először különösnek tartották felső kabátomat, aztán hozzászórtak. Mostani eszemmel gondolva erre a kabátra, megesküdnék rá, hogy a legutolsó proletárgyerek se venné föl.

Délután ebben a kabátban kértem jegyet a pénztáros kisasszonytól. Amint rámnézett a nyitott kisablakon keresztül, hangosan kezdett kacagni.

— Gyere csak be, Józsika!

Bementem hozzá a pénztárhelyiségbe. Még jobban kacagott.

— Miért nevet ki engem a kisasszony?

— A kabátot nevetem. Hogy lehet ilyenét fölvenni egy diákiúnak?

— Miért kisasszony? Mi szegények vagyunk. A szegénység nem szégyen. Édesapám felekezeti kántortanító. Öten vagyunk gyerekek. Sokat dolgozunk a mezőn és otthon, különben nővéreim cselédnek mehettek volna, mint az apa elődjének a lánya. Mi egymásról hordjuk a ruhát!

Ez utóbbi szavakat már majdnem kiabálva mondtam és patakzott a könnyem. A pénztáros kisasszony már nem mosolygott. Neki is tele lett a szeme könnyel.

— Te kis bolond! Nem akartam megsérteni a szegénységeteket. Hiszen én is kántortanító lánya vagyok. Mi is sokan voltunk gyerekek, én is tovább akartam folytatni tanulmányaimat s látod, vasúti pénztárosnő lettem.

Melléhez szorította fejemet, megcsókolta a két könnyes szememet és táskám-ba dugta az egész csokoládés dobozát.

— De most már siess, nehogy itthagyjön a vonatod.

De a felöltő-ügynek ezzel még nem volt vége. Másnap, ahogy a dómbeli ájtatoskodás után beléptem az osztályba, különleges ünnepi csend volt a tanteremben. A fiúk nem lármáztak. Ez feltűnt nekem. Bejött Balázs osztálytanító és azt mondta:

— No fiúk, ki gondolkozott azon, amit tegnap mondtam? — kérdezte.

Hárman rögtön felálltak: Kelz, Székely-Dobi és Gottségen. A fogashoz rohantak és mindegyik lekasztott egy-egy használt, de nagyon jó állapotban lévő felöltőt.

— Józsi, próbáld fel a kabátokat, s amelyik legjobban áll rajtad, azt hazaviszed.

Égett az arcom, míg próbáltam a felöltőket. Végül is a Kelz kabátja volt a legalkalmasabb. Megköszöntem Kelznek s Balázs tanítónak is, aki így szólt:

— Ha már ajándéknak szánták édes születek a használt felöltőket, akkor maradjanak is itt. Bombala, próbáld fel most te a Gottségen kabátját. No látod, mintha rádszabták volna! A harmadikat te próbáld fel, Viski! Lám csak, neked is jó!

Soha még ilyen ragyogó arccal nem ült a katedrán Balázs tanító. A három fiú is boldog volt: Kelz, Székely-Dobi és Gottségen.

Ezen a napon délután már az „új” felöltőben futottam az állomásra, karomon a rózsaszín-béléses furcsa kabáttal. A ligetben a fák most is a varjak fekete bimbóival álltak az ős végi alkonyban, kísértetiesen, mint máskor, de alig vettem észre őket. A pénztáros kisasszony összezsapta puha-párnás kezzeit:

— Mi történt veled, Józsika?

Elhadtartam, hogy mi történt az iskolában. Mosolygott, de szép szeméből kicsordult a könnye, mikor a jegyet kiadta nékem a kisablakon.

Otthon mindenki örült. Szüleim nem érezték magukat megaláztatknak az eset által. Apa csak ennyit mondott:

— Mégis derék kollega ez a Balázs. Nem is gondoltam volna róla.

BUJDOSÓ LÁNY (2)

TÜKÖRCSERÉP ÉS TÖRMELÉK A TITOKFIOKBÓL

K Ö N Y Ö R G É S

(1974, november, Budakeszi)

Isten küldte vályogváram, megharcolt mennyországom foglya vagyok lassan öt esztendeje.

Cellám ablakai kelet felé néznek, s derült időben a nap, ha eléri a János-hegyi kilátó csillagát — bevilágítja.

Az ablakok hosszúkás keretében a gyönyörű valóságból kimetszett két régi japán kép megúnhatatlan, mert örökké változik, él. A baloldali keretet 24 évvel ezelőtt, mikor magányos hajótörötként ideérkeztem, betöltötte az ég sötétje — csak a csillagok világítottak. A jázminbokor dús virágú menyasszonyi csokorként az ablak alatt várakozott.

Ma övé az egész keret. Minél jobban vágjuk, annál erőszakosabban tör fel-felé. Az ég kékje csak átdereng ágai között, de vigasztaló üzenete — egyre szaporodó virágai — tavasszal megsimogatnak s télen ügyes, karmos kezei veszik át lakóinak — a hősi éneklő, éhező seregek — az én vigasztalásomat, szerény viszonzásul a tavaszi hajnalok zenés ébresztőieirt.

Nyurga, kopár ágain boldog mosollyal ringatja a hideg szélben a szalonna-darabokon függeszkedő cinkéket, a feltűzött madárkalácsokon, piros almákon egyre ügyesebben egyensúlyozó rigókat s az ágai tövéről nagy darab faggyúkat riadtan nyeldeső piros sapkás harkályokat, kék fülvédős mátyásokat.

Tudja: ő a legszebb karácsonyfa.

A fák erősek, szépek és jók: *tökéletesek*.

A másik örökké nyitott ablak keretében a nagy szelet ég alatt, a karnyújtásnyi közelségű hegyek szelíd vonulatát beborító, ritkuló, de ma is ezerarcú, jó-ságos, gyönyörű erdő! Létünk alapelemének termelője, Te — ó hogy igyekszel huszonnégy éve ellátni üzemanyaggal sokspú hangszerem fűjtatóját: homokból nőtt, öröklötten gyenge, s öngyilkos módon agyondohányzott tudómet!

A Te közelségednek köszönhetem, hogy 65 éve tartó hosszútávú terepfutások legmeredekebb szakaszát, ha időnként kifulladtan, összecsucolva is, de végig tudtam járni.

Mikor 1970. január 5-én a hongkongi influenza vasmarka benyúlt értem dobozba-zárt művészetem régen fojtogató levegőjű kőpadára — a hazugul fogalmazott schilleri Erzsébet gyönyörű királyi ruháit tépte csak le rólam. Megkönnyebbülés volt.

Még Alexandra del Lagó-t, legrokonabbelelkű színésznő-gyereket se sajnáltam, hogy nem támadt fel többé általam.

Csak a dolgavégezetlen, meztelen ember — parancsolt kötelességét könnyelműen halogató, lusta szolga — már az Otthon kapuján zörgető, kacatokkal, álmokkal és kudarcokkal tömött batyuja terhétől szinte összeroskadó, egyetlen kincsét: repedezett vásári tükrét kétségbeesetten szorongató, koszorúba fésült, csizmás kis „Bujdosó lány” sírt, szűkölt, hörgött kékre válva a vasmarok szorításában, mert a türelmét vesztett Bíró nagyon is jogos büntetését ismerte fel a fenyegető, *idő előtti* halálban.

Töredezett spokkal, kilyukadt fűjtatóval, ki-kihagyó motorral öt éve itt fekszem, visszazuhanva a *Cél előtti* útkanyarban. Néma hangszer az élő mennyországban.

Ó, segíts erdő, madár, virág, csillag — tökéletes tükrű testvéreim, hogy utoljára visszakapott ajándék-életem hasznosan használjam el. Fák, adjatok erőt, hogy rámomlott álmaim törmelékei alól kiássam törött tükrömet.

Madár, virág segíts, hogy a szolgáló szeretet dadogó dallama az frott szó ismeretlen anyagában 12 év után valahogyan megszólaljon.

S éltetők, Te Nap az égen, kérlek, tégy Csodát!

Ha a nagy csiszolt tükrű iránymutatókkal szegélyezett emelkedő, s elkeskenyedő Úton dübörögve közeledő — a Mindenséget meghódítani indult, de földreszegzett tekintetű ember ideér, állítsd meg Őt!

Könyörgő tenyeremben tükröm maradék maradék cserepét Igazságod fehér sugarával világítsd át, kérlek! Hátha kirajzolódik benne — egy pillanatra —, mint szivárványos kaleidoszkópban. *a mindnyájunkban rejtőző közös arc: a bujdosásból megtért, bűneitől megváltott, ártatlan gyermeké.*

Mi Atyánk, Istenünk engedd, hogy harminc évvel ezelőtt. Neked felajánlott s bizony elherdált = megtiport étellemmel, az utolsó percben mégis bizonyít-sam:

A Boldogság keresztje és csillaggal megjelölt gyönyörű Hegyére csak az önzés meredek sziklafalán át juthatunk. A megfeszített jóakarát nem csorbuló csákányával rajta *a másíknak is lépcsőt vágni* — az önmagában Krisztushoz talált = a másíknak mindenkorí önmagát felísmérő — tehát megértő — egyarcúvá váltott = igaz ember ís csak akkor tudhat, ha a Te Kegyelmed rákapcsolja derekára a Szeretet acélból és Szentlélekből készülő, ég s föld közé lassan kifeszülő mentőkötélét. Ha egyik szál elszakad — ember, nézz reám! — előbb-utóbb lezuhansz!

Jaj, Uram, hadd zuhanjon egyedül a közeli szakadékba a Hegy lábánál el-kanyarodó, csalogatóan kényelmessé szélesülő lejtős úton az acélt és lelket szag-gató — esztét és fékjét vesztett diadalittas Gyűlölet.

HISZEK AZ IGASZÁGBAN

(Válasz egy körkérdésre, 1965 március)

„A hit az élet ereje: az ember ha egyszer él, akkor valamiben hisz..., ha nem hinné, hogy valamiért élnie kell, akkor nem élne...” Tolsztoj fogalmazta ezt a mondatot, mely életem mottója lett. Színésznek születtem: a hazugság művésznék, mégis az Igazság szolgája vagyok, mert hiszem: csak az művészi, ami igaz.

Az Igazság — eszme, gondolat. Megnyilvánulása olyan sokarcú, mint maga a világ. E sokarcú világot tükrözni a művészet feladata.

Az ember célja: igazságának győzelme a földön. Az igaz tükrű színész harcostársa minden embernek, aki bármelyik pontján az életnek ezért a célért dolgozik.

A színész munkája furcsa harc. Megérint egy álomból és valóságból — élményből és tanulmányból összeszőtt lény: a szerep — mert bennem akar életre kelni. Míg átadom neki agyamat, idegeimet, vérem lüktetését, szívem dobogását — addig harcolunk. Ha győz és elfoglal teljesen, én kívül rekedek, s mint szobrász figyelem az alakot, tudatom vésőjével faragva-csiszolva az élő anyagot: önmagamát — míg megszületik *egy ember élő tükörképe: a színpadi igazság.*

Hiszek ebben az igazságban, hiszem, hogy érdemes érte élnem, mert hiszem, hogy minden igaz színpadi szóval előrevisszük a világot a cél: az emberi boldogság felé.

ISTEN-KÜLDTE VÁLYOGVÁRAM TÖRTÉNETE

(Elmondtam Stockholmban, 1969 áprilisában a Magyarok Világszövetsége hangversenyén)

Kedves Barátaim!

Nagyon örülök, hogy újra találkoztunk, hiszen bizonyosan régi ismerősök vagyunk, ha másért nem, mert magyarul beszélünk. Nos, ahogy régi ismerősöknél szokás, elmondom Önöknek röviden, mi is történt velem, mióta nem láttuk egymást.

Hát először is persze megváltoztam. Megöregedtem, ami természetes folyamat, s aki okos, nem is lázad ellene, hiszen, ahogy Karinthy mondja: „Az öregebb érdekesebb” — egyszerűen azért, mert aki magasabban jár már az élet hegyén, annak többet fog be szeme a látóhatárból. Bennem az utolsó két évtizedben a színházi szereplések csillogó felszíne alatt még valami lassú lényegbeli változás is végbement. Végre nem szerepeken — álarcon — keresztül kívánok közeledni az emberekhez, hanem megmutatni valódi arcomat.

E vágy szülte tíz évvel ezelőtt önálló estémet: „Életem története” három tértelben (Készülődés, Útközben, A Cél előtt).

Időhiány miatt sajnos nem mutathatom meg Önöknek. Mégis szeretném, ha már ilyen nagy utat megtettem, legalább egy kicsit, belémláthatnának. Ezért elmesélem eljövendő könyvem egyik fejezetét: otthonra találásom csodálatos történetét.

Otthon! Ha ezt a szót kimondjuk, azt hiszem mindenki arra a régi fészkelemezségű családi otthonra gondol, amiben mint gyerek eszmélni kezdett, ami sokáig egyet jelentett az egész világgal, ami védettséget, biztonságot, menedéket adott — de ahonnan felnőve — feltétlenül elvágyódott az ember.

En bizony a régen lebontott szegedi Ipar utcai földszintes, kőlépcsős, háromszobás, üvegezett verandájú családi otthonomat nagyon korán szűknek és nyűgnek éreztem, és alig vártam a pillanatot, hogy egyedül és függetlenül nekiinduljak az élet sűrűjének, s utat vágjak benne magamnak — az álmaim felé.

Az út hosszú volt és fárasztó. Az álmok megvalósultak, vagy kudarcba fulladtak. Húsz év kellett hozzá, míg egy „véletlen” folytán a mai budakeszi háromszobás, kőlépcsős, üvegezett verandájú kis házhoz — ami olyan nagyon hasonlít az első otthonomhoz — úgy érkeztem meg, hogy boldogan sóhajtottam fel: de jó, hogy újra hazaértem!

E két igazi otthon között megtett utam nagyon változatos volt. Meredek és szakadékok — sikerek és megalázások —, nagy örömek és nagy csalódások váltogatták egymást színesen és szélsőségesen, s ugyanilyen szélsőségesen különböztek egymástól mindenkorú úgynevezett otthonaim is, ahol útközben megmégpihentem. Laktam színinövendék koromban ablaktalan, pesti bérházodúban, aludtam miskolci színész nő időmben fűtetlen cselédszobában, vasalódeszkával megtöltött keskeny kis díványon — de voltam „várúrnő” is Sárospatakon s a Sub Rosa freskó alatt Rákóczi mennyezetes ágyában álmodtam szépeket.

Persze a megvalósításra váró álmok is változtak, fajsúlyuk úgy nőtt, ahogy belülről érik az ember.

A szegedi kicsi, kövér, fekete, pirosposzsgás kislány álma: a szőke, magas, karcsú, sápadt, sejtelmes tekintetű, mindenkit meghódító színésznőről — megvalósult. Budapest így ismert meg és sztárolt hosszú éveken keresztül. Ez az átváltozás valóságos fizikai csoda volt, de egész életemre kiható hazugságon épült. Természetes, hogy hazug volt az otthonom is. A divatos színész nő selyempapétás, bélelt-dobozszerű, kandallós, gyertyafényes, antik bútorokkal, szőnyegekkel, képekkel zsúfolt gyönyörű lakása lényegében ugyanolyan díszlet volt csupán, mint amilyenekben esténként a nagypolgári hazug színdarabok hősnőjeként felléptem.

A színház, a hazugság művészete — szolgálhatja az igazságot, de az élet nem állhat a hazugság szolgálatában. Az igazmondás vágya kényszerített rá, hogy 1941-ben megírjam első számvetésszerű kis önvallomásomat: a *Névjegyet*.

Ez volt az első lépcső, ami az igazibb szerepek és az igazibb élet felé vezetett. De eljött az idő, mikor a Gyűlölet elborította az életet. 1944 márciusában hátat fordítottam a világ, a színház, az otthonom hazugságainak, s vak ösztönömtől vezetve, felhúzódtam a Tátrába, a tiszta csúcsok és jószagú fenyőerdők valóságába. Egy hotelszoba lett az otthonom, s négy nagyszerű könyv a társam: Ady, József Attila, Babits, Karinthy. Ott fenn a hegyekben egy kék szemű ismeretlen adott hozzá egy ötödiket: az Újszövetséget. Akkor kezdtem olvasni, és ma is olvasom.

És 1945. március 16-án egy front mögötti kis lengyel falu katonai fogdáiban Csoda történt velem: *életben maradtam*. S mert életben maradtam, hitét kaptam. Hitet az Emberben, az emberben lakó Szeretetben.

A megszabadult Magyarországra én is megszabadultan értem haza. Hátizsákomban öt könyvem mellett egy hatodik lapult — életem eredménye: a „*Hoztam valamit a hegyekből*”.

Megtalált hitem alapelveit, életszabályait fogalmaztam meg benne. Azóta eszerint élek. Nem könnyen — nem —, de egyre boldogabban. Hiszen az első és legfontosabb elv és szabály ennyi: „A Szeretet mint a mag a földben, bened alszik, de csak akkor éled, és csak akkor él, ha önzetlenül továbbadod másnak; minél többet adsz belőle, annál több lesz te magad tőle.”

Átértékelődött bennem a világ. Önérvényesítő önzésem közösséget szolgáló szándékká nemesedett. A sárospataki mennyezetes Rákóczi árgyban már kollektív álomot álmodtam: színész alkotóházzról, magyar Salzburgról...

A bélelt-dobozt — régi lakásomat — a háború, mint annyi más hazugságot, összeroppantotta. Törmelékeiből egy meszelt falú villalakást rendeztem be a Rózsadomb tetején, aminek napfényes ablakaiból a János-hegyre láttam...

Igen — fény volt abban a lakásban, s úgy éreztem bennem is.

Azután hirtelen besötétedett... szinte egyik napról a másikra szerepek, színház, sőt kenyér nélkül maradtam. A hit fénye, hogy a helyes úton járok, kialudt bennem, hiszen választott utam alig négy év alatt a semmibe vezetett.

Nagyon elláradtam, s mint életem folyamán mindig, ha valami nagy baj ért, a Hegyről álmodtam, ahol fák, virágok, madarak között élhetnek Valaki mellett, akit szeretek. „Gazdag” színész nő éveimben vettem is egy fenyővel teli telket a Sas-hegy tetején, de mert egész életemben kicsit mindig többet költöttem, mint amennyit kerestem — a ráálmodott ház mindig csak álom maradt.

Most, a kétség sötét kútjába esve, a Tátráról álmodtam... Ó de elérhetetlen volt. Még a János-hegy elmosódó vonulata is nagyon messzinek tűnt...

És akkor egy esős este a Gábor Áron utca sarkán lekéstem az 5-ös autóbust... — mert így kezdődik az én hazatalálásom csodálatos története.

Idegesen nézegettem az órámat, mikor megállt előttem egy kicsi kocsi s kiszállt belőle egy vadidegen, mókusszerű, kicsi ember.

— Le tetszett kézni az autóbust, Művész? — kérdezte.

— Nem tetszett, de lekéstem, sajnós — feleltem, s mert udvarias bokázások közepette felajánlotta, hogy bevisz a városba, beültem mellé. Bemutatkozott: építész mérnök, s a budai hegyvidéken épít éppen jelentékeny ingatlanokat. En, hogy művész légkörömet tartsám, hanyagul odavettem, miszerint én is éppen most keresek valami nekem való ingatlant a budai hegyekben. S ez lényegében igaz is volt; hogy összes vagyonom talán 100,— forint lehetett, persze nem tartozott rá. Lelkesen felajánlotta, hogy segít házat keresni.

— No, nem olyan sürgős — kezdtem riadtan tiltakozni, és sietve elbúcsúztam tőle. Pillanatok alatt el is felejtettem az egészet. De nem úgy a kis mokus.

Pár hét múlva telefonált:

— Találtam egy nagyon-nagyon a Művésznek való kis ingatlant, kiviszem kocsival, hogy megnézzé.

Na hiszen most jól nézek ki — gondoltam —, de addig zaklatott a telefonokkal, míg végül is rászántam magam. — Istenem, mi történhet, legfeljebb majd nem tetszik, akármit is mutat. S elindultunk a Budakeszi úton felfelé.

— Tetszik tudni, nagyon szerény, elhanyagolt a kis ingatlan, de 15-20, mondjuk 25 ezer forintból olyan igen a Művésznőnek való otthont lehetne belőle csinálni — hajtogatta dunnyogó orrhangján.

Beszélj csak, te szerencsétlen, hiszen már a szőnyegek is a zálogban vannak, — s a nagy gesztenyefákat nézegettem, ahogy kétoldalt fölénk borultak. Gyönyörű ez az út, gondoltam, érdekes, még sohasem jártam erre.

Mikor elértük a Budakeszi községet jelző táblát is, nyugtalan lettem. Hová a csudába visz engem ez az ember? Mikor lefordultunk az erdő mellett egy gidres-gödörös, sáros földúton, s végül megálltunk egy földszintes, kopott kis ház előtt, már vérig voltam sértve.

— Hát kérem, ez túlzás! Mit képzelsz magáról? Nekem spanyol stílusú villaterveim vannak az íróasztalomban!

— Tessék várni, tessék bejönni, tessék megnézni, tessék elhinni, hogy mondjuk 30 ezer forintból gyönyörű kis otthont lehet belőle csinálni. — S verni kezdte a nagy, rozszant fakaput, ami úgy támaszkodott a hulló vakolatú kis házra, mint egy részeg koldus.

A bedeszkázott ablakú verandán két öreg néni fogadott bennünket mint a mesében. Az egyik, az özvegy, fekete bársony szalagot viselt a nyakán, mint egy ősz öreg cica, s vékony hangon folyton kacéran kacarászott. A másik, a kislány — lehetett vagy 60 éves — sántított, csúnya volt, s rendkívül mély hangon barátságosan dörögve üdvözölte régi barátjukat, a mérnök urat.

En pedig álltam, s a veranda megmaradt csupasz ablakain át néztem a Hegyet — a János-hegy karnyújtásnyi közelségű szelíd vonulatát, s az erdőt, ami szinte befolyt az ablakon... Istenem... de szép... Ez, ez gyönyörű!...

A többi: a lakás, az alacsony ajtó, az öreg belső lépcső, mind nevetségesen és elképesztően kopott, régimódi volt, de a Hegyek!...

A mérnök nyitogatta a madzaggal bekötött kopott barna ajtókat és folyton duruzsolt: — huszonöt-harminc ezer... Ej, essünk már túl ezen a látogatáson, hiszen nem kérhetnek olyan keveset, amit ki tudnék fizetni. Illendőségből mégis megkérdeztem az öreg cicát:

— Hát mennyit tetszene kérni ezért az izéért?

— Ó, fiam! — felelte reszkető vékony hangon. — Mi ezt nem adjuk pénzért!

— Hát miért! — horkantam én fel. — Talán aranyért?

— Nem, fiam, öregek vagyunk mi már, mit kezdjünk egy nagyobb összeggel? Mi ezt a házat csak életjáradékért adjuk el.

Mit szaporítsam a szót, havi kétszáz forintért enyém lett a ház, a kis kert, s vele a Hegy és az Erdő...

Minden, amire szükségem lett a jövőben, s minden, ami igazán fontos volt addigi életemben, itt együtt várt rám, valóban csak rendbe kellett hozatni.

Egy évig még csavarogtam — magam mindenből kifosztottam, míg végre megköszöntem Annak, aki egyedül ismeri pénzt nem becsülő, könnyelmű, türelmetlen és szertelen lányát, hogy hazavezetett.

Hogy a kis mérnök honnan ismert — jobban, mint én saját magamat — ma sem tudom.

A Csodák megmagyarázhatatlanok.

Hadd mondjam még el, hogy az én „csodám” néhány év múlva a legkedveltebb módja lett a lakás-, vagy házszerzésnek az állammal kötött részletfizetéses, vagy magányosokkal kötött eltartási szerződések révén.

Hiszem, hogy helyes és azonos úton járunk.

Az otthonra találás csodája visszaadta hitemet, s a hitemmel életerőmet. Felébredt bennem a fészeképítés ősi ösztöne, s boldogan fogtam hozzá a kis ház rendbehozatalához. Ma sem vagyunk még kőcsen vele, de tíz évig tartott, míg megalázó munkák sarából véremmel és veritékemmél nagyjából összeragasztgattam valóban, mint a fecskék, akik sok-sok év után — mintegy munkám jutalmaként — megtiszteltek bizalmukkal és beköltöztek hálószobám antik csillárjára, hogy megajándékozzanak a tökéletes családi élet felemelő szépségével.

Tanultam tőlük. Családommal harmóniában élünk. *Naponta megharcolt harmóniában* — önmagunkkal, egymással és a világgal.

Társam a legritkább fajtájú ember: jó. Olyan magától értetődően jó mindenkihez, ahogy lélegzik az ember. Persze ez a jóság olyan összetett, mint a nap-sugár, ezért elviselhető, s ezért olyan éltető.

Mindenkori házvezetőnöm: az anyám; állataim: Péter kutyánk, számtalan cicánk, a nálunk kosztoló erdei madarak — a testvéreim; s a szerepeim a gyerekeim.

Aki hozzánk bekopog — bajba jutott ember vagy állat —, kap valamit, ami egyre jobban fog a világban, mint a tiszta levegő és a tiszta víz — amire pedig ugyanolyan szüksége van minden élőlénynek, mint a vízre és a levegőre: szeretetet kap.

S persze most is álmodom.

Álmodom a Szeretet-színház, ami iskola, templom, szanatórium, hangversenyterem és cirkusz lenne egyben. Ide álmodom a Budakeszi erdő sarkára, ahol fehér görög oszlopok között az ég kupolája alatt gombnyomásra nyitható, áttetsző tetővel, az erdők zöld díszletében, a Nap — az Igazság — fényénél, saját vérrrel színezett színészettel kellene tanítani, vigasztalni, nevetetni, pihentetni és útbaigazítani az oda betérőket.

Hiszem, hogy ez a Boldogságot-osztó színház a huszonegyedik század színháza.

(Folytatjuk)

SIMONYI IMRE VERSEI

G y u l a i u t c á k

*Az egyik mondja: — hát elkerültél,
a másik kongja: — bizony megvénültél.
a harmadik: nyomomban lödörög,
mint egy bilangoló utcakölyök.*

*A Görbe-utca már csosszanva jár
a bolond-Mári foghíjas nyomán —
(mint bennem is a régi, fúrge balság
nyomában a megfontolt céltalanság).*

*A Sugárút meg kétoldalt virágos —
Menőfélben egy jobbszagú világhoz
(mint vőfélynek) gomblyukamba tűzvén
a menyasszony-pillantású verőfény.*

*S mikor a Köröspart felé letértem
ez őszi sétán — elállt a szívverésem:
egy kölyök horgán, hogy vergődni látom,
ezüsfényű, légszomjas ifjúságom...*

A k ú t

*Az oldala bedőlt már — gondolom.
S a kő, amelyet bársonyos moha
fedett — mint vénasszonyok fogsora —
kihullt, és helyét felverte a gyom.*

*Rozzantan áll a régi udvaron.
— A régi udvar... Ó, az is de nyűtt,
s a veder, melyben annyi dinnye hűlt,
sem fityeg már az árva ostonon. —*

*Ki tudja, hogy mi lett a sorsa? — Tán
összetört egy napon, s a mélybe hullt
gyermekkorom játékaik után...*

*S még mennyi ódon titkot rejt e kút:
— nyárestéken mesélte nagyapám —
S ki vissza nézett rám: a kisfiút...*

KÖNYVEK KÖZÖTT

GONDOLKODÓ IRODALOM

Egyik kedves olvasóm komoran kéri számon rajtam az elmúlt évek regénytermését. „Őn nem szereti a regényt” — írja, s hozzáteszi, hogy számításai szerint kétszer annyi verses- és tanulmánykötetről írtam az elmúlt évben, mint regényről. Nekem nincsenek adataim, nincsenek feljegyzéseim, csak az az érzésem magam mentességül, hogy valószínűleg kevés jó regényt olvastam az elmúlt évben. Nem merném megírni egyik szaklapunk mintájára a Magyar regény 1974 című dolgozatot (vagy ennek mintájára a líráról és a drámaról szóló értekezéseket sem), már csak azért sem, mert úgy hiszem, egyetlen évnek sincs „regénye”. Az irodalom maga olyan folyamat, melyet aligha lehet időszakaszokhoz kötni. 1974-re inkább úgy emlékszem vissza, hogy néhány jó tanulmánykötetet olvastam. Hadd idézzem fel ezúttal közülük az egyik legjobbat, Kenyeres Zoltánét*.

Kenyeres Zoltán nem tartozik a sokat publikáló irodalomtörténészek közé. Ez lehet előny, lehet hátrány is. Az ő esetében bizonyára az anyag alaposabb átgondolásának és a szintézis-teremtésnek képességét hozza magával. Azok közé a kevesek közé tartozik, akik nem elégszenek meg a jelenségek leírásával, hanem mindenkor felrajzolják azokat az érintkezési pontokat, rokon hajszálereket, melyek irodalmunkat a világirodalom párhuzamos áramlataihoz kötik. S mert a világirodalomra is figyel, szükségszerűen fedezi fel azokat a jelenségeket, irodalmi csoportosulásokat, amelyekről kevesebb szó esik a napi kritikában (amely épp e világirodalmi párhuzam miatt nem tud és nem is akar mit kezdeni velük). Itt van mindjárt A „harmadik nemzedék” fogadtatása című tanulmány, amelyben a Nyugat e sokat emlegetett, még többet támadott, s csak fenntartásokkal fogadott és elfogadott nemzedékének pályakezdéséről és költői eszményeiről ad képet. Elsőnek rajzolja a képet olyan vonásokkal, melyek József Attila felől világítják meg a harmincas évek fiataljainak legfontosabb törekvéseit. Eset-

leges gyengéik nemcsak az irodalmi élet hiányai voltak akkortájt, hanem annak is következménye, hogy a harmincas évek első felében jórészt hiányzott a szervezett baloldal, s majdnem mindenki úgy érezte, hogy a világ nagy eszményei vereséget szenvedtek. S annál csodálatosabb, hogy a vereség és a válság hangulatából egy olyan nagy költészet szárnyalt fel, mint Radnótié, s olyan jelentős líra kezdeményei bontakoztak ki már csírájukban, mint Vas Istváné, Zelk Zoltáné vagy Rónay Györgyé.

A kötet legizgalmasabb tanulmánya a magyar líra fejlődését követi nyomon 1915 és 48 között. Nagyon szellemes, szinte megvesztegető, ahogy Kenyeres Zoltán bizonyítja: az új kor szak Ady nevével, József Attila szellemében és Radnóti Miklóst ébresztve indult. Persze az 1944 végén, 1945-ben összekuszálódott erővonalak között csak a mai szem tud ilyen fölényesen, higgadtan tájékozódni. Az akkori irodalmi életben legalább olyan nagy problémát jelentett az írók bénult hallgatása, mint az elődkeresés valóban nagyon fontos szellemi izgalma. A *Magyarok*, a felszabadulás utáni éveknek talán legszínvonalasabb irodalmi folyóirata valóban Ady nevével indult, valljuk meg azonban, hogy nem a „teljes” Ady nevével, s ez a gesztus a későbbiekben — mindinkább elhalványodott. József Attila körül sokáig értetlenség honolt, Radnóti igazi nagyságára csak a *Tajtékos ég* megjelenése után derült fény. Legalább annyira jellemző volt erre a korra, hogy kiknek a nevében *nem* indult az irodalom, illetve hogy kiket vallott magáénak az egyik tábor, kiket a másik, anélkül, hogy a sokszor magasra csapó szenvedélyű vitákban bárkinek is igaza lett volna. A megújuló irodalom egyik csoportja nem vallotta magáénak Babitsot. Heves támadások érték Kosztolányit, akit Vas István védett meg elegáns rípozztal. Az értékek és eszmények revíziója közben itt is, ott is tévútra vitt a szenvedély: a teoretikusé lett a szó, s az irodalmárok riadtan tájékozódtak a szellem mécsvilága mellett. Éveknek kellett eltelniök, mire lecsillapultak a viták, mire kialakult az értékek valós rendje, csakhogy akkorra a vitázók, a

*Kenyeres Zoltán: Gondolkodó irodalom (Szepirodalmi, 1974)

liszta szándékú irodalmárok egy része kiszorult az irodalomból, ahová pedig annak idején igazán hivatott mesterek karján nyertek bebocsájtást. És az évek múlásával egyre világosabbá vált, hogy a sokat emlegetett „lobogó Petőfi” jelszó voltaképp szűkítette a hagyományt, hiszen e lobogó alá nem fért be a Nyugat nagy nemzedéke, s ha ott menetelt is valahol körülötte Ady és József Attila, rájuk azért bizalmatlanul pillogtak a zászlórudat szorongatók.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy Kenyeres Zoltán ítélete mai pozícióból helytelen volna. Nagyon jól és nagyon világosan látja mi is volt az akkori irodalom fő sodra, s nagyon szerencsés érzékkel különíti el benne az értéket az ocsútól. (Hadd idézzem egyik mondatát, amely egy méltatlanul mellőzött, de a mi szívünkhez oly közeli katolikus lírikust említ rangjához, humanista elkötelezettségéhez illőn: „Sík Sándor, aki nagy erudíciót és igaz költői erőt mutatott közöttük (itt a konzervatív líráról van szó — S. G.) már az 1920-as években ellávodott tőlük, s Ady hajdani ellenzékébe fokozatosan a fasziszt ellenző katolikus humanizmus képviselője lett, 1945 után pedig tevékenyen bekapcsolódott a szellemi élet újjáépítésébe.” (Mint ahogy döntő jelentőségű fejezet e korszak lírájának az Újhold körének költészete is, amelyet Kenyeres Zoltán kitűnően elemez, több ízben is hangsúlyozva, hogy a lehetséges alternatívák között ez nemcsak a költői nyelv és szemléletmód megújításának volt egyik lehetséges útja, hanem egyszersmind a legvilágirodalombb út is volt, amely sok vonatkozásban érintkezik a kor legjelentősebb költői tendenciával. Ha a továbblépés és továbbépülés mai állapotából tekintünk vissza az akkori időkre, bizvást elmondhatjuk, hogy a sokféle költői alapállás és a különböző iskolák olyan erőtartékokat adtak, hogy maig sem lehet egyértelműen eldönteni, vajon a romantikusabb, a múlt század örökségét mindenestől vállaló költői attitűd az igazán korszerű-e, vagy az a lírai formanyelvet is megújító, valóságos szózuhatagot maga előtt görgető alkotásmód-e, melyet a tehetségtelenek oly szívesen neveznek „bőbeszédűnek”, vagy netán a hallgatás és a beszéd határán egyensúlyoz-e az igazi költészet. Ez persze mind a ma kérdése. De hogy e kérdés kialakulásához visszatérhessünk, hogy teljes szélességben láthassuk azt a történeti-társadalmi környezetet, melyben először

fogalmazódott meg, feltétlenül meg kell ismerkednünk Kenyeres Zoltán líratörténeti tanulmányával, amely ebben a nembn — és ezt nem árt ismételni — talán a legjobb.

A szerző elsőnek vállalkozik a felszabadulás utáni magyar műfordítás történeti áttekintésére. Rónay György és Rába György ilyen vonatkozású kutatásai után Kenyeres Zoltán elsősorban a szovjet és az angol nyelvű irodalom áttekintésében hoz teljesen új adatokat és szempontokat. Ez a fejezet azért is nagyon jelentős, mert a nemzeti irodalom színvonalának és értékének az is fokmérője, milyen színvonalon képes befogadni idegen népek irodalmát. Ilyen vonatkozásban a mi irodalmunk mindig a legjobbak között foglalt helyet, s még azokban a korszakokban is, amikor a kifejezetten elméleti jellegű stúdiumok háttérbe szorultak, olyan nemes versengés tartotta lázban a műfordítókat, mint Goethe egyik versének minél hűségesebb és teljesebb magyarítása. A felszabadulás után érett be az előző korszakok vetése (noha nem lehet vitás, hogy Rába György kitűnő könyve címéül joggal választotta annak idején a Nyugat műfordító elveire oly jellemző „Szép hűlenek”-et), s hozott olyan gyümölcsöket, melyekről az előző nemzedékek még nem is álmodtak. (Olyan csúcsteljesítményekre gondolunk, mint például Németh László Tolsztoj-fordításai, Illés Molière-jei, Vas István Saint-John Perse-je, Eliot-ja, Ottlik Géza Shaw-ja, Rónay Györgynek a *francia reneszánsz történetét* átölelő válogatása, Rába György és Nemes Nagy Ágnes műfordításai s még jócskán folytathatnánk az így meglehetősen önkényesen összeállított névsort.) Kenyeres Zoltán tehát hálás feladattal találta szemben magát, s az sem csüggesztette el, hogy egy ilyen jellegű áttekintés rengeteg adatfeldolgozó munkát is kíván.

Mai irodalmunk fejlődésének panorámája táruul élénk ebből a szép, olvasmányos és tudós alaposságú kötetből, melyben a személyesség költői hittele éppúgy helyet kap (gondoljunk a „Tudós Bóka László” című írásra), mint az ötlet játszi villantása (Juhász Ferencről írt méltatásában), s következtetéseknek a filológiai gond és pontosság éppúgy szilárd pillére (Illyés Gyula irodalomszemlélete), mint az iróniával fűszerezett, új szempontokat is felvető alapos elemzés (a Lukács Györgyről írottakban).

SÍKI GÉZA

SZÍNHÁZI KRÓNIKA

A KECSKEMÉTI DON CARLOS

Ruszt József rendezése néma képpel vezeti Schiller Don Carlosának előadását az első mondatokhoz. Két ugrásra kész pribék áll a proscénium két oldalán. Meztelen felsőtestükön — mesterségük szemérmetlen jelvényeként — kis börmellényt viselnek. A nézőtér fölött még égnek a fények, a fészkelődés még nem ült el a bársonyszékeken. S mintha e nézőtéren zajló különös előadás nézői lennének: a két pribék figyel. Mindent megfigyelnek. Minden suttogást és moccanást. Ugrásra készen mozdulatlanok.

Aztán nagyon lassan, késleltetve, szinte észrevétlenül változik át a kép: a nézőtér elsötétül, s a fény feltölti a színpadot.

Magányos szék: faragott díszeit elfedi a hanyagul rávetett vörös drapéria. De hiába üres, nem tág a tér.

A zsinórpadróló csaknem vízszintesen függ alá egy sugárzó vasszerkezet, s a levegőt tapinthatóvá préseli. A vasakra feszítve Jézus meztelen teste lebeg a trónszék felett.

Megmozdul a két pribék. De nem ugranak. Szinte lusták. Van idejük. Ez a most következő idő — az övék.

Valaki a kezükre játszotta az időt. Valaki a kezükre játszotta a teret. Teljhatalmuk birtokában lazán, szinte unótan mozognak. Ha eltűnnek, árnyékuk még súlyosabban van jelen. Ha visszajönnek, akkor annak fenyegetően jó okát találjuk: tudjuk, mi következik. Mintha mindent tudnának előre. Mintha szerelemnek, árulásnak, lázadásnak és gyilkolásnak nem lenne egyetlen olyan fordulata sem, amely előre ki nem számítható. Labirintus, ahol a járást csak ők ismerhetik. De kik ők? Kik ők, akik úgy tesznek, mintha egy tíz évvel ezelőtti rendezői divatból tévedtek volna ide? Ki bérelte fel őket az egyszerű diszletező-munkás szerepében mindent megfigyelni? Miért és mit figyelnek? Miért vagyunk benne biztosak, hogy tört rejtenek a mellényük alatt?

A kérdés természetesen szónoki. Schiller szereplő-listája említi ugyan „különböző némajátékosokat”, de létüknek nem ad se meghatározott teret, se időt. A két pribéket főszereplővé az a koncepció emeli, amely Schiller drámáját ma színre viszi. Következésképpen a kérdés mégsem egészen szónoki. A

kérdés kérdés marad: mi az, ami ma, az oly sokáig elfeledettnek és porosnak hitt német költő drámájából kiolvasható? És mit olvas a rendező?

Schiller nagysága és idegensége talán éppen abban rejlik, hogy nem kíváncsi másra, csak a leglényegesebbre. S mert lényé emberi léptékkal alig mérhető ellentétéktől feszül, s mert vágyaihoz és indulataihoz, ösztöneihez és igényeihez se történelmi, se földrajzi teret nem talál, önkéntes száműzöttként (vagy kora száműzöttjeként?) a szellem birodalmába vonul. Itt otthonos. Ott, ahol minden lényegtelen lefoszlik, ahol a matéria átlényegül, ahol csupaszon mutatja igazi arcát két legbensőbb szenvedélye: a szeretet vágya és a szabadság igénye.

E két, földi léptékkal mérve oly távol eső eszme összeszikkrazásában fogant a Don Carlos is. A szeretet vágya a legintimebb, legszemélyesebb emberi vonásként a pszichológiai drámák kalandjának színhelye; a szabadság a társadalmi közösségben élő homo politicus igénye, s a történelmi drámák cselekményének színtere. Schiller hatalmas anyagából minden kifér: a személyes szenvedély szálán, némi freudista elemzőkészséggel remek pszichológiai, a közösségi szenvedély szálán, némi marxista elemzőkészséggel remek történelmi drámát lehet építeni. De Schiller nagysága és idegensége éppen abban rejlik, hogy számára e pólusok nem egymástól elszakítható végletek, hanem eszmei talpkövek. Drámáinak színhelye nem a lélek és nem a történelem, a cselekmény nem követi a natúra rendjét, s a figurák nem élő-eleven emberek. Dürrenmatt éles megállapításával élve: olyan opera-dramaturgia ez, ahol az ember csak azért kerül a színpadra, hogy retorikus kitérőekre módja legyen.

A Don Carlosban Fülöp király, Posa márké és Don Carlos „áriázzák” a vezérszólámat. Don Carlos, aki születésével megölte anyját, akinek szerelmét és jegyesét nőül saját apja vette, a szeretet vágyának dallamát jambizálja; Posa márké, e minden Schiller-figurák közül is a legnagyobb, mert legnemtelenebb, a szabadság megszállottjaként monologizál; Fülöp király pedig maga a világ, ő a natúra, amely a szeretetet csak a párzásban, a szabadságot csak a hatalomban ismeri — annak a falnak a bensőségesen megrajzolt képe ő, amelyen a szeretetért és szabadságért küszködők minduntalan széttörnek a fejük. S e három eszmévé lényegült figura találkozásában érkezik

el Schiller nagy pillanata! Akkor, amikor a végső felismerés bonyodalmában egymást halálra kívánva — halálra ölelik. Amikor Fülöp már mindenkit megálázott, becsapott és rabláncra fogott és hatalmának csúcán mégis egyedül marad, egyetlen szerető embert kíván, amikor eszmei ellenlábását kívánva sírva fakad. Amikor a szerelem anarchiájába fulladó Carlos a hatalom megvetett eszközeit kívánja, amikor tüzet és vért kíván. És Schiller talán legnagyobb pillanata, amikor Posa márkit, a szabadságnak ezt a polgári angyalát, saját harca a szabadság intrikusává züllesztí le. Az eszméknek ez a lázasan hideg találkozása Schiller nagy pillanata. Amikor minden mást kíván. Amikor a szeretet a szabadságra vágyik, a hatalom a szeretetre vágyik, a szabadság a hatalomra vágyik. És ebben a pillanatban Schiller nagysága és idegensége talán éppen abban rejlik, hogy mindent megért. Megérti, hogy e három eszme egymás nélkül nem, csak egymás ellenére létezik. S megérti ennek az ellenkezőjét is: Szabadság nélkül a szeretet csak vágy marad, s ahol szeretet nem létezik, ott rabság uralkodik.

Ezek már a végzet axiómái.

És itt szikráznak össze Schiller szenvedélyében a legtávolabbi végletek.

Ruszt József rendezésének programja abból áll, hogy lemond a schilleri gondolkodás végleteiről. Ő a végzet axiómáit nem akarja. Az eszméknek ezt a bonyolult találkozását nem akarja. A szellem birodalmába nem követi a költőt. A földön marad. Az eszméknek az a végső kiegyensúlyozottsága, ahol minden ellentét önmaga gyilkos magyarázataira lel — nem érdekli Rusztot, mert ez a kiegyensúlyozottság éppen attól a dinamikus, forradalmi hatékonyságtól fosztaná meg színpadát — ami érdekli. Konceptióját beleépíti hát Schiller szövegébe. Úgy kurtít rajta, hogy lehetőleg a szeretet szenvedélyének köréből tünjenek el az árnyalatok, s a dráma egyensúlya a szabadság gondolatkörének irányába mozduljon el. Ruszt történelmi drámát csinál a Don Carlosból. És húzásai tökéletesnek mondhatók. Úgy vág ki a darab húsából lényegesnek tűnő részeket, hogy a test mégis épnek látszik maradni. Igaz, ez a szövegtest Schiller gondolkodásának hajlatait már nem követi, hiszen a szöveg komplexitása elveszett, de Ruszt célja éppen ez: úgy szétbontani, hogy saját gondolkodásának pillereit építhesse be! S amit húzásokkal nem ér el,

eléri színészeivel! Fiatalokra osztja a főszerepeket, huszonévesekre. És ezáltal rögtön el is veszíti a túlcsonduló szeretet-szenvedélyek szinte minden árnyalatát, hiszen a fiatal hangok — az Eobli hercegnőt alakító Szakács Eszter kivételével — még nem eresztik át az érzelmeknek se mélységeit, se magasságait — bájos civilként szöveget darálnak. Ruszt elveszti tehát Schillerből azt, amit nem sikerült kihúznia — de hiszen koncepciója szerint éppen ezt akarja elveszíteni! Elveszíteni — de e fiatal testektől a szabadság-szenvedélynek olyan harsogását nyeri, amit idősebb színészek csak imitálni lennének képesek. Létezhet még valami, amit egy rendező a szerző ellen tehet? Ruszt koncepciója egyetlen ponton mégis találkozik Schiller szövegével: Gábor Miklós Fülöp királyában. Gábor Miklósnak a mondatvég előtti szótagokban énekké fellebegő — s az utóbbi években a modorra csontosodás veszélyével fenyegető — hangsúlyaiból színészi csoda születik. Alakításának lényege, hogy ezt a színészi dallamot most visszafogja, s szinte ráfektetti a szöveg értelmére. Együtt élnek. Ritka találkozás. Gábor Miklós hangja Schiller szellemtesteként ritmizál. A rendező pedig éppen ezzel az alakítással ér a saját koncepciójában is a legtovább: ennél emberibbé tenni nem lehet egy zsarnokot!

A szabadságért ármánykodó fiatalok egy olyan embert ostromolnak tehát, akinek kormányzási módszereit már használhatatlanná tette az idő, akinek a pusztá léte is akadály — mintha Ruszt színpadán egy reform-hangulatú nemzedéki dráma zajlana. De mégsem az. Hiszen ott járkal a két pribék. Visszaigazítják az elmozdult trónt és szerelemre terítik a vörös drapériát. És mozgásuk egyre lomposabb. Egészen addig a pillanatig, míg e mindent behálózó nemzedéki intrika végét el nem rendeli az emberarcú király, míg el nem hangzik a dráma utolsó mondata: „Bíboros, a magamét / Én megtettem. Most ön következik.” Ekkor megmerevedik a két pribék. És ugranak. És bizonyára abban a pincében tüntetik el Carlost, ahonnan idehívta őket lesre az idő mégsem az övék. Ők is csak hivatalnokok: a történelem henteslegényei.

S hogy e szépen és következetesen végigvezetett színpadi gondolat mégis hidegen hagy? Ez bizonyára annak tulajdonítható, hogy sokkal több és jelentősebb az, amiről lemond, mint az,

amit elmond. Amit elmond: nem emelkedik egy aktuális közhely színvonalánál magasabbra. De mint oly sok közhely, ez is egyetemesnek akarja tudni magát, s a rendezés ilyenkor téved — fényben, beállításban, kísérezében — a régi utakra: pátozzal helyettesíti a forradalmat, romantikus hevülettel az elmeélt, naturalitással az összefüggéseket. Am ezek már nemcsak a kecske-

méti Katona József Színház előadására, hanem az egész magyar színházi kultúrára jellemző zavarok.

S hogy a magyar színházi kultúra még mindig miért nem tudta megemészteni a naturalizmust és a romantikát? A válasz — ha lehetséges lenne — messzire vezetne.

NÁDAS PÉTER

KÉPZŐMŰVÉSZET

ÉV VÉGI BUDAPESTI TÁRLATOK

A francia nevű *Jean-Georges Simon* festő (1894—1968) angol állampolgárként fejezte be az életét néhány évvel ezelőtt a szigetországban, — *Simon János György* azonban valójában nagybányai iskolázottságú magyar művész volt, aki a két világháború között hagyta el Magyarországot, hasonlóan sok más festőnkhez, szobrászunkhoz (Kemény Zoltán, Vasarely, Beöthy István, Kepes György, Buday György stb.), akik fojtogatónak érezték az elmúlt rendszer politikai és kultúrpolitikai légkörét s egzisztenciális körülményeit... Simon János György életében 1938 tavaszán állított ki utoljára Budapesten a Fraenkel-galériában; tárlatának anyaga túlnyomórészt virágcsendéletekből, szép fiatal nőkről festett képekből s dél-európai kikötővárosok dokkjainak, sikkárainak és csapszékeinek jellegzetes figuráiról — matrózokról, halászkőről, kispolgárokról, kallódó-csellengő emberekről — készült ábrázolásokból állott. Élénk, behízelgő színek, optimisztikus életszemlélet, a francia impresszionizmus és posztimpresszionizmus inspirációja, gyors, vázlatos, kicsit felületes, pillanatfelvételszerű előadásmód jellemezte a 30-as évekbeli Simon János Györgyöt.

A Kulturális Kapcsolatok Intézetében 1947 őszen megrendezett *Jean-Georges Simon-tárlat*on — amelyen tizennyolc festményt, tizenkét-tizenhárom rajzot és nyolc kispasztikát láthattunk — egy új, a 30-40 év előttinél összehasonlíthatatlanul elmélyültebb művészettel találkozunk. Simon — aki közönségét egykor pittoreszk témák könnyűkezü ábrázolásával kívánta lebilincselni — élete őszére tartalmas, jelentős művésszé vált; az ecset ügyes riportere vérbeli festővé nőtt meg...

Kései festményei között olyan kiemelkedő kvalitású művekre bukkanunk, mint a drámai kifejezésű „Önarckép cigarettával” (1942), a tömören, összefogottan komponált „Csendélet hegedűvel” (1942) és a „Csendélet almákkal” (1946) vagy a dús koloritú, erőteljes szülő „Női akt” (1942). E művek — bár a francia festészettel (Braque, Gromaire, Rouault) való kapcsolatuk kétségtelen — Simont a magyar piktúra Koszta József, Czöbel és Domanovszky nevével jelezhető vonulatához is hozzákötik. A művész szobrászati tevékenysége nem tűnik túl eredetinek, rajzai viszont — így a „Táncoló nő” (1940) vagy az „Ülő női akt” (1949) — festményeivel azonos — igen magas — színvonalúak.

A Kulturális Kapcsolatok Intézetét elismerés illeti Simon János György kiállításának megrendezéséért, sajnálatos mulasztás viszont, hogy nem készült katalógus a látogatók tájékoztatására. A tárlat tanúbizonysága szerint Simon — élete utolsó időszakában — maradandó értékű műveknek adott életet; a művész munkásságának számbavételéről — reméljük — a legközelebb megjelenő művészeti lexikon már nem fog megfélekezni...

Az 1897-ben született és 1939 óta Sydney-ben élő *Szigeti Imre* grafikusművész mintegy ötven toll- és ecsetrajzát (s néhány akvarelljét) mutatta be az ősszel a Nemzeti Galéria; a tárlatot *Mangáné Heil Olga* műtörténész rendezte. Szigeti lapjainak egyik csoportja víziókat és szimbolikus mondanivalókat igyekszik megszólatatni („A szél leányai”, „Fájdalmas ölelés” stb.); ezek a rajzok — amelyekben sok az erőltettség, a kimódoltság — a kevésbé sikerültek. A művész akkor van elemében, amikor nem mágikus-irracionális élmények kifejezésére törekszik (ezeknek közlése képességeit meghaladja...), hanem amikor a látott-érezkelt valóságot — a század eleji, csendes józsefvárosi

utcaik poétikus ízeit, a 20-as évek Berlinjének lüktető életét, a Sydney-i korzó embersokadalmát — elevenítí meg. A heterogén színvonalú anyagból — a pesti, berlini és Sydney-i városképeken kívül — egy Dante-illusztráció (a Paradicsom XIII. énekének 58—60. tercínájához), a finoman erotikus, enyhén szecessziós „Emlékezés Zsuzsára” című női félakt és egy tussal rajzolt, pár biztos, lendületes vonallal tolmácsolts „Önarckép” emelkedik ki.

Novemberben a Csók István Galériában kiállítás nyílt az 1938-ban született *Lóránt János* Munkácsy-díjas festő újabb munkáiból. Lóránt korábbi képeinek a színbeli szűköség volt a jellegzetessége; a homoksárga és a fakószürke szín dominált festményein, amelyek többnyire alföldi tájakat, tanyaépületeket és a falusi emberek, a kétkézi dolgozók kopár világát jelenítették meg széles ecsetvonásokkal, részletezéstől mentes előadásban. A művész munkássága — amelyet erősen fenyegetett az egyhangúság, az önisméltés veszélye — úgy tűnik, megújulóban van. A kolorit monotonitájának, e piktúraellenes mániának helyét mintha egy szingazdagabb festői nyelv foglalná el; ilyen biztató mű a kezében halat tartó tengerészt ábrázoló kompozíció. „Hangversenyszűnet” című nagyobb méretű festménye is a tematikai és formai felfrissülés irányába mutat. (Egyébként mind a tengerész-kép, mind a „Hangversenyszűnet” nyilvánvaló Bernáth-hatást árul el.) A kiállított művek közül a „Lilla” című — bájts és gyengédséget sugárzó — kisleány-portré és néhány szép — a tavaszi és őszi természet hangulatát kevés eszközzel felidéz — gouache nyerte még meg a rokonszenvünket.

A középkorú nemzedékhez tartozó *Rábai Rüdovics Ferenc* a Mester utcai minigalériában, a „ferencvárosi pincetárlatok” helyiségében állította ki munkáinak — olajfestményeinek és akvarelljeinek — kis gyűjteményét. Rábai — aki a főiskolán Berénynek, Bernáthnak és Domanovszkynak volt a növendéke — kevéssé termékeny, lassan, küszködve dolgozó festő; a természetelvű szemlélet rendíthetetlen híve, akire az avantgarde áramlatok (legalábbis azoknak újabb hullámai) alig hatottak. Kis-méretű „Önarckép”-e, „Gyümölcsöstál tájképi háttérrel” című csendélete, „Fekvő női félakt”-ja s „Virág és alma” című üde színekben fürdő akvarellje póztalan, némes hangú munkák, — legfigyelemreméltóbb azonban „Sapkát viselő fiú macskával” című képe,

amely helyes érzékkel, szerencsés igazodással nyúl vissza művészetünk egyik legfontosabb korszakához, a század eleji hazai „neók” törekvéseire, Czigány, Tihanyi, Perlrott Csaba Vilmos, Kmetty és Ziffer Sándor örökségéhez.

A külvilág jelenségeinek ábrázolásáról lemondó, a tematikus kötöttségektől önmagukat függetlenítő festők egyike a harminkét éves *Vált Dezső*, akinek kiállítása decemberben zárult a Fényes Adolf-teremben. A rendkívül egységes anyaggal jelentkező művész — aki az Iparművészeti Főiskolán végezte tanulmányait — azokat az avantgarde művészeket tekinti példaképeinek (Klee, Mark Rothko, Szenes Árpád, Kolos-Vary, Bálint Endre stb.), akiknek munkásságában a logika, a ráció mellett nagy szerepe van az emóciónak is. Munkái („Nagy keresztút”, „Kondor Béla emlékére”, „Nyugtalan ifjúkor”, „Egy novícia tiszteletére” stb.) a mai magyar absztrakt festészet lírai ága érzékeny koloritú, tiszta szándékú, érett képviselőjének mutatják Válit, akinek — úgy tűnik — nagyon határozott és rendezett a belső világa... „Homo contemplator”, tűnődő, meditáló ember szeretne lenni — írja katalógusa előszavában. Már is az... Még lényegesebb azonban, hogy talentumos, elhivatott festő...

D. I.

*

Az Iparművészeti Főiskola kiállítása az Ernst-múzeumban. A nevek nélkül kiállított anyag az Iparművészeti Főiskola elért, illetve elérhető eredményeiről kívánt tájékoztatni. A bemutatott művekkel hosszabb-rövidebb idő eltelté után találkozhatunk majd az iparművészeti életben kiállításokon, üzletekben. Arra a kérdésre kerestünk feleletet, tud-e valóban alkotó módon hatni iparművészetünk környezetünkre, és meddig jutott el alkotóműhelyük e fontos törekvésében?

A grafikák, plakettek között nagy számban láthatók a gondolatközlés új módjait kutató megoldások. Az ipari formatervezők kollekcója, valamint az építészek anyaga arról győzött meg, hogy bennük él talán a legtudatosabban munkájuk célja. A hatásosan megjelölt tervet: a mozgássérültek életének megkönnyítését szolgáló járművek, mütös rohammentők, higiénés feladatokat ellátó berendezések stb. a legmindennapibb igényekre keresik a kielégítő megoldást. Az építészet nagy felkészültséget igénylő terveit (városren-

dezés, középületek stb.) szívesen látnánk megvalósítva. Az ötvösanyag átgondoltabbnak tűnik, mint az előző kiállítás, de az anyag megmunkálásának mesterségbeli fogásain túl hidegen hagynak ezek a szoborszerű építmények. A műfajhatárok feszegetése nem egyszer azt a fegyelmet lazítja meg, amelyre az anyagszerűség és a mű felhasználása, alkalmazása kötelezi az alkotót. A díszítésnek aránytalanul megnőtt szerepe magát a díszítésben felhasznált anyagot is megfosztja szépségétől. „Műtárggyá” válva, a kiállító helyiségekben található csak elhelyezést.

Kár, hogy a gobelin-tervezők szép munkái kis, szűk helyiségben zsúfolódtak össze. Örömmel tapasztaltuk munkáikon a dimenziós lehetőségek újrafelfedezését és az érettség, a művészi nagykorúság nem egy jelét. Ha műveik

bátrabban vállalnák az embert, jelenítenék meg a képre formálódó világot (nem a táblakép utánzásának igényével), talán útkeresésük is lerövidülne. Szerény a „nyomott” textilanyagok bemutatója, és a cipők, ruhák, bőrdíszművek alkotóinak választéka.

A művészi környezet kialakításának igénye a valódi társadalmi szükségletek segítségével egyre magasabb szinten valósulhatna meg, ha a célszerűség és a használhatóság nem kiegészítő tulajdonságai lennének az iparművészeti alkotásoknak, hanem meglétükből következnek esztétikumuk. Ahhoz, hogy az iparművészek az egyetemes kultúra nélkülözhetetlen munkásaivá váljanak, elengedhetetlenül szükséges volna tisztázniuk azt is, kiknek és hová szánják műveiket.

G. MIKLÓS

FILMEK VILÁGÁBÓL

MACSKAJÁTÉK. Örkeny I. kisregényéből írta: Makk E. és Tóth J., kép: Tóth J., zene: Eötvös P., rend.: Makk Károly; főszerző: Dayka M., Bulla E., Balázs S., Makay M., Törőcsik M.

A művészet egyben kommunikáció is. Olyan kommunikáció, mely magát a közleményt közvetlenül nem tartalmazza (s ennek hiányáért egyfajta kultikus szertartással pótol), hanem csak a közeget, melyben a közlemény megfogalmazódhat. Sok múlik tehát azon, hogy a szemlélő mit fogalmaz meg. Nyilván olyan közeget kell teremteni, mely alkalmas arra, hogy belőle gondolatok vagy érzések összerakhatók. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a közegnek magának a szó — hétköznapi értelmében érthetőnek, egyértelműnek vagy akár logikusnak, szavakkal kifejezhetőnek kell lennie. Csak megközelíthető legyen, azonos legyen valamilyen azzal a légkörrel, amelyben a környezet emberei élnek, s amelyet — ugyancsak nem feltétlenül megfogalmazva — „értenek”. A művésznak úgy mond belülről kell ismernie környezetét. Ha aztán filmet forgat, képsorokat állít össze és párbeszédeket fogalmaz, úgy ezek az elemek oly módon épülnek föl, hogy közöttük a hallgatás az egyetlen összekötő kapocs. Ha ott, ahol a hallgatásnak kell jelen lennie, csak egyetlen magyarázó vagy ér-

telmező elem is van — akár szó, akár magyarázó képsor —, nem beszélhetünk művészi hatásról. Ezt a hallgatást azonban meg kell tudni érteni. És hogy ezt a hallgatást megszerkeszthesük, valahol otthon kell lennünk, begyökerezve.

A *Macskajáték* képsoraiban mint valami lebegő, időben mégis mozdulatlan kapocs, végigvonul egy öreg nő arca, olyan, mintha a térben változatlan vonásokkal haladna, érzékelésünket és gondolatainkat megragadja. Először csak egy arc és annak mozdulatai. Majd képvágások, vizuális és verbális asszociációk sorozata. Nyilván más lenne a film, ha nem találtak volna hozzá megfelelő főszereplőt, hisz sokban rajta múlt, hogy a szoba, melybe belépett, az utca, ahol áthaladt, erőtérré változott, ahonnan a nézőt az érzések és asszociációk árama árasztotta el. De ez csak egyik oldala a hatásnak, és nem is a legfontosabb. Az időnek és a térnek ebben a filmben nincs jelentősége, legfeljebb negatív értelemben. A jelen idő és tér jóformán soha nem konkretizálódik igazán — objektíven — a mozdulatokban, a beszélgetésekben. Mintha mindig csak pillanatokra behallgatnánk valaki életébe, bepillantnánk jelentéktelen cselekedeteikbe. Pillanatnyi, periférikus megnyilvánulások kerülnek elénk, mintegy albumba ragasztva; a pontos és realisztikus személy, a hús-vér test valójában nem érlelhető mögöttük. Tegyük hozzá: sen-

ki sem is akar ilyet. Még ha a színészek mindent megtesznek, hogy életet leheljenek az alakokba, szerencsére nekik sem sikerül, csak ott, ahol nincs jelentősége.

Nem igaz, hogy *Makk* a *Macskajáték* ürügyén a *Szerelmet* rendezte meg még egyszer. Ehhez nem volt szüksége ilyen ürügyre. *Makk* a *Ház a sziklák alatt* (1958) konzervatív realizmusától megszabadulva — és megőrizve a részlet és a jelentéktelen iránti érzékét — a *Szerelemben* (1970) tulajdonképpen *önmagát találta meg* végre, és semmi oka sincs már arra, hogy ne ezt ismétlje meg. A gyökereire lelt és az otthonára, melyből a hallgatását megfogalmazhatja. A *Macskajáték* és a *Szerelmem* — és részben *Huszárik Szindbádjának* — hasonlósága nem egymásra hatás pusztán, hanem eredmény: egyfajta lényegiség megközelítésének következménye, mely valóságglátásuk szülte. *Makk* mindkét filmjében kiemelkedő szerepe van a visszaemlékezésnek, és *Huszárik* filmje nem is több, mint totális visszaemlékezés, még ha formálisan senki sem emlékezik benne. Ennek a visszaemlékezésnek a tárgya túlnyomórészt a múlt századvég és a századforduló világa. A jelen és a múlt eme íve, az a tény, hogy a kettő valójában soha sem egyesíthető, de valami kényszertől hajtva ezekben a filmek-

ben (s mondhatjuk: irodalmunkban is sok helyütt) mégis folytonosan összekapcsolódik, jelenti a lényegét és nem utolsósorban az eszközt, mellyel ezek a művek megszerkeszthetők.

Tulajdonképpen a változatlanúságról van szó ezekben a művekben. Ennek az alapállásnak a közvetítéséhez természetes, hogy öreg főszereplők is keljenek. Hogy ugyanis formálisan közel hozhassuk azt, ami a múltban és a jelenben közös. Látszólag teljesen más fogantatású filmjeinkben is se szeri, se száma az öreg főszereplőknek, s nem egy nagy alakítás fűződik hálás újralfedezésükhöz. És ennek a sikernek nem elsősorban a főszereplők — valóban kiemelkedő — alakítása az oka, hanem az a csend, melyet személyükben áthidalnak, és amelyre jóformán öntudatlanul ráeszmélünk a láttukra. A gyerekkori emléket kifejező szürkésbarna árnyalatú fényképek és a jelen öreg embere között feszül mindaz, amiért ezeket a műveket létrehozták. A *Macskajáték* címadó „macskajátéka” azért maradt ki lényegében a filmből, mert ez a játék valamiféle pótlék az öregasszony életében, holott a rendező felfogásában a múlt egyáltalán nem a pótlék szerepét játssza a filmben, még ha az öregasszony számára személyesen az is lehet.

UNGVÁRY RUDOLF

RÁDIÓ MELLETT

Vannak pillanatok, amikor az embert megrohanják az emlékek, nemcsak át-átvillanva a jelenen, hanem követelően is: követelik a maguk jogát, hogy újra elevenné váljanak, akár fájdalmasan, akár örömtelien, de letagadhatatlanul és félreérthetetlenül elevenné. Különösen érezzük ezt az évfordulókon. Esztendők múltával sok minden elhalványul, megszokottá válik. A megszokás pedig a feledés melegágya. De az évfordulók mérföldkövekként hívnak a magunkba-, múltunkba-fordulásra, számvetésre. És a történelem nagy, korszakváltó évfordulói találkoznak az életünk tőlük függő, általuk alakuló évfordulóival. Így voltam én — és bizonyára sokan — 1974 karácsonyán és az esztendőforduló óráiban.

1944 utolsó karácsonyi rádióműsora. Ez a karácsonyi műsor akkor, harminc

évvél ezelőtt már nem hangzott el. Abban a pillanatban végetért, amikor kigyúlt az adás kezdetét jelző piros lámpa.

Az én karácsonyi játékomat próbáltuk, „Soha többé” volt a címe. „Amikor a föld dűbörög, / ágyú, bomba átkot dörög, / amikor az élet: halál, / amikor a végzet kaszál, / akkor jössz te, szent karácsony. / Hangod száll a földek felett, / ezt harsogja: szeressetek!” — mondtam bent, a mikrofon előtt a verset és nem tudtuk, hogy Budapest már néhány órája nem sugároz műsort, az adást a Dunántúlról továbbítják. „Jézus azért jött a földre, / hogy megváltson mindörökre; / s a fenyőnek tükös árnya / ráfonódik a világra...” Ez a világ lángokban állt és a gyermekek hangját — mint azét a Betlehemi Gyermekét is — túldübörögték, elnyomták a fegyverek. A mi stúdióbeli mesevilágunk is széthullott hirtelen: a piros lámpa pislogni kezdett, majd ki-

húnyt. Valaki berohant a parancssal: azonnal öltözködni és indulás haza, az adás elmarad.

A rádió folyosóján mindenlitt német katonákba ütköztünk. Benzineskannákat cipeltek (mint a Reichstag felgyújtása óta annyiszor a történelemben, Oradourban is, Lidicében is; de mi még akkor nem ismertük ezeket a neveket); bennünket pedig sürgetve tereltek kifelé az utcára. Ügyszólván el sem búcsúzhattunk egymástól.

Apámmal utcáról utcára bujkálva, kapuk alá be-beugorva igyekeztünk hazafelé, a Sándor utcából át Budára, a Csalogány utcába. Csak hajszálon múlt, hogy egyik sarkon bele nem ütköztünk a nyilasok karjába: embereket tuszkoltak egy teherautóra — mindenkit, aki arra jött (nőket is, gyerekeket is) —: sáncot ásní szedték őket (ki a „front-ra”, a főváros határába, vagy már onnan is beljebb). Átrohantunk az aláaknázott Lánchídon (ki tudta, mikor nyomják meg a gombot, hogy a vékony, piros huzalokon végigszaladjon az áram és levegőbe röpüljön az egész. Mit számít: van-e rajta valaki?!).

Otthon, a Csalogány utcai bérház előtt csődület: egy akna éppen a konyhaablakunkhoz csapódott be, a konyha tele volt üveggel és szilánkkal. Bent a szobában, a félig földszített karácsonyfán soha nem gyúltak ki a gertyák. „Soha többé”: a hangjáték címe hirtelen valósággá vált.

Aznap este leköltöztünk az óvóhelyre. És csak nyolc hét múlva, február 12-én virradt ránk a felszabadulás. Akkor már kiöntött bennünket az óvóhelyről a víz, az egész ház a mi földszinti lakásunkban szorongott. Délután fél 2-kor köszöntött be hozzánk az első szovjet katona.

Szilveszter a gangon. A jóság, a szeretet, a humánus nem „privilegium”, egyiket sem lehet kisajátítani. Nem kell ahhoz istenhívőnek vagy vallásosnak lenni, hogy valaki jót tegyen. A jótett magától, jellegénél fogva is közel visz Istenhez. És teljesen közömbös, mi volt

az eszmei indíték, a „világnézeti alap”. A jótett, együtt a szeretettel és a humánussal, tartalmat ad a gyakorlati párbeszédnek. Ezt bizonyította — és sikerrel — Szilágyi János „Szilveszter a gangon” című műsora.

„Kicsit bolondos délután sok zenével Pesten és Budán” — hirdette az alcím. De ezen a „kicsit bolondos” délutánon sok komoly dolog is történt. Jót kellett tenni: a riportban szereplés föltétele egy-egy jócselekedet volt. Rövid kis riportokkal, az élet parányi történéseivel bepillanthattunk Budapest szívébe. Nem ódákat zengve, nem tanításokat adva. Hanem emberközelségben élve azt az egyetemes emberi igazságot, hogy „jók az emberek”. Csak néhány mozzanat a sok közül: hallókészüléket szereztek valakinek (és egy idegen ember ült be szilveszter délután az autójába, hogy Pest környékéről elhozza az ajándékot), egy magányos idős nénit meghívtak ismeretlenek (egymással versengve a meghívásban), töltsé náluk a szilvesztert, ne legyen egyedül, amikor beköszönt az újév; egy fodrászlány felajánlotta, hogy rendbe hozza a néni haját; ellátogattunk egy bérházba, ahol a lakók valóságos szeretetközösségben élnek egymással, minden örömiük, gondjuk közös (igen: ilyen is van, csak hinni kell a szeretet erejében), és így tovább, és így tovább. Azt írtam az imént, hogy idegenek, ismeretlenek? Nem. Egyszerűen csak EMBEREK (de ezt csupa nagybetűvel írva). Szilágyi János és munkatársai: Mester Akos, Pásztor Magdolna, Petress István és Rádai Eszter három órán át, „egyenesből” (tehát nem felvételtől) helyszíni közvetítést adtak valamiről, amit nem lehet szavakba foglalni, mert lényegét kifejezni minden szó kevés. „Szóljak bár emberek vagy angyalok nyelven, ha szeretet nincs bennem, csak zengő érc vagyok vagy pengő cimbalom” — írja Pál apostol. Sokszor leírták? Lehet. De nem lehet elégyszer leírni.

BALÁSSY LÁSZLÓ

SZÁMUNK IRÓI. — Várkonyi Nándor irodalomtörténész, író, a Sorsunk c. folyóirat (1941—48) alapítója és szerkesztője. Legismertebb művei; Az újabb magyar irodalom története (1942), Szíriát oszlopai (1940, legutóbbi, átdolgozott kiadás: 1972, Magvető) stb.

Gyovai Eszter verseit — Halász Ottó szíves közvetítésével — a művésznő barátja, Bence Kálmán né jóvoltából közölhetjük, akinek itt köszönjük meg, hogy a kéziratokat rendelkezésünkre bocsájtotta. — Irodalmi alkotásainak zömét egyébként (mint utolsó idejének legbizalmasabb tanújától és barátjától, dr. Vogel Ervinnétől tudjuk), Gyovai Eszter „megsemmisítette, mert egy irodalmi folyóirattól rossz kritikát kapott”. Terjedelmes levelezése viszont fennmaradt.

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —
Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 11,80 US dollars.

S O M M A I R E

Le Professeur Géza Bárczi et György Rónay rendent compte du recueil d'anciennes prières populaires, ouvrage établi par Zsuzsanna Erdélyi et édité par *Somogyi Múzeum* (Musée de Somogy). „On n'ignorait pas — fait remarquer György Rónay dans son compte rendu — l'existence des prières de ce genre; Zsuzsanna Erdélyi ne manque pas de faire connaître les recherches poursuivies jusqu'à présent dans ce domaine. Cependant une si grande abondance de la matière n'était même pas soupçonnée. Mais un jour, grâce à un fait heureux du hasard — dont Zsuzsanna Erdélyi nous fait part dans son Introduction — elle a été mise sur le trace. Bien entendu, on se demande si des cas de hasard existent réellement et si ce qui semble arriver par hasard, ne se produit pas nécessairement. Puis, l'occasion seule ne fait pas l'affaire, il faut aussi la saisir. Et c'est ce que Zsuzsanna Erdélyi a réussi à faire avec un dévouement et une énergie qui forcent l'admiration. Comment a-t-elle été capable de poursuivre, pendant des années, ce travail héroïque, à l'aide d'un magnétophone ou d'un carnet de notes, par la chaleur et par la neige, en chemin de fer ou à pied — cela reste son secret. Comme elle la fait remarquer: c'était une véritable course contre la montre, contre la mort que d'affronter la tâche qui l'attendait: exhumer des profondeurs de mémoires obscurcies des trésors que des vieillards au bord de la tombe risquaient d'emporter avec eux, saisir au vol, sur leurs lèvres, tout ce qui allait s'envoler pour toujours. Sauver des traditions orales en les enregistrant textuellement et avec elles, tout ce qui s'y rattache dans la conscience des interrogés. En accomplissant ce travail, elle a fourni une mine inépuisable de sujets de recherches.” Béla Hegyi a eu une entrevue avec le Professeur Gyula Ortutay, ethnographe de renom international qu'il a interrogé sur ses activités déployées dans la vie publique ainsi que sur ses travaux d'ethnographie. A la question de savoir qui étaient ceux qui — tout en ayant une conception du monde différente — lui ont servi d'exemple en ce qui concerne la pensée scientifique et l'humanisme, le Professeur Ortutay a mentionné les noms de Gyula Szekfű, Sándor Sík, Károly Marót et Sándor Bálint. Avant de terminer l'entretien, notre collaborateur a demandé au Professeur si, parmi les jeunes chercheurs, il y en a qui soient suffisamment formés pour entreprendre des travaux dans le domaine sacré de l'ethnographie. Voici la réponse que le Professeur y a donnée: „Nous autres vieux, grâce à notre éducation, nous connaissons bien la religiosité populaire. Naturellement, les jeunes d'aujourd'hui ne la connaissent pas.” Cette réponse a été suivie d'une autre question: Tout cela ne risque pas de poser tôt ou tard des problèmes à notre politique culturelle, de se présenter comme une lacune de l'instruction, comme une omission sur le plan culturel? Et Gyula Ortutay de répondre: „Il ne s'agit plus de courir ce risque, car le problème nous est déjà posé. Malheureusement, il y en a toujours qui envisagent ces questions dans un esprit trop étroit et s'opposent à l'étude des thèmes religieux tout comme à l'étude des oeuvres dont ces thèmes fournissent le sujet. C'est à tort que cette conception veut préserver la conscience humaine des oeuvres d'inspiration religieuse alors qu'elles font partie intégrante de la culture universelle. Il n'est pas possible de prendre pleine possession des oeuvres de ce genre sans connaître le climat religieux sous lequel elles sont nées. Il convient de noter que d'heureuses initiatives ont déjà été faites dans ce sens. En premier lieu, il faut rappeler la série d'émissions que la Radio Hongroise a diffusée sous le titre „L'Univers de la Bible” et qui a été publiée sous forme de livre réédité plusieurs fois. Dans le cadre de ces échanges de vue pleins d'enseignements, chacun a pu donner son avis, à partir du spécialiste catholique

de l'histoire des religions jusqu'à l'historien marxiste. Ce dialogue de haut niveau scientifique nous aide à envisager les événements historiques avec justesse et nous prépare en même temps à accueillir comme de juste les valeurs de la religion. Il serait souhaitable que ces initiatives soient suivies de beaucoup d'autres."

I N H A L T

In seinem Essay betitelt: Jesus Christus, untersucht *Tamáás Nyíri* die christologischen Hochheitstiteln des irdischen Jesus. „Warum musste Jesus auf dem Kreuze sterben? — resümiert der Autor seinen Beitrag. — Sein ausserordentlich beunruhigendes und unsagbar aufrührendes Benehmen brachte seine Zeitgenossen aus der Fassung. Und jetzt lässt er uns nicht in Ruhe. Man hat ihn hingerichtet, aber er hat nicht einmal so viel Einsicht gehabt, gestorben zu bleiben. Er regt uns weiterhin auf. Wir gehen ihm aus dem Wege. Wir verändern ihn, versuchen ihn für einen frommen Moralisten oder übereifrigen Revolutionären zu halten, aber es geht nicht. Seine Authentizität, seine unantastbare Persönlichkeit überragt sämtliche Schemas in die wir ihn einpressen möchten. Er bricht unsere Kategorien ebenso auf, wie die Garabkammer in die er eingesperrt wurde. Er steht wieder vor uns, er wiederholt seine Aufforderung: glaubet im Reich meines Vaters, ihr sollt Ihn als Lieben Vater ansprechen sowie ihr das von mir gelernt habt. Es wäre vernünftiger von Ihm, wenn er endgültig wegginge. Er tut es aber nicht. Er ist nicht weggegangen, er geht nicht weg, und wird nie weggehen.“ — *Nándor Várkonyi* zeihnet in einem Artikel den Lebenslauf von *Blaise Pascal* (1623—1662) auf. — Den achzigjährigen Dichter *László Mécs* begrüsst die Zeitschrift mit der Veröffentlichung eines Kapitels aus seiner Autobiographie. — Wir veröffentlichen die Memoiren der namhaften Schauspielerin *Mária Mezei*.

Professor *Géza Bárczi* und *György Rónay* würdigen eine Sammlung archaischer Volksgebete gesammelt von *Zsuzsanna Erdélyi*, vom Somogyer Museum herausgegeben vor kurzem auch in Buchform erschienen ist. „Das Gebete dieser Art existieren — schreibt unter anderen *György Rónay* — war auch bisher nicht unbekannt; *Zsuzsa Erdélyi* zählt auch sehr pünktlich die Vorausgegangenen auf. Einen derartigen Reichtum der Materie ahnte aber niemand, bis nicht ein glücklicher Zufall — wie sie das selbst erzählt — *Zsuzsa Erdélyi* auf die Spuren führte. Einmalig ist dieser Reichtum, er sichert auf viele Jahre eine unerschöpfliche Forschungsmaterie für Folkloristen, Literaturgeschichtler, Filologen, Psychologen und Religionsgeschichtler.“ — *Béla Hegyi* führt ein Vigiliagespräch mit dem namhaften Folkloristen Professor *Gyula Ortutay* der auch im heutigen ungarischen öffentlichen Leben eine bedeutende Rolle spielt. Auf der Frage, welche Persönlichkeiten es waren von denen er viel gelernt hat — selbst wenn sie sich zu einer anderen Weltanschauung bekannten — nannte *Gyula Ortutay* den Namen von *Gyula Szeckfü*, *Sándor Sík*, *Károly Marót*, *Sándor Bálint*. Auf eine andere Frage und zwar ob zur Forschung der sakralen Folklore entsprechend vorbereitete junge Forscher zu Verfügung stehen, antwortete der Professor wie folgt: „Wir Aeltere kennen schon infolge unserer Erziehung, sehr gut die Welt der völkischen Religiosität. Die Jungen kennen sie nicht mehr.“ Wird das nicht früher oder später ein Problem der Kulturpolitik sein? Führt es nicht zu einem Mangel an Bildung, wird es nicht eine kulturelle Vernachlässigung? *Gyula Ortutay* antwortet: „Es wird nicht, es ist schon. Leider gibt es noch solche Ansichten, die aus einer engen Perspektive ausgehend gegen ein thematische Erkenntnis und gegen eine Aneignung der religiösen Schöpfung sind, obwohl diese ein Teil der allgemeinen menschlichen Kultur bilden. Diese Auffassung hütet unbegründet das menschliche Bewusstsein und die Bildung vor den religiösen Werken. Man kann Kunst nicht geniessen, man kann nicht in die Tiefe gewisser Werke eindringen ohne jene religiöse Kultur zu kennen, die gewisse Kunstwerke inspirierten und für sie als Hintergrund dienten. Es geschieht aber immer mehr auf diesem Gebiet. In der Serie des ungarischen Rundfunks „Die Welt der Bibel“ die in Buchform schon in mehreren Auflagen erschienen ist, erörterten katholische Religionsgeschichtler ebenso wie marxistische Historiker ihre Meinung, sie führten eine lehrreiche Diskussion. Ein derartiger Dialog von wissenschaftlichem Niveau verhilft uns zur wichtigen Geschichtsbetrachtung und bereitet uns zu einer würdigen Akzeptierung religiöser Werke vor. Viele solche Serien und Initiativen wären nötig.“

Tájékoztató

„Olyan magasra tegyük, mint lehet” — ezzel a sokatmondó címmel buzdít Martinó András a **Kritika** decemberi számában a Vörösmarty-évforduló mind hatékonyabb megünneplésére. Ezek az évfordulók nemcsak azért fontosak, mert újabb irodalom-és társadalomtörténeti felismeréshez segítik hozzá a tudományt, hanem elsősorban az adja jelentőségüket, hogy ilyen alkalmakkor a nemzeti kultúrába ismét folyamatosan beleilleszkednek azok a páratlan értékek, melyekről az utóbbi években megfelelően látszottunk. S minél magasabbra tesszük azt a képzeletbeli mércét, annál több elfeledett kincset integrálhatunk, annál szilárdabban alapokon nyugodhat az egész nemzet etikai és morális hagyománya. (E „haladó hagyományok” jelentőségére figyelmeztet az az összeállítás is, melyet a **Magyar Hírlap** december 21-i számában olvashattunk az Irodalomtudományi Intézetben folyó kutatómunkáról. Klaniczay Tibor „A régi magyar irodalom viláegében” kalauzolja az olvasót, több ízben is örömmel említheti, hogy a köztudatból már-már kieső korszak térképét szinte teljesen ártíra a szaktudomány, s hagyományos ismereteink immár nem felelnek meg a valóságnak. (S ez már csak azért is izgalmas, hisz ebben a korszakban élt és alkotott a katolikus hagyomány egyik legnagyobb alakja, Pázmány Péter is, aki a maga tudatos és művészi magyar nyelvűségével a legerősebb áramlat fő sodrában áll a mai értékelés szerint.)

Talán merészség egy versnek halhatatlanságot jósolni. Am ugyanakkor szerencsés is az az olvasó, akit megragad egy-egy költemény sugallatos ereje, aki úgy érezheti, hogy a mű születése pillanatában klasszikus értéké vált. Vállalva a jóslás kockázatát is, ilyen értékért ünnepelhetjük **Vas István Novemberi helyzetkép** című versét az *Élet és Irodalom* karácsonyi számában. Az öregedés fájdó nosztalgiaja, az emlékek torkot szorító feltolulása, a belenyugvás lemondó s mégis megrendítően erős gesztusa mind jelen van e nagyszerű versben, és együttes jelenlétük avatja az utóbbi évek valóban kiemelkedő művévé. Hasonlóan „nagy” vers **Csanádi Imre Zuglói búbospacsirták-ja** a *Kortárs* decemberi számában. Ez is az emlékek és a jelen ütköztetésével ér el különleges hatást, arra figyelmeztetve a civilizáció áldásaiba feledkezett, sokszor pusztítva haladó embert, hogy őrizze meg a tiszta dal szárnyalását és értelmét.

Bizonyára sok vitát kavart még **Csoóri Sándor és Sára Sándor** filmnovellája, a **Madéfalva**, 1764 (megjelent a *Tiszatáj* decemberi számában). Az azonban első olvasásra is vitathatatlan, hogy a két szerző, néhol a képi látomás csabításának engedve ugyan, de rendkívül érzékletesen és hiteselezen idézi az eszményekért való helytállást, a végső kockázatvállalás drámai alternatíváját.

Lékai László püspök, apostoli kormányzó ajánlásával jelentette meg az *Ecclesia* Könyvkiadó **Szent-Gály Kata: Fény és vallomás — Az imádság útja** című kötetét, melyben elmélkedéseket, verssé forrásból prózai vallomásokot olvashatunk. Olyan nagy előképek után, mint **Teilhard de Chardin** vagy **Ernesto Cardenal**, természetesen nehéz újat vagy átütő erejűt mondani e műfajban. A szerző érdeméül mondjuk, hogy nem is akar versgenneni a műfaj klasszikusaival. Inkább a mindennapi, az egyszerű hétköznapi életben rejlő szépségeket és ima-alkalmakat tárja elénk jó érzékkel, **A jászberényi ferences templom történetéről** szólva (a könyv ugyan-csak az *Ecclesia* gondozásában jelent meg)

Szántó Konrádnak kitűnő alkalma nyílik arra, hogy egy templom története tükrében történelmi korok széles freskóját rajzolja meg, a különböző erővonalak mentén újra és újra meggyőzően bizonyítva a hit szüntelen jelenlétét. Még izgalmasabb lett volna a műve, ha bátrabban nyúl forráskutatások és az ideológiatörténet legújabb eredményeihez.

A **Gondolat** Kiadó gazdag választékából kiemelkedik a Szemtől szemben-sorozat két újabb kötete: **Nemeskürty István** a neves olasz filmrendezőről, **Felliniről**, **Karcsai Kulcsár István** **Louis Jouvét**-ről, századunk zseniális francia film- és színházművészeről írt pályaképet. **Dénes Zsófia**, a magyar művészeti élet nagy öregje **Úgy, ahogy volt** címmel folytatja előző memoárkötetét, a Szilvárványt. A remek tollal megrajzolt portrék között Jászai Mari, Kassák Lajos, Erdős Renée, Fekete István, Erdély Ferenc, Fesztvy Masa és mások egyéniségével találkozhatunk, s a hiteles erővel felelevenített emlékek csak ott halványodnak el kissé, ahol a szerző enged a pletykák és az intimkedés befolyásának. **Claude Boy** esszéiből ad válogatást a **Kiadó** a **Művészet szerelme** címmel, melyet hat könyvből állítottak össze. Az önkényes válogatásokkal és „megszerkesztett-ségekkel” szemben támadó ellenérzéseinket ez egyszer lefejeverte a mű egészének szépsége, okossága és a kitűnő francia műkritikus néhol és némol meglehetősen szubjektív — vélekedése korok, eszmék és művek összefüggéseiről. Irodalmi csemegének számít **Stanislaw Lem** lengyel sci-fi-írónak **Tudományos-fantasztikus irodalom és futurologia** című könyve. Megpróbálja kritikailag feldolgozni napjaink világirodalmának tudományos-fantasztikus vonulatait, a különböző bestseller-regények és tudományos igényű művek témaköreit, jövőképeit, a rendszerezés és az eligazítás szándékával. Nagyarány munkája mindenképpen elismerést érdemel, még ha sok megállapításával nem is értünk egyet: teológiai fejtételesei dilettáns érvek, a kozmikus teológiáról — vagy ahogy az író nevezi az antiteológikus teológiáról — szóló eszmevitáit nemegyszer alapos melléfogások. Teilhard-ral foglalkozó sorai pedig Teilhard gondolatának nagyon felületes ismeretéről vallanak. Lem könyve azonban talán az első komoly szintézisét jelenti a sci-fi irodalomnak, hibái és tévedései tehát a kísérletezés és az eredeti vállalkozás szám-lábjára írhatók.

Szerkesztőségünkhez beküldött, külföldön megjelent magyar nyelvű kiadványok:

A papi szolgálat. Dokumentumok, tanulmányok, elmélkedések (Opus Mystici Corporis, Bécs, 1974). A zsinat után a papi szolgálat értelmezése körül is megindult a párbeszéd. Az 1971. évi római Püspöki Szinodus hivatalos dokumentumot bocsátott közre a papságról — ezzel indul e kitűnő kötet, amely a német nyelvű területek püspökeinek a papsággal kapcsolatos körlevelét is tartalmazza és egy biblikus-dogmatikus alapvetést. „**Gyűjteményünk célja** — olvassuk egy helyen —, hogy ma, amikor a papi identitás kérdése vita tárgyává lett, a papi szolgálat értékelésének és szeretetének elmélyítéséhez elmélkedési anyagot nyújtson. Ebből hadd emeljük ki külön is **Y. Congar** a lelkipásztori magatartás néhány igaz törvénye című kitűnő tanulmányát.

Veled is megtörténhetett volna. Sorsok és vallomások (Róma, 1974). Isten állandóan veled van, **kegyelmére mindig támaszkodhatunk** — ezt hivatottak bizonyítani a nagyon szép kiállítású könyv meglehetősen giccses, sentimentális történetei, melyek közül így csak egyik-másik érheti el különben nemes célját.

Bárcezi Géza és Rónay György:
**Erdélyi Zsuzsanna műve
kapcsán**

Tóth Sándor:
Jelenlévő múlt

Hegy Béla:
**Beszélgetés Ortutay
Gyulával**

Domokos Péter Pál:
Petrás Inceze János

Erdélyi Zsuzsanna:
**Theophilos—Tenfilius
(VI—XX. század)**

Székely László:
**A néphagyományokat
őrző egyház**

Várkonyi Nándor:
Pascal

Sinka István, Simonyi Imre
és Bittei Lajos **versei**

Mécs László:
A „bejáró” kisdíák

Mezei Mária:
Bujdosó lány (vallomások)

Gyovai Bodák Eszter:
**Rajzok, fametszetek,
versek (műmelléklet)**

KRITIKA

A Don Carlos Kecskeméten
(Nádas Péter), **Gondolkodó iro-**
dalom (Siki Géza), **Macskajáték**
(Ungváry Rudolf), **Az év vége rá-**
dióműsoraiból (Balássy László),
Év végi tárlatok (D. I.)

Gyovai Eszter munkája